

T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ÇALIŞMA EKONOMİSİ VE ENDÜSTRİ İLİŞKİLERİ BÖLÜMÜ
(İş ve Sosyal Güvenlik Hukuku)

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASI

MASTER TEZİ

Hazırlayan
Ali TANDOĞAN

Tez Danışmanı
Prof. Dr. Emine Tuncay KAPLAN

Ankara - 2006

SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ MÜDÜRLÜĞÜ'NE

Ali TANDOĞAN'a ait "Çocuk ve Genç İşçilerin Korunması" adlı çalışma, jürimiz tarafından Çalışma Ekonomisi ve Endüstri İlişkileri Anabilim Dalı İş Hukuku ve Sosyal Güvenlik Hukuku Bilim Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....
Prof. Dr. Hamdi MOLLAMAHMUTOĞLU

Üye.....
Prof. Dr. Adnan TUĞ

Üye.....
Prof. Dr. E. Tuncay KAPLAN (Danışman)

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	i
KISALTMALAR.....	vi
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİ KAVRAMI, ÇALIŞMA ALANLARI VE KORUNMA NEDENLERİ

1.1. Çocuk Ve Genç İşçi Kavramı.....	3
1.2. Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalışma Alanları.....	8
1.2.1. Uluslararası Düzeyde Çalışma Alanları.....	8
1.2.2. Türkiye’de Çalışma Alanları.....	10
1.3. Çocuk Ve Genç İşçilerin Korunma Nedenleri.....	15
1.3.1. Genel Olarak.....	15
1.3.2. Çocuk ve Gençlerin Farklı Korunma Nedenleri.....	20
1.3.2.1.Fizyolojik Nedenler.....	20
1.3.2.2.Psikolojik Nedenler.....	21
1.3.2.3.Sosyo-Ekonomik Nedenler.....	22

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZENLEMELER

2.1. Çocuk Ve Genç İşçilerin Korunmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler.....	27
2.1.1. Genel Olarak	27
2.1.2. Uluslararası Alanda Getirilen Düzenlemeler.....	28
2.1.2.1. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri.....	29
2.1.2.1.1.Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme.....	29
2.1.2.1.2.1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi.....	30
2.1.2.1.3.Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi.....	30
2.1.2.1.4.Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi.....	31
2.1.2.1.5.Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları(Beijing Kuralları).....	31
2.1.2.1.6.Havana Kuralları.....	32
2.1.2.1.7.Riyad Kuralları.....	32
2.1.2.1.8.Çocuk haklarına dair sözleşme,çocukların satılması,çocuk fuhuşu ve pornografisi konusundaki isteğe bağlı protokol.....	33
2.1.2.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri.....	33
2.1.2.3. Avrupa Konseyi Sözleşmeleri.....	39
2.1.2.3.1.Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi.....	39
2.1.2.3.2. Avrupa Sosyal Şartı	39
2.1.2.4. Avrupa Birliği Düzenlemeleri.....	40
2.1.2.4.1.Temel Sosyal Haklar Bildirgesi.....	40
2.1.2.4.2.Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı.....	40

2.1.2.4.3.Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi.....	40
2.1.2.4.4. Avrupa Birliği'nin Gençlerin İşyerinde Korunmasıyla İlgili 94/33/EC Sayılı Yönergesi.....	41
2.2. Çocuk Ve Genç İşçilerin Korunmasına İlişkin Ulusal Düzenlemeler.....	44
2.2.1. Genel Olarak	44
2.2.2. Ulusal Mevzuatta Getirilen Düzenlemeler.....	46
2.2.2.1. Anayasa.....	46
2.2.2.2. 4857 Sayılı İş Kanunu.....	48
2.2.2.3. Çocukları Koruma Kanunu.....	49
2.2.2.4. Türk Ceza Kanunu Ve Ceza Muhakemesi Kanunu...	49
2.2.2.5. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu.....	52
2.2.2.6. Polis Vazife Ve Salahiyet Kanunu.....	53
2.2.2.7. Mesleki Eğitim Kanunu.....	53
2.2.2.8. İlköğretim Ve Eğitim Kanunu.....	56
2.2.2.9. Borçlar Kanunu.....	56
2.2.2.10. Sendikalar Kanunu.....	57
2.2.2.11. Sosyal Sigortalar Kanunu Ve Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu.....	57
2.2.2.12. Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu.....	59

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASI

3.1. Genel Olarak.....	60
3.2. Çalıştırılan İşler Açısından Korunması.....	62

3.2.1. Çalıştırılması Yasak İşler.....	64
3.2.1.1. Yer Ve Su Altında Çalıştırma Yasağı.....	64
3.2.1.2. Ağır Ve Tehlikeli İşlerde Çalıştırma Yasağı.....	65
3.2.2. Umuma Açık Ve Açılması İzne Bağlı Yerlerdeki Bazı İşlerde Çalıştırma Yasağı.....	67
3.3. Çalışma Süreleri Açısından Korunması.....	68
3.3.1. Gece Çalışma Yasağı.....	68
3.3.2. Fazla Çalışma Yasağı.....	69
3.4. Dinlenme Süreleri Açısından Korunması.....	70
3.4.1. Ara Dinlenmesi.....	70
3.4.2. Yıllık Ücretli İzin Ve Hafta Tatili.....	71
3.5. İşyerinde Şiddet Ve Cinsel Tacize Karşı Korunması.....	72
3.6. Sömürüye Karşı Korunması.....	76
3.7. Korumaya İlişkin Düzenlemeye Uymamanın Yaptırımları.....	78
3.7.1. Hukuki Yaptırımlar.....	78
3.7.2. Cezai Yaptırımlar.....	80

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN OLARAK YAPILAN ÇALIŞMALAR

4.1. Genel Olarak.....	82
4.2. Uluslararası Alanda Çocuk ve Gençlerin İstismarına İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar.....	83
4.3. Türkiye’de Çocuk ve Gençlerin İstismarına İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar.....	85
4.3.1. Genel Olarak.....	85
4.3.2. Sokak Çocuklarına İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar.....	98
4.4. Alınması Gereken Önlemler	105
4.4.1. Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler..	108
4.4.2. İş Hayatında Çocukların Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler	109
SONUÇ.....	114
KAYNAKÇA.....	119
ÖZET.....	127
ABSTRACT.....	129

KISALTMALAR

AB	: Avrupa Birliği
a.g.e.	: Adı geçen eser
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
ILO	: International Labour Organisation
IPEC	: International Programme on The Elimination of Child Labour
m.	: madde
TC	: Türkiye Cumhuriyeti
UÇÖ	: Uluslararası Çalışma Örgütü
Vb	: ve benzeri
Vd	: ve devamı
YTL	: Yeni Türk Lirası
\$	: ABD Doları

GİRİŞ

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi'nde de belirtilen ve tartışılmayacak olan yaşama hakkı, özgürlük, vücut bütünlüğü gibi her bir insanın doğumuyla elde ettiği haklarının kullanımı sürecinde esasen korumasız, hassas olan çocuk ve gençlerin korunması ayrı bir önemi haizdir.

Zira içinde bulunduğu toplumda gerek fiziksel ve gerekse moral açıdan yeterli güce sahip olamayan çocuk ve gençlerin özellikle temel eğitimden yoksun kalmaları, kendilerine olması gereken özgüvenlerini kazanamamaları ve sosyal çevrelerine uyum sağlayamamaları, rehabilite olup yetişkinler arasına sağlıklı kabullerinin gerçekleşmemesi sonucunda toplumda telafisi mümkün olmayan yaralar açılabilir.

Başlangıçta ve kısa dönemde haksız rekabetle mücadele ve yoksulluğa çare gibi görülen çocuk ve genç işçilerin çalıştırılması uzun vadede çoğunlukla eğitimsiz, hasta (mesleki vb.), fakir ve sosyal uyum sorunları bulunan genç bir kitleyle karşı karşıya kalmamıza sebep olmakta, bu durum da Ülkenin ve toplumun genel menfaatlerine aykırılık teşkil etmektedir. Yani ekonomik bazı sorunlar çocuk ve genç işçiliğiyle çözülmeye çalışılırken çok boyutlu ve daha büyük bir problemin oluşmasına neden olmaktadır.

Yukarıda belirtilenler ışığında Çocuk ve Genç İşçilerin Korunması konusu dört bölümde incelenmiştir:

Birinci bölümde genel olarak çocuk ve genç kavramları üzerinde durularak Ülkemizdeki çalışma alanları ve mevcut istatistikler de dikkate alınarak incelenmiştir. Yine bu bölümde çocuk ve gençlerin çalışma hayatında yetişkinlere göre niçin korunması veya çalıştırılmaması gerektiği araştırılmıştır.

İkinci bölümde Çocuk ve Genç İşçiliğiyle ilgili Ülkemizin onayladığı veya taraf olduğu uluslararası düzenlemeler başta gelen dört büyük uluslararası kuruluş bazında incelenmiş, Avrupa Birliğine giriş sürecindeki ülkemizin son yıllarda bu

alandaki yaptığı gelişmeler üzerinde durulmuştur. Yine aynı bölümde, konumuzla ilgili ulusal düzenlemeler ele alınarak korumaya ilişkin değişik düzenlemeler incelenmiştir.

Üçüncü bölümde Çocuk ve Genç İşçilerin hukuksal olarak nasıl, hangi alanlarda ve konularla ilgili olarak korundukları işlenerek, sömürölmeleri ya da istismara maruz kalmaları durumunda uygulanabilecek yaptırımlar anlatılmıştır.

Dördüncü ve son bölümde ise çocuk ve genç işçilerin Ülkemizdeki durumu kısaca ele alınarak bu alanda uluslararası sözleşmelere de uygun olarak yapılan çalışmalara değinilmiş ve yapılması gerekenler öneriler halinde sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİ KAVRAMI, ÇALIŞMA ALANLARI VE KORUNMA NEDENLERİ

1.1. Çocuk Ve Genç İşçi Kavramı

Çocukluk döneminin gençlik döneminden ayrılması amacıyla genelde yaş faktörü kullanılmaktadır. Bu ayrım ülkeden ülkeye ve zamana göre değişebileceği gibi cinsiyete göre de değişebilir. Çocuk terimini açıklamada biyolojik, yasal ve geleneksel kriterler kullanılır:

Biyolojik olarak asıl olan ergenlik olup, yasaların kabul ettiği yaş dilimi zaten yazılı halde belirlenmektedir. Gelenek kriterinde ise , çocuğun aile düzeyindeki etkinlik ve çalışmalara katılımı aile içindeki statüsünün belirlenmesinde etkin rol oynamaktadır. Hane halkı gelirlerine katılımı, iş hayatındaki fonksiyon ve verimlilikleri de ayrıca etken unsurlardandır.¹

Son yasal düzenlemelerden önce (bilhassa uluslararası sözleşmelerin kabulünden önce) çocuk kavramı siyasal, hukuksal, sendikal ve diğer alanlarda farklılıklar arz etmekte iken son haliyle uyum çalışmaları sonucunda oldukça yeknesak bir yaklaşım sağlanmıştır.² Bu anlamda 1971 yılından beri uygulanmakta olan 1475 sayılı İş kanunu değiştirilerek yerine 2003 yılında 4857 sayılı Yeni yasa yürürlüğe sokulmuştur. Ülkemizde çalıştırma yaşı ve çocukların çalıştırılmasıyla ilgili olarak ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmeleri başta olmak üzere çocuklarla ilgili tüm sözleşmelerine ve Avrupa Birliği'nin 94/33 sayılı direktifine uygun düzenlemeler ilgili mevzuatta gerçekleştirilmiştir.³

¹ Tahir BAŞTAYMAZ: 6-15 yaş grubu Bursa'da çalışan çocuklar üzerine bir araştırma (İstanbul, 1990),10-11.

² TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu: Çalışan çocuklar : Türkiye'de ve dünyada çalışan çocuk sorunlarına genel bakış (Ankara, 1993), 15.

³ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: Ağaç İşleri Sektöründe Çalışan Çocuklara Yönelik Araştırma Raporu (Ankara, 2005), 2.

Nitekim 4857 sayılı İş Kanununun Avrupa Birliği'nin 1994 tarih ve 94/33 sayılı Direktifi dikkate alınarak düzenlenen ve "Çalıştırma yaşı ve çocukları çalıştırma yasağı" başlıklı 71. maddesinde *"Onbeş yaşını doldurmamış çocukların çalıştırılması yasaktır. Ancak, ondört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış olan çocuklar, bedensel, zihinsel ve ahlaki gelişmelerine ve eğitime devam edenlerin okullarına devamına engel olmayacak hafif işlerde çalıştırılabilirler.... Onsekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler ile onbeş yaşını tamamlamış, ancak onsekiz yaşını tamamlamamış genç işçilerin çalışmasına izin verilecek işler, ondört yaşını bitirmiş ve ilk öğretimini tamamlamış çocukların çalıştırılabilecekleri hafif işler ve çalışma koşulları Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından altı ay içinde çıkarılacak bir yönetmelikle belirlenir. Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, onbeş yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar artırılabilir....."* hükmü yer almıştır.

Bu maddeden de anlaşılacağı üzere onbeş yaşını tamamlamayanın çocuk, tamamlayanın ise genç olarak kabul edildiği anlaşılmaktadır. Ancak ondört yaşını doldurmuş ve ilköğretimi tamamlamış çocuklarla ilgili ayrıma gidilmiştir. Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı'nca çıkarılması öngörülmüş olup da 06.04.2004 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik' in "Tanımlar" başlıklı 4. maddesinde de genç işçi ; 15 yaşını tamamlamış, ancak 18 yaşını tamamlamamış kişi, çocuk işçi ise; 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi olarak tanımlanmıştır.

Ancak burada da çocuk işçi için sadece 14 yaşını bitirmiş ve 15 yaşını doldurmamış ifadesiyle yetinilmeyip, "ve" bağlacıyla ayrıca ilköğretimini de tamamlamış olma şartı aranmaktadır. Demek ki her 14 yaşını bitiren çocuk işçi sayılamayacak; ayrıca ilköğretimini de tamamlamış olması gerekecektir. Bu düzenlemeyle çocukların hem yasal olarak eğitimini hem de zihinsel gelişimini bir seviyeye kadar tamamlaması zorunluluğu göz önünde bulundurulmuş ve korunmuş olmaktadır.

Medeni Kanununun 9. maddesinde fiil ehliyetine sahip olan kimsenin, kendi fiilleriyle hak edinip borç altına girebileceği, 11. maddesinde erginliğin on sekiz yaşın

doldurulmasıyla başlayacağı hüküm altına alınmış, ancak evlenmeyle ilgili istisna getirilip hukuki bir sonuç bağlanarak evlenmeyle kişinin ergin olacağı, 12. maddesinde on beş yaşını dolduran küçüğün, kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınabileceği, 14. maddesinde ise küçüklerin fiil ehliyetinin bulunmadığı belirtilmiştir. Bu Kanununa göre 15 yaşını doldurmamışlar küçük kabul edilip kendi fiilleriyle hak edinip borç altına giremeyecekleri, kural olarak kısıtlı olmayan ve temyiz kudreti bulunup 18 yaşını dolduranların fiil ehliyetinin başlayacağı ancak bu iki yaş dilimi arasında küçüğün evlenmesi durumunda veya kendi isteği ve velisinin rızasıyla mahkemece ergin kılınıp hak ve yükümlülük edinebileceği kabul edilmiştir.

2821 sayılı Sendikalar Kanununun 5. maddesinde sendika kurucularında aranan nitelikler arasında medeni hakları kullanmaya ehil olmak aranmış olup yukarıdaki paragrafta kural olarak bunun 18 yaşını doldurmayla mümkün olacağı ifade edilmişti. Sendikalar Kanununun 20. maddesinde ise Onaltı yaşını doldurmuş olup da bu Kanuna göre işçi sayılanların, işçi sendikalarına üye olabilecekleri, Onaltı yaşını doldurmamış olanların üyeliğinin ise kanuni temsilcilerinin yazılı iznine bağlı olduğu hüküm altına alınmıştır. Üyelik için 16 yaşını doldurmayı yeterli gören yasa kuruculuk için 18 yaşını doldurmayı gerekli kılmıştır. Diğer yandan çıraklar öğrenci statüsünde olduklarından işyerinde çalışan kişi sayısına dahil edilmezler. Bunun neticesi olarak da çıraklara Sendikalar Kanunu uygulanmaz.⁴

Yeni Ceza Kanunu'nun 31. maddesinde getirilen düzenlemeye göre ise; fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmamış olan çocukların ceza sorumluluğunun bulunmadığı belirtilmiştir. Bu kişilere ceza kovuşturması yapılamamakta ancak çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabilmektedir. Demek ki bir suç işlenmesi durumunda oniki yaşını doldurmamış çocuklar cezai yaptırıma maruz bırakılmamakta ve bir anlamda mutlak olarak korunmaktadırlar. Madde bu sınırlamayla yetinmeyip yine fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmuş olup da onbeş yaşını doldurmamış olanların işledikleri fiillerin anlam ve sonuçlarını algılayamaması veya davranışlarını yönlendirme yeteneğinin yeterince gelişmemiş olması halinde de ceza sorumluluğunun bulunmadığını ifade etmiştir. Aslında bu durum son zamanlarda bazı

⁴ Kadriye BAKIRCI: Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması (İstanbul, 2004), 148.

suç örgütlerinin “çocuklar eliyle” suç işlemeye başladıkları yönünde eleştirilmiş ise de maddenin devamında algılama yeteneğinin bulunduğu durumlarda azaltılmış oranda cezalandırma öngörülmüştür. Maddede devamla fiili işlediği sırada onbeş yaşını doldurmuş olup da onsekiz yaşını doldurmamış olanların cezalarının bir alt ceza veya azaltılarak uygulanması belirtilmiştir. Buna göre cezai ehliyet açısından da çocuk, 18 yaşın altı diğer bir ifadeyle 18 yaşını doldurmamış kişi olarak kabul edilmektedir. Elbette evlilik vb. sebeplerle daha erken yaşta reşit sayılma bizim kanunlarımızda da (Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme’ye paralel ancak çok daha öncelerden mevcut olarak) yer almıştır.

Diğer yandan koruma ve sözleşmenin çocuk ve gençlerin lehlerine olan hükümlerinin uygulanmasını ve kapsamını geniş tutmayı hedefleyen Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesi’nin 1. maddesinde “ *Ulusal yasalarda daha genç yaşta reşit sayılma hariç, 18 yaşın altındaki her insan çocuk sayılır.*” şeklinde ifade edilerek çocukluğun azami yaş sınırı 18 olarak belirlenmiştir.

Uluslararası Çalışma Örgütü’nün 138 sayılı sözleşmesinde 15 yaşın altında çalışanlar çocuk, 15-18 yaş arasındakiler genç olarak tanımlanırken, 182 sayılı sözleşmede ise 18 yaşın altındakiler çocuk olarak tanımlanmıştır.

Avrupa Sosyal Şartı ve Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartında çocuk ve genç ifadelerine yaş açısından bir ayrım getirilmemiştir.

Avrupa Birliği’nin 94/33 sayılı Direktifinde ise 18 yaşın altındaki kişiler genç işçi olarak tanımlanarak, 15 yaşın altındakiler çocuk, 15 yaşında olup 18 yaşından küçük olanlar da ergen olarak tanımlanmıştır.

Sosyal anlamda çocuk veya çalışan çocuğun kim olduğunun çerçevesini çizmek yararlı olur. Çocuk dendiğinde gelişim sürecinde olan ve hayata yeni yeni adapte olmaya çalışıp çeşitli gereksinimleri olan kişiden bahsedilmektedir. Genel olarak büyükler için de geçerli olan bu gereksinimler kısaca;

- maddi ve duygusal güvenlik (sevgi, ilgi, takdir, teşvik⁵ vb.) gereksinimi,
- tanınma gereksinimi (toplum içinde kişi-fert olarak tanınma ve dikkate alınma),
- kendisini çevreleyen dünyayı tanıma ve öğrenme gereksinimi (merak hisleri ve yeni şeyler öğrenme arzularının giderilmesi),
- özerklik gereksinimi (kendi başına karar alma ve hayatını yönlendirebilme yetisi),
- toplumsallaşma (sosyal bir çevreyle birlikte benimsediği bir arkadaş çevresinde bulunma ve onlara dahil olma)⁶ ve korunma gereksinimleridir.

Bizim konumuzu öncelikle çalışan çocuklar oluşturmakta ve bu çocukların bazı ortak özellikleri bulunmaktadır. Her ne kadar kişiden kişiye değişiklik göstermekteyse de çalışan çocuğun genel anlamda profili çizildiği zaman ;

- “- Kırdan kente göçmüş, gecekonduya yaşayan, gelir düzeyi ve eğitim seviyesi düşük, geleneksel ataerkil yapısı olan bir aileye sahip oldukları,
- Çalışmalarının kendileri veya ailelerine ekonomik bir gelir (katkı) olması amacı güttükleri,
- Ucuz ve uyumlu işgücü kaynağı oldukları için tercih edildikleri,
- Ve otoriteden korkan, çekinen kişiler oldukları ortaya çıkmaktadır.”⁷

Çocuk ve genç işçiler çalışırken normal hayatlarının ihtiyaçları olan bazı giderleri işveren veya çevrelerinden borç alabilmekte, ancak artan orandaki bu borç ilerleyen zamanda onları borç mahkumu haline getirebilmektedir. Diğer yaşlıları gibi okula gidemeyen, arkadaşlarıyla oynamak için çok az zaman bulabilen ve genellikle ailelerinden uzak yaşayan bu çocuklar kendi kaderlerini tayin edebilme savaşı vermektedirler. Uluslararası düzenlemelerde bu tür uygulamalar, ‘ köleliğin modern biçimi ‘ olarak ifade edilmektedir.⁸

⁵ Canten KAYA: Öğretmenlere Öneriler ((İstanbul, 2003), 167.

⁶ Catherina BOIDIN: Çalışma Yaşamında Çocuk Psikososyolojik Yaklaşım, Çev. Bülent PİYAL (Ankara, 1995), 3.

⁷ Gökür BOSTANCI EGE: “ Çalışan Çocuk Kimdir?”. Türkiye’de Çalışan Çocuklar Semineri, (Ankara, 2001), 55-58.

⁸ Susan KUKLİN: İqbal Masih ve çocuk köleliğine karşı savaşanlar, Çev. Nafiz Güder (İstanbul, 2002), 18.

1.2. Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalışma Alanları

1.2.1. Uluslararası Düzeyde Çalışma Alanları

Uluslararası platformda genel olarak bakıldığında çocuk ve gençlerin istismara açık çalışma ortamları;

- Tarım alanında (özellikle aile içi veya aynı köy-kırsal ortamda) ağır ve uzun süren işlerde rol almaları,
- İnşaat, sanayi (tamir, boyama, marangozluk vb.) sektörlerinde zor şartlar ve kimyasal riskler altında çalışma,
- Sokak satıcılığı (işportacılık), ağır ve uzun süreli ev işleri ile birlikte sosyal etkinlik ve kültürel yaşamdan uzak psikolojik ve fiziksel baskılar altında çalıştırılmaları,
- Sığınacak-barınacak ortamlarının bulunmaması durumunda sokakta kalmaları (çöp-karton atık toplamaları) ve bazen suçla bir şekilde irtibatları neticesi erken yaşlarda suçtan uzak olma iradelerinin kırılması,
- Fuhuş ve seks sektörünün aranan hedeflerinden olmaları nedeniyle cinsel istismar, zorla çalıştırma ve bu sektöre 'sermaye'nin konusunu oluşturmaları (özellikle Uzakdoğu ülkeleri),
- Kölelik ve benzeri uygulamalarda kullanılmaları,
- Tehlikeli sektörlerde işçi olarak çalıştırılmaları,
- Sosyal ve hukuki haklarını aramada yeterli irade ve bilgiye sahip olamamaları nedenleriyle maddi-manevi zarara uğratılmaları, sigortalarının ödenmemesi, ücretlerinden gereksiz kesintilere maruz kalmaları vb. şeklinde özetlenebilir.⁹

Yukarıda sayılan durumlar sınırlı olarak değil fakat örnekleme yoluyla verilmiş olup ülkeden ülkeye veya zamana göre değişim de gösterebilmektedir. Nitekim bazı ülkelerde (bazen evlenme yaşına da paralel olarak) çalışmaya başlama yaşı 10 yaşlarına kadar düşmekte ve hatta bu durum kültürel ve sosyal olarak bir zorunluluk

⁹ Seda ÖZENİRLER: Türkiye'de çocuk işgücü kullanımı, sorunları ve ülke açısından alınması gereken tedbirler (2000), 46; Cemile GÜRÇAY ve Handan KUMAŞ: " Dünyada ve Türkiye'de Çalış(tırıl)an Çocukların Profili". Türkiye'de çalışan Çocuklar Semineri, 29-31 Mayıs 2001 (Ankara, 2002), 37-38.

ve yetişkinliği ispatın doğal gerekliliği olarak kabul edilebilmektedir. Öte yandan başka bazı ülkelerde genelev, seks shop-club, striptiz salonları ve porno kliplerin (genelde de perde arkasındaki illegal boyutunda) en gözde elemanlarını gençler (ağırlıklı olarak kızlar) oluşturmaktadır.

Az gelişmiş Asya, Afrika ve Latin Amerika ülkelerinde çalışan çocuk ve gençlerin sayısı her geçen gün artmaktadır. Kültürel yaklaşımların yanında ekonomik açıdan zor durumda olmaları, artan genç nüfusa en kısa sürede iş hayatına katılmaktan başka alternatif bırakmamaktadır.¹⁰ Çünkü hem nüfus artışı fazla hem de işsizlik oranı yüksek olan bu ülkelerde gelişmişlik düzeyi de çok düşüktür. Yani çocukların kötü şartlarda çalışması, işsizlik oranını düşürmemekte, gelişmeye reel anlamda katkıda bulunmamakta (çalışma sektörleri ve çocukların çalışmalarının uzun vadedeki sakıncaları nedeniyle) ve genç nüfusun verimli ve etkin kullanımına yarar sağlamamaktadır.

Gerçekte çocuk işçiliği ve bununla ilintili işsizlik gibi konular sadece az gelişmiş veya gelişmekte olan ülkelerin değil aynı zamanda gelişmiş ülkelerin de sorunlarıdır. Ancak burada gelişmiş ülkelerin çözüm amacıyla sorunlara yaklaşımı ve uygulamaları diğerlerine göre farklılıklar arz etmektedir. Mesela, Eurostat'ın 1999 yılı verilerine göre; AB üyesi 15 ülkede toplam 14,4 milyon işsiz bulunurken, işsizlik oranı % 9,2 olarak gerçekleşmiştir. Bu verileri önemseyen AB işsizliğe karşı yoğun bir mücadele başlatmış ve dört ayaktan oluşan istihdam stratejisi geliştirmiştir. Bunlar istihdam edilebilirlik, girişimcilik, uyarlanabilirlik (yenilik ve değişiklikler) ve eşit fırsatlardır.¹¹

Çocukların istismarı ve kötü şartlarda çalıştırılmalarının bir diğer şekli 'üçüncü bir kişi' olarak ev işlerinde çalıştırılmalarıdır. Sigortasız, sağlıksız ve köle benzeri ve bazen cinsel olarak istismara da uğratılarak çocuk ve gençlerin ev işlerinde çalıştırılmaları ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerinde de yer almaktadır. UÇÖ'nün istatistiklerine göre dünyada 200 milyondan fazla çalışan çocuk bulunmakta

¹⁰ Deniz SARIÖZ: Çalışan çocukların sosyo-ekonomik özellikleri ile çalışma koşullarının benlik saygısı düzeylerine olan etkisi (2001), 8.

¹¹ Naci GÜNDOĞAN: Genç işsizliği (Eskişehir, 2001), 68-69.

olup (bu rakam Güney Afrika'da 15 yaşın altında olmak üzere sayısı 2 milyondan fazladır vb) bunlardan ev işlerinde istismar edilenlerin rakamı tam olarak bilinmemekle birlikte oldukça yoğun olduğu değerlendirilmektedir.¹²

1.2.2. Türkiye'de Çalışma Alanları

Çocuk ve genç işçiler, kendilerine uygun buldukları veya istihdam olunabilecekleri her alanda (formel ve enformel sektörler birlikte) çalışmaktadırlar. Çalıştıkları bu alanları, işletmelerin büyüklük-küçüklüğü ya da kayıtlı-kayıtsız oluşuna göre ayırabileceğimiz gibi tarım, ev işleri, sanayi sektörleri veya kentte-kırsalda çalışma gibi ayrımlara da gidebiliriz.

Genel olarak bakıldığında çocukların büyük yerleşim bölgelerinde çalıştıkları ve nitelikli işgücü aranmayan az sermaye ve yoğun emek ile üretimi ifade eden enformel sektörde kayıt dışı ve sigortasız olarak, iş kazası ve meslek hastalıklarının ortaya çıktığı sağlıksız ve riskli ortamlarda istihdam edildikleri yoğun olarak görülmektedir. Enformel sektör aynı zamanda tarım, imalat, ticaret ve hizmet sektörlerinde farklı çalışma biçimleriyle bireysel çalışma veya işyeri olmadan yapılan işleri tanımlamak için de kullanılmaktadır.¹³

Aslında Çocuklar ve onların iş hayatında istihdamlarıyla ilgili gelişen iki olgu oldukça önem arz etmektedir :

a) Gelişen teknoloji ve zorunlu eğitimlerle birlikte bilgisel anlamda çocukların çok hızlı gelişiyor olmaları ve daha önceki süreçlerde yaşananın aksine bilgiye çok kolay erişebiliyor olmaları nedeniyle yetişkin rollerini daha erken yaşlarda kazanıyor olmaları ve bir anlamda bilimsel olarak çocukluk döneminin daha kısa yaşanmak durumunda kalınması,

b) Mevcut ekilen toprakların miras vb. nedenlerle küçülmesi ve aile bazında yapılmış olan üretim sistemlerinin maliyet, talep azalması ve göç gibi nedenlerle dağılmasıyla aile fertlerinin kendi emek ve çabalarıyla hayatlarını devam ettirmek

¹² International Programme On The Elimination Of Child Labour: Helping Hands or Shackled Lives? Understanding Child Domestic Labour and Responses to It (Switzerland, 2004), 14-15.

¹³ Seda ÖZENİRLER: a.g.e., 47.

zorunda kalmaları sonucu çocuk ve gençler de ucuz (ve sigortasız) işgücü olarak çalışma hayatında aranır ve tercih edilir hale gelmişlerdir.¹⁴

Devlet İstatistik Enstitüsü'nün çocuk işgücüyle ilgili olarak ILO ile imzalanan proje kapsamında Ekim 1994 ve Ekim 1999'da yaptığı anketler bu alandaki en önemli verileri içermektedir. ILO'nun Çocuk işçiliğinin sona erdirilmesiyle ilgili uluslararası programı (IPEC) kapsamında 6-14 yaş grubunu (çocukları) kapsayan Ekim 1994'deki Çocuk işgücü anketinin 6-17 yaş grubunu (çocuk ve gençleri) kapsayan Ekim 1999'da yapılanı 'Çocuk İşçiliğinin İzlenmesi ve İstatistiksel Bilgi Programı' (SIMPOC) (Ulusal Kalkınma Programında da dolaylı olarak bahsedilen) içerisinde gerçekleştirilmiştir. Bu anketlerin amacı ülkemizdeki çocukların hangi sektörlerde, hangi çalışma koşullarında çalıştıklarının tespiti ve diğer ilgili verilerin saptanmasıdır. (Bkz. DİE çocuk işgücü anketi 1994 - 1999)

Devlet İstatistik Enstitüsünün çocuk işgücüyle ilgili anketinde çalışan çocuk ve gençler ekonomik faaliyetlerde ve ev işlerinde çalışan çocuklar olarak ayrılmıştır. Yine aynı anketin açıklamalar bölümünde Ekonomik Faaliyet, Ücret, kar veya ailenin kazancı için (aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışma da dahil olmak üzere) yapılan tüm işler olarak ifade edilmiştir. Bu işlere, piyasaya yönelik olarak gerçekleştirilen veya gerçekleştirilmesine yardım edilen ; ekilmeyen bazı ürünlerin doğadan toplanması, odun toplama veya kesme, avlanma, hayvanları otlatma, süt sağma, tereyağı-peynir vb. imal etme, harman yapma, tahıl öğütme, tavukları besleme, yumurta toplama gibi tarımsal faaliyetler ile hanehalkı ferdi olmayanların ağır yüklerini taşıma, arabalarını yıkama gibi çalışmalar da dahil edilmiştir. Ekonomik Faaliyetlerde Çalışanlar ise, referans haftası süresince herhangi bir gün en az 1 saat süresince ücret, kar veya ailenin kazancı için aile işletmelerinde ücretsiz olarak çalışanlar ile işi olanlardan; çeşitli nedenlerle referans döneminde işlerinin başında bulunmayan ancak işleri ile ilişkileri devam eden kişiler olarak tanımlanmıştır.

Diğer yandan bahse konu çalışmaya baz teşkil eden Ev İşleri, hanehalkı fertleri tarafından kendi evlerinde gerçekleştirilen ve iktisadi faaliyet tanımının dışında kalan faaliyetler olarak belirlenmiştir. Bu faaliyetler, hanehalkı fertleri tarafından (çocuklar

¹⁴ Yakın ERTÜRK: Patterns of Child Labour in Rural Turkey (Ankara, 1994), XVI-XVII.

da dahil olmak üzere) ücretsiz olarak gerçekleştirilen evle ilgili işleri kapsamaktadır. Yemek pişirme, çamaşır yıkama, ütü yapma, hanehalkı için alışveriş yapma, küçük kardeşlere veya hanede bulunan hasta fertlere bakma, evi temizleme, hanede bulunan eşyaları onarma vb. faaliyet bu kapsamda değerlendirilmektedir. Ev işlerinde çalışanlar ise Ekonomik bir faaliyette bulunmayan ve referans dönemi içinde süresi ne olursa olsun yukarıda belirtilen ev işlerinde ailelerine yardımcı olan fertler olarak kabul edilmiştir. Belirtilen tanımlar ışığında DİE verileri incelenecek olursa;

1999 yılı itibarıyla 6-17 yaş grubu arasındaki çocuk ve gençler nüfusun % 25,4'ünü oluşturmakta ve bu yaş grubundaki çalışan çocukların % 33,8'i kentsel, % 66,2'si ise kırsal yerlerde bulunmaktadır. Görülüyor ki sivil nüfusun dörtte birini oluşturan bahse konu yaş dilimindeki çocuk ve gençlerin 'çalışanlarının' büyük bir bölümü kırsal kesimde bulunmaktadır. Tarımın yerini yavaş yavaş sanayi alıyor olsa da kırsal alanda (biraz da o kesimlerdeki nüfus artış oranına da bağlı olarak) daha çok çalışan çocuk ve genç bulunmaktadır.

Yine anket verilerine göre Türkiye genelinde 6-17 yaş grubu arasında bulunan 16 milyon 88 bin çocuğun içerisinde ekonomik faaliyette bulunanların oranı % 10.2 (1 milyon 635 bin kişi) olarak tahmin edilmiştir.

Ekonomik faaliyette bulunan bu çocukların kentsel yerlerde toplam istihdama oranları % 5,1, kırsal yerlerde ise toplam istihdama oranları % 9,8'dir. Şehre göç ve kentleşmeye rağmen kırsal kesimde çocuk ve gençlerin istihdamı kentsel alanlara göre daha yüksektir.

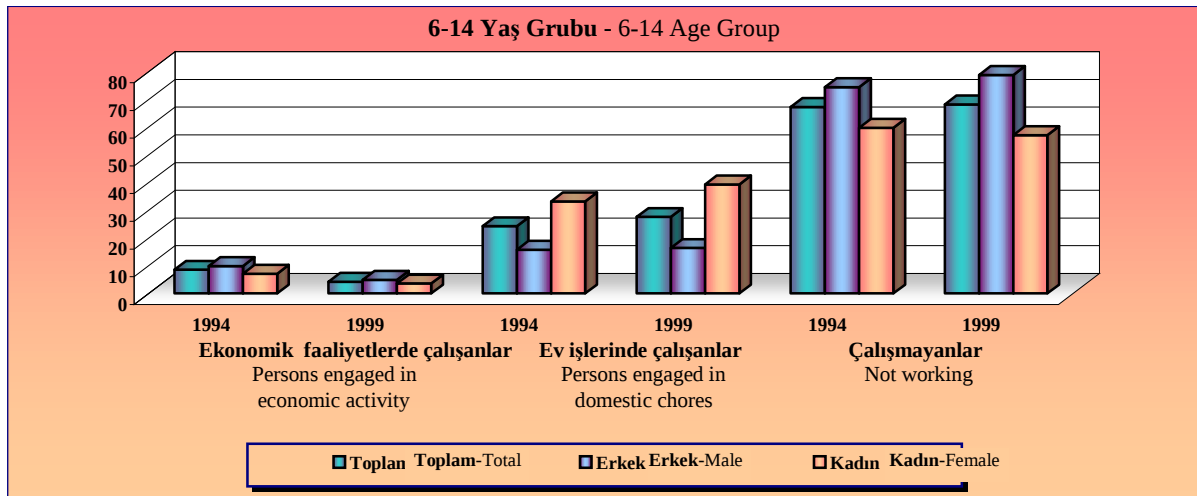
Ülkemiz genelinde ekonomik faaliyette bulunan 6-17 yaş grubundaki çocuk ve gençlerin % 61,8'ini erkekler, % 38,2'sini ise kızlar oluşturmaktadır. Erkeklerin çalışma hayatına katılımlarındaki fazlalık beklenen bir sonuç olmakla birlikte kızların katılımındaki oran da azımsanmayacak düzeydedir.

Ekim 1994 Çocuk İşgücü Anketi revize sonuçlarına göre bu yaş grubundaki çocukların % 8.5'i ekonomik bir faaliyette çalışmakta iken, Ekim 1999'da bu oran % 4.2'ye düşmüştür. ILO'nun IPEC projesi kapsamında yapılan çalışmalar, sivil toplum örgütleri ve devletin katılımıyla yeni yasal sürecin de ivmesiyle yapılan

çalışmalar çocuk ve gençlerin istihdamını son yıllarda önemli olarak düşürmüştür ancak bu elbette yeterli düzeyde değildir.

Ev işlerinde çalışan çocuklara ilişkin rakamlar incelendiğinde; Türkiye genelinde 6-17 yaş grubunda bulunan çocukların % 29.7'sinin ev işlerinde çalıştığı görülmektedir. Bu oran erkek çocuklar için % 15.7, kız çocuklar için % 44.3 olarak hesaplanmıştır. (Grafik 1)

Grafik 1. Çocukların çalışma durumuna göre toplam içindeki oranı, Ekim 1994, Ekim 1999 (DİE)

Ekim 1999 Çocuk İşgücü Anketi sonuçlarına göre, 6-17 yaş grubunda ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların % 57.6'sı tarım, % 21.8'i sanayi, %10.2'si ticaret ve % 10.4'ü hizmetler sektöründe çalışmaktadır. Görüldüğü gibi ankette ekonomik işlerde çalışanlar;

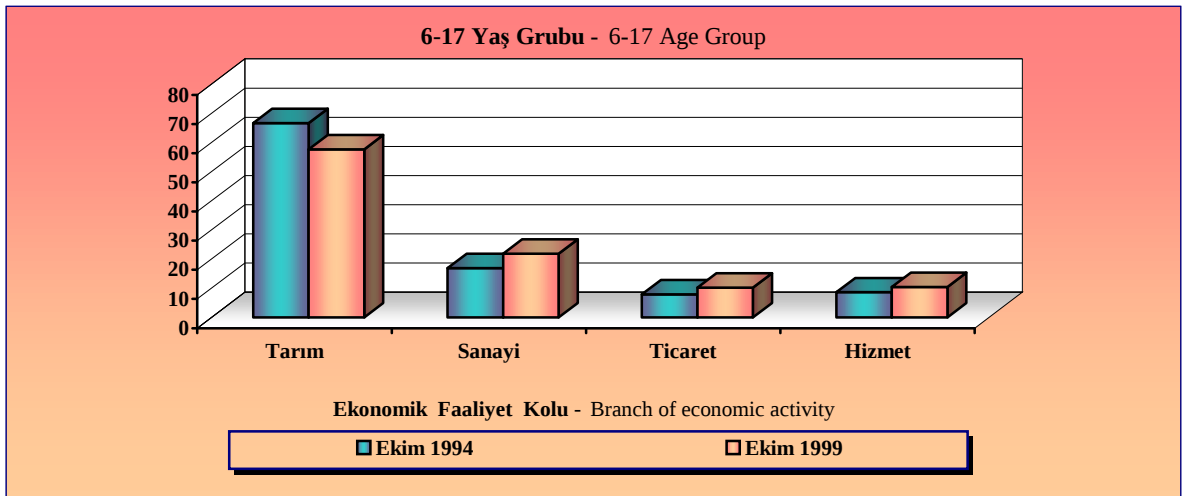
- Tarım
- Sanayi
- Ticaret
- Hizmet sektörü olarak ayrıştırılmıştır.

Burada hizmet sektörü denilince turizm, sanat, eğlence, kültür, spor ve reklam faaliyetlerini de kapsayan geniş bir faaliyet alanından bahsedilmekte olup özellikle kız çocukları için cinsel sömürüyü de içerebilecek çeşitli riskler bulunan bu çalışma alanlarında çocuk ve gençlerin sayılarını gerçeklere uygun bir şekilde tespit etmek oldukça zordur.¹⁵

¹⁵ Kadriye BAKIRCI: a.g.e.,18.

Sadece kız çocuklarının hizmet sektöründe kötü şartlarda çalıştırılmaları değil maalesef ülkemizde erkek çocuklarının da inşaat, araba ve kaporta tamiri, tütün toplama, ağaç kesme, ot yığma gibi işlerde kötü ve zor şartlarda (kölelik benzeri) çalıştırılmalarına rastlamak mümkündür.

Grafik 2. Ekonomik faaliyetlerde çalışan çocukların sektörlere göre oranı, Ekim 1994, Ekim 1999

Ekim 1994 de ise, 6-17 yaş grubundaki çocukların % 66.6'sının tarım, % 16.9'unun sanayi, % 7.9'unun ticaret ve % 8.6'sının hizmetler sektöründe çalıştığı görülmektedir. Sonuç olarak Ekim 1999'da tarım sektöründe ekonomik faaliyetlerde çalışan çocuk oranında bir düşüşle birlikte sanayi, ticaret ve hizmetler sektöründe çalışan çocuk oranında bir artış gözlenmektedir. Bu veriler şehre göç ve sanayileşmeye paralel bir görünüm arzetmektedir.

Türkiye genelinde erkek çocukların % 46.3'ü tarım, % 26.9'u sanayi sektöründe çalışırken, kız çocukların % 75.8'i tarım, % 13.4'ü sanayi sektöründe istihdam edilmektedir.

Çalışan çocukların sektörler itibariyle dağılımına kent-kır ayrımında bakıldığında; çalışan çocukların kentsel yerlerde daha çok sanayi (% 48), kırsal

yerlerde ise daha çok tarım sektöründe (% 84.6) yoğunlaştığı dikkati çekmektedir. Kentsel yerlerde çocuk istihdamının daha yoğun olduğu sanayi sektöründe çalışan çocukların % 73.6'sını erkekler oluştururken, kırsal yerlerde ağırlıkta olan tarım sektöründe çalışan çocuk sayıları yaklaşık olarak eşittir.

Tablo 1 : Yerleşim yeri ve cinsiyete göre çalışan çocuklar (6-14 yaş grubu) (bin)

Yerleşim yeri ve Cinsiyet	Nüfus		Ekonomik İşlerde Çalışanlar			
	1994	1999	1994	%	1999	%
Kent	6.068	7.124	191	3.1	132	1.8
Erkek	3.090	3.650	145	4.7	99	2.7
Kadın	2.978	3.473	45	1.5	33	0.9
Kır	5.339	4.942	783	14.7	379	7.6
Erkek	2.766	2.504	434	15.7	200	7.9
Kadın	2.574	2.438	348	13.5	179	7.3
Toplam	11.406	12.065	974	8.5	511	4.2
Erkek	5.855	6.155	580	9.9	299	4.8
Kadın	5.551	5.911	394	7.0	212	3.5

Kaynak: Türkiye'de Çalışan Çocuklar 1999, DİE

Kırsal sektörün oransal üstünlüğü halen devam etmekte olup kız çocuklarının kırsalda tarımsal faaliyetlerine özellikle 'gündelikçi' (günlük istihdam) olarak katılımlarının kolaylığı nedeniyle erkeklerle yaklaşık aynı oranda tarımda istihdam edildikleri gözlenmektedir. Sanayi sektöründe erkek çocukların oranının yüksek olması kız çocuklarının üstesinden gelemeyecekleri beden gücüne de dayanan ağır ve uzun süreli işler olmasının yanında cinsiyetten kaynaklanan hassasiyet oluşturan ortamlar olması bu rakamlarda etkili olmuştur. (2000-2003 yıllarındaki 12-17 yaş grubunda istihdam edilenlerin verileri için Bkz. s. 92)

1.3. Çocuk Ve Genç İşçilerin Korunma Nedenleri

1.3.1. Genel Olarak

Çocuk ve gençlerin dinamizmi, enerjileri ve özellikle kasa dayalı işgücündeki performansları ve değişik nedenlerle daha düşük ücrete razı olmaları işgücü piyasasında onları ön plana çıkartmıştır. Yetişkin olmayanların çalışma hayatına katılımı bazen ulusal sınırları aşmış ve 'yabancı çocuk işçiliği' ile 'insan (çocuk) ticareti'ni de gündeme getirmiştir. Her ne kadar çocuk ve genç işçilerin çalışma

hayatına yönelik durumları direkt suça konu olmasa da, modern anlamda kölelik, cinsel sömürü veya organlarının illegal kullanılması gibi uygulamalara tabi tutulmaları veya cinsel taciz vb. eylemlere maruz kalmaları ihtimal dahilindedir.

Çocuk ve gençlerin iş yaşamında korunmalarında sorumluluk en başta devlete düşmektedir. Sosyal nitelikli devletin genelde işçilerin iş güvenliği için gerçekleştirmek için yaptığı müdahaleler özel olarak çocuklar ve gençler için de geçerlidir. Gerçekten devlet önce, çocuklarla gençlerin iş güvenliğini emredici hukuk kuralları getirmekte, daha sonra da bunları denetleyip uygulanmasını sağlamaktadır. Bu kurallar devletin çocuklar ile gençlerin iş güvenliğini sağlamak üzere çalışma yaşamına karışmasının göstergesidir. Diğer yandan devlet, kamu hukuku niteliği taşıyan, çocuklar ve gençlerin iş güvenliğini ilgilendiren (koruyucu) hükümlerin yürürlüğünü sağlamak için yaptırımlar da uygulamaktadır.¹⁶

Çalışan çocuk ve gençler aslında diğer yaşlıları gibi gezmek, eğlenmek ve eğitimlerine devam etmek varken çalışmayı çok da kendi iradeleriyle tercih etmemektedirler. Onları çalışmaya iten farklı sebeplerler bulunmaktadır. Çocukların çalışmasını belirleyen bu etmenlere değinecek olursak;

- En başta gelişme, teknoloji ve nüfus,
- Gelir düzeyi ve dağılımındaki adaletsizlik,
- Öğrenim (zorunlu eğitim ve eğitim zorlukları),
- Çocuklar için işgücü piyasasının varlığı ve iki taraflı çekiciliği,
- Aile (ekonomik ihtiyaç durumları ve bu konudaki bilinçsizlik)
- Örf, adet ve alışlagelmiş uygulamalardır. Bu saydıklarımız örnekleme yoluyla ifade edilmiş olup sınırlı olmamakla birlikte genelde belirleyici olan etkenler olarak ele alınmıştır.¹⁷

İster işkoluna, ister çevresel faktörlere bağlı olsun, ruhsal ve fiziksel gelişimleri risk altında bulunan çalışan çocuklar, sadece ebeveynlerinin değil, tüm toplumun sorumluluk kapsamındadır. Küçük yaşta ağır koşulları olan çalışma hayatına atılan çocuk ve gençler, kendi kişisel sorunlarının yanında sosyal, kültürel ve ekonomik faktörlerin de olumsuz etkisiyle ihmal ve istismara açıktırlar. Onlara verilecek doğru

¹⁶ Tankut CENTEL: Çocuklar ile gençlerin iş güvenliği (İstanbul, 1982), 207.

¹⁷ Tuncer BULUTAY: Türkiye'de çalışan çocuklar = Child labour in Turkey (Ankara, 1995), 4-8.

rehberlik, eğitim, sağlık hizmetleri ve etkili iletişim yoluyla topluma yararlı katılımları mümkün olabilecektir.¹⁸

Çocuk ve gençlerin fizyolojik ve psikolojik gelişimlerinin en yoğun ve riskli olduğu ergenlik dönemlerinde korunup kollanmaları, herhangi bir olumsuz sapmalarına engel olunması gerçekten gerekmektedir. “Genç için hızlı bir gelişim sürecine girilen ergenlik dönemi oldukça çalkantılı bir dönemdir. Gençler ne yetişkin ne de çocuk olarak kabul edildikleri bu geçiş dönemine uyum sağlamakta güçlük çekerler. 11-12 ile 17-18 yaşları arasını kapsayan ergenlik döneminde fizyolojik ve hormonal değişiklikler kendini gösterir. Bedensel büyüme ve gelişmenin hızlanması, el becerisi ve fiziksel güç gerektiren işlerdeki başarının artmasına, çocuğun harcadığı enerjinin çoğalmasına, buna karşılık da kalori ihtiyacının üst noktaya doğru tırmanmasına yol açar. Bu yaşlarda çocuğun iyi beslenmesi büyük önem taşımaktadır. Ergenlik döneminin başlangıcındaki hızlı büyümeye bağlı olarak kollar ve bacaklara ile beden arasındaki orantının bozulması gençler arasında sakarlıklara yol açarak ‘beceriksiz’ olarak nitelendirilmelerine neden olabilir. Bu yaşlardaki erkek çocuklar güçlerini kullanarak iş yapmaktan hoşlanırlar. Ancak çocuk, güç ve becerilerinin ötesinde iş yapmaya zorlanırsa, gerekli kalori ihtiyacı temin edilmezse bedensel gelişme olumsuz yönde etkilenir. Çabuk yorulmalar, vücutta deformasyonlar meydana gelebilir. Sakarlık ve yorgunluğun beraberinde getirdiği dikkatsizlikler iş kazaları riskini de arttıracaktır.”¹⁹ Bir şekilde çocuk veya genç işçi çalıştıran işverenlerin, onların ergenlik çağı özelliklerini dikkate almadan ve muhtemel hatalarını öngörmeden verecekleri tepki henüz gelişimlerini tamamlayamamış olan küçükleri çok olumsuz bir şekilde etkileyecek ve onun kendisi ile topluma olan güvenini zedeleyecektir. Bu çağlarda çocuklara yönelik olumsuz tavırlar sadece işverenden gelmemektedir. Çevresi ve bazen devlet politikaları da yaptıkları iş ve bulundukları ortam itibarıyla çocuk ve gençleri dışlayabilmekte ve onları umutsuzluğa sürükleyebilmektedir.

¹⁸ TİSK-ILO Pendik Sanayi Sitesi Çalışan Çocuk Bürosu: Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu (Ankara, 2000), 14.

¹⁹ Yasemin AKMAN: “Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Gelişim”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri (Ankara, 1998), 55.

Sosyo-ekonomik ve siyasi tercihlerde yapılabilecek muhtemel yanlışlıklar, çocuk işçiliğini arttırmasına sebep olabileceği gibi bu alanda verilen hizmetlerin koruma ve önlemeden (proaktif yaklaşım) ziyade sorunlar ortaya çıktıktan sonra müdahalede bulunan (reaktif yaklaşım) bir eğilim içinde olduğu belirtilebilir.²⁰ Sorunlar ortaya çıkmadan önce geliştirilecek kısa ve uzun vadeli plan ve projelerle sonradan büyüyecek birçok sorunun önüne kolaylıkla geçilebilecektir. Bu çalışmalarda gerçek sayısal veriler de baz olarak kullanılmalıdır.

Diğer yandan her ülkenin kendine özgü yaşam koşulları, sosyokültürel yaklaşım ve gelenekleri yetişkin olmayan çalışanların mevcut hakları ve olması gereken çalışma ortamlarının görmezden gelinmesine, istismar edilip potansiyel ‘ucuz işgücü’ olarak kullanılmalarına sebep olmaktadır.

Tamamen saf ve temiz duygularla bezenmesi öngörülen çocuklara şefkat ve sevgi penceresinden bakıldığında da gerçekten bazı şeyler yapılması gerektiği (korunmaları gerektiği) herkesin hemfikir olduğu bir konudur. Nitekim yapılan bir araştırmada çalışan çocukların en çok arzuladıkları şeyler sorulduğunda; bisiklet, pantolon, kitap, anne ve babalarının sürekli yanlarında olması, oyuncak, zengin olmak, daha uzun boylu olmak, televizyon sahibi olmak gibi basit ve çocukça (onlara gayet uygun olarak) taleplerinin olduğu görülmüştür. Salt bu isteklerinin korunması veya yerine getirilmesi hissi bile bizde çocukların korunmasının gerekliliğini ortaya koyabilecektir.²¹

‘Ucuz ve sigortasız’ işgücünün (çocuk ve gençlerin) bazen yasalara da aykırı olarak çalıştırılması, öngörülebilir riskler alınarak sonuçta birçok hastalık, yaralanma, bedensel-cinsel-mali istismar ve bazen de ölümlere yol açmaktadır.

Ağır sanayileşme ve kapitalist ekonomik yapıların acımaz ‘rekabet’i ortamında esasen yasalara uymayı, etik davranmayı ilke edinmiş çalıştıranları bile, ister istemez

²⁰ Betül ALTINTAŞ: Mendile, Simite, Boyaya, Çöpe: Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar (İstanbul,2003), 18.

²¹ Bahattin AKŞİT ve Nuray KARANCI ile Ayşe GÜNDÜZ-HOŞGÖR. Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment (Geneva, 2001), 59-61.

'ayakta kalmanın ve rekabetin' olmazsa olmazı olarak 'ucuz-sigortasız' çocuk ve genç işçiliğine yönlendirmektedir.

Çocuk ve gençlerin yetişkinlere oranla olumsuz çalışma şartlarından etkilenme oranları elbette aynı değildir. Gerçekten özellikle çocukların anatomik yapısı, ağır yük veya iş nedenleriyle postürlerinde meydana gelen bozulmalar, sakat kalınması, kimyasal ya da radyolojik tehlikeler neticesi oluşabilecek hastalıklara daha dayanıksız oldukları herkes tarafından kabul edilmektedir.²²

"Çocuklar mecbur oldukları için (yoksulluk, okul yokluğuyla birlikte eğitim yetersizliği, kırsal kesimlerden şehirlere göç, sosyal ve kültürel sorunlar vb.) çalışırlar. İşverenler çocukları yumuşak başlılık, sürat, keskin görüş yeteneği gibi doğuştan gelen ve öyle olduğu kabul edilen özellikleri, ayrıca düşük ücretle çalıştırılabilir olmaları ve istikrarsız piyasa koşullarında esneklik sağladıkları için tercih ederler."²³

Gerçekten de çocuklar gelişimlerini tamamlayamamış olmanın doğal neticesi olarak, uysal, daha düşük ücrete razı edilebilir, şartlara göre kolayca işten çıkartılabilir durumdadırlar. Ve bu zafiyetleri onları iş dünyasında talep edilir bir konuma getirmiştir. Çocuk çalıştıran işyerleri sigorta ve sosyal haklar gibi uzun dönemli yatırım ve masraflardan genelde imtina ederler. Bunun sonucu olarak çocuk çalıştırılması, uluslararası ve ulusal piyasada rekabet gücünü korumak isteyen sanayiler tarafından önemli bir seçenek olarak başvurulmaktadır. İşçi olarak çocuklar, hakları sözkonusu olduğunda korumasız, güçsüzdürler ve sessiz kalmayı tercih ederler. Çocuklar daha çok yoğun emek gerektiren, ilkel teknolojiyle çalışan ve aynı işin uzun süreler tekrarlanmasını gerektiren sektörlerde istihdam edilirler. Diğer yandan hafif el işleri, halı dokuma ve çiçek toplama gibi kimi işlerde çocukların ellerinin küçük olmasının avantaj olduğu söylene de bu durum onların çalışma hayatının içine çekilmesini haklı kılmaz. Mevcut yasalar titizlikle uygulanmaz ve konu sosyal ve siyasi açıdan sahiplenilmezse çocuk işçiliği böylece sürüp gidecektir.²⁴

²² Seda ÖZENİRLER: a.g.e., 49.

²³ Assefa (F) BEQUELE ve Jo BOYDEN: Çocuk istihdamıyla Mücadele, Çev. Şanar TAYŞİ (Ankara, 1995), 18-19.

²⁴ Uluslararası Çalışma Örgütü: Çocuk İşçiliği ile Mücadele: İş Müfettişleri İçin El Kitabı, Çev. Metin ÇULHAOĞLU (Ankara, 2004), 4.

1.3.2. Çocuk ve Gençlerin Farklı Korunma Nedenleri

Yukarıda belirtilenler çerçevesinde, Çocuk ve genç işçilerin korunmalarını gerekli kılan ve onların maruz kalabilecekleri olumsuz nedenler şunlardır:²⁵

1.3.2.1. Fizyolojik Nedenler

Özellikle ergenlik çağında vücut gelişimlerini tamamlayamamış olan genç ve çocuklar; sağlıksız / kirli çalışma ortamları, ağır yük taşımak zorunda olmaları, takatlerinin ötesinde uzun süreli çalışmaları, çeşitli kimyasal madde ve radyasyona maruz kalmaları, yeterli oksijen (havalandırma) olmayan yerlerde iş görmeleri, yaralanma (bazen ölüm) ve meslek hastalığı riski fazla olan işlerde çalıştırılmaları, ses desibeli zararlı veya rahatsızlık verecek düzeyde sürekli olan ortamlarda bulunmaları, gerek anlama kapasiteleri ve gerekse yeterli bilgilendirilmeme nedenleriyle iş makineleri kullanımındaki risk ve diğer fiili şiddete maruz kalmaları sonucunda çok ciddi oranda fiziksel bozukluk, risk ve hastalıklarla (ölüm dahil) karşılaşmaktadırlar.

Bu olumsuzluklardan bazıları; duruş (postür) bozuklukları, akciğer-böbrek ve sindirim hastalıkları, işitme ve görme bozuklukları, organ kaybı veya kalıcı sakatlanmalar, çeşitli alerjik hastalık ve nörolojik bozulmalardır.

Aslında fiziksel bir arıza doğal olarak beraberinde psikolojik ve sosyo-ekonomik arızaları da beraberinde getirmekte bir diğer söylemle bu olumsuzluklar zincirleme olarak birbirine yansımaktadır. Yeterli sevgi ve takdirden yoksun kalmış ya da hayatı sadece ayakta kalmak için verilen savaş alanı olarak algılamış birisinin elbette genel anlamda çok olumlu tepkiler vermesi beklenmemelidir.

²⁵ Seda ÖZENİRLER: a.g.e., 50-57.

1.3.2.2. Psikolojik Nedenler:

Yukarıda da belirtildiği gibi genç ve çocuklar için kişisel gelişim ve özgüvenlerini kazanmaları başarı ve mutlulukları için olmazsa olmaz şartlardandır. Bu özgüven de onların bir işi başarabilme ve güçlerinin yettiği deneyimlerini sıklıkla gerçekleştirmesi, oldukları gibi kabul edilmeleri ve olumlu davranışlarının dikkate verilmesi sonucu kazanılabilecektir.²⁶ Daha hayatın ilk basamaklarında onların yeterli olamayacakları veya bunun dikte edildiği (olumsuz anlamda eleştiriye ve ayrıca şiddete konu olmaları) büyük bir iş hacmi ve zorluklarla karşılaşmaları, çocuk ve gençlerin “öğrenilmiş çaresizliklerini” pekiştirmekte ve onları ödünlenme de dahil farklı olumsuz psikolojik yaklaşımlara itmektedir.

Eğer bu süreçte yeterli anne-baba sevgisi yoksa, şefkat ve takdir yerine şiddet ve eleştiriye maruz kalıyorlarsa çalışma yaşamlarının getirdiği örselenme çok daha fazla hissedilecek ve genç/çocukların çok erken yaşta suça karışmalarına sebebiyet verecektir. Nitekim ergenlik ve kişisel gelişimlerini asgari seviyede tamamlayamamış olan genç ve çocukların, bastırılan duygu ve maruz kaldıkları haksızlıkların bilinçaltında yerleşmesi, genç yaşlarda suça yönelmelerine neden olmaktadır.

“Olumsuz bir durum ifade eden öğrenilmiş çaresizlikten çocuğun kurtulabilmesi için çeşitli çalışmalar yapılmaktadır. Araştırmaların sonunda öncelikle vurgulanan, çocukları, başlarına gelen olumsuzlukların kökenlerini kendi beceriksizlikleri, yetersizlikleri ya da kötülükleri gibi kendilerine yükledikleri içsel, değişmez nedenlere yüklemelerinden vazgeçirmek gerekliliği olmuştur. Bunun temel koşulu ise çocuklarda olumlu bir benlik algısının beraberinde getirdiği yeterlilik duygusunun gelişmesine ön ayak olmak, böylece de dış dünyadaki olayları kontrol edebileceklerine inanmaya başlamalarına zemin hazırlamaktır. Kuşkusuz, çocuklarda yeterlilik duygusunun gelişebilmesi için önkoşul, çocuğun yetiştirilmesindeki ana-baba tutumlarıdır. Ana-baba tutumlarının yanı sıra okul ve arkadaş ortamı, daha genel olarak de toplumdaki çocuğa bakış açısı gözden geçirilmelidir. Çocuklara

²⁶ Fatih KALKINÇ: Okul Evde Başlar (İzmir, 2004), 118-128.

kendilerine yeterli ve bağımsız olmayı öğretecek, çevrelerini kontrol edebilecekleri yaşantıları kazandırmak, dolayısıyla da özgüveni pekiştirecek bir ortam hazırlanması tüm yetişkinlerin ortak sorumluluğudur.”²⁷

Zorluk ve sıkıntılardan kurtuluş gibi algılanan başta uçucu maddeler (tiner, bali vb.) olmak üzere diğer maddelerin de (sigara, alkol, uyuşturucu) kullanım ve bağımlılığı sonucu ciddi ve bazen tedavisi mümkün olmayan psikolojik-fizyolojik hastalıklar meydana gelebilecek ve bu tür sorunların halihazırda toplumda bulunan suç potansiyelleriyle birlikte yaygınlaşması mümkün olabilecektir.

1.3.2.3. Sosyo-Ekonomik Nedenler:

Her şeyden önce kayıtdışı ekonominin konusunu teşkil edebilecek olan genç ve çocukların üretimi devletçe vergilendirilemediğinden ciddi bir ekonomik kayıp oluşacaktır.

Ucuz (ve sigortasız) işgücüyle birlikte ortaya çıkan haksız rekabet yine vergi kaybı veya fiyatlarda dalgalanmaya neden olacak ve iş ahlakının (etiğinin) bozulması sonucunu doğuracaktır.

Sigortasız çalıştırılmanın doğal sonucu olarak muhtemel bir iş kazası, meslek hastalığı veya yaralanma durumunda çocuk veya genç, altından kalkamayacağı oranda yüksek bir sağlık gideriyle karşılaşınca ya ciddi bir ekonomik kayba uğrayacak veya artık kendine bile yetemeyen özürü (sakat) bir fert olarak sosyal ortamda yaşamını devam ettirebilme ‘savaş’ı verecektir.

Yine ‘düşük ücrete’ razı olmaları (edilmeleri) sonucunda gerek devletçe belirlenmiş asgari standartlar ihlal edilecek ve gerekse o meslek grubunda spontane şekilde oluşmuş olan ücret politikalarında bozulmalar ortaya çıkacaktır.

Psikolojik ve fiziksel örselenmelere maruz kalmış kişilerin sayısının artması, sosyal düzen, yardımlaşma, geleceğe olumlu bakış ve dayanışma ortamlarını

²⁷ Yasemin AKMAN: “ Öğrenilmiş Çaresizlik”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. (Ankara, 1998.), 51-52.

zedeleyecek, belki de bu kişilerin çevresine negatif enerji yaymalarına sebep olacaktır.

Toplumsal barış ve huzuru ifade eden asayiş ortamı, çalışma yaşamına katılan çocuk ve gençlerin kötü çevre veya farklı alanlarda tatmin aramaları sonucunda çok erken yaşta suça karışmalarına yol açıp mafya benzeri suç örgütlerinin oluşumuna zemin hazırlayacaktır.

Özellikle uçuşucu madde kullanılan sanayide çalışan çocuk ve gençlerin tiner, bali gibi maddelere bağımlılıkları ortaya çıkabilecek, bunların oluşturdukları gruplar artan oranda üye kazanacak ve bu bağlamda diğer maddelerin de (sigara, alkol, uyuşturucu) kullanım ve bağımlılığı gerçekleşip hem hastalık hem de suç oranlarında artışlar yaşanabilecektir.

Eğitim ve öğretimin çalışma hayatı nedeniyle asgari düzeyde dahi tamamlanamaması sonucu oluşacak cehaletle, beyin ve fikir (icat ve buluşlar dahil) kaybı yanında çocuk ve gençlerin ileride meslek ve sanatta yükselmelerine engel olunacaktır.

Ahlaki ve kültürel yozlaşmayla birlikte toplumda şiddete (güce) dayalı hak alma fenomeni gelişip kaos ortamının oluşması ya da illegal oluşumların bu genç ve çocukları istismar etmeleri de söz konusu olabilecektir.²⁸

Çocukların ve gençlerin kötü şartlarda çalıştırılması, istismarı aynı zamanda şiddeti de kapsamaktadır. Şiddet farklı türlerde tezahür edebilmektedir;

- Eğitimden uzak kalan çocuk yapılanmasında çok önemli rol oynayan duygudan (sevgi, şefkat, takdir vb) uzak bir ortamda yaşamak zorunda kalması,
- Baskıcı öğretim veya kötü davranışa/istismara maruz kalmaları,
- Tepkisinin başka bir şekilde gelişme olasılığı gibi risklere maruz kalması da şiddetin kökleri olarak değerlendirilebilir.²⁹

²⁸ Seda ÖZENİRLER: a.g.e., 50-57.

²⁹ Catherina BOLDIN: a.g.e., 68 vd.

Şiddetin hem tespiti hem de önlenmesi oldukça zordur. Zira işini kaybetmek istemeyen çocuk ve genç maruz kaldığı olumsuz davranışları başkasına bildirmeyecek ve mevcut duruma katlanmak zorunda kalacaktır.

Çocuk istismarında diğer önemli bir konu çocukların ev içi işlerde çalıştırılmalarıdır. Yüzyıllar boyu bu konu değişik adlar altında (sosyalleşme, bir nevi evlatlık vb. uygulamalar) süregelmış, hatta 1990'lı yılların başına kadar tam anlamıyla uluslararası toplumun pek dikkatini çekmemiştir. Netice olarak çok eski sorun bütün dünyada günümüzün güncel bir konusu ve sosyal bilimlerin araştırma alanı haline gelmiştir.³⁰

Çocuk ve gençlerin kendilerine mahsus yetersizlikleri nedeniyle mağdur edilmeleri maalesef oldukça kolaydır. Onlar çalışma hayatında risk grubu oluşturlar ve çok rahat örselenebilirler. Çünkü çocuklar;

- bazen solventler gibi tehlikeli maddeleri kullanmak zorunda olabilirler,
- Fizik ve mental gelişmelerini tamamlamamışlardır,
- Onlarda risk kavramı ve bilinci yeterli düzeyde gelişmemiştir,
- İşyerlerindeki düzenek, düzenleme ve uygulamalar onlara göre değildir,
- Çocuklar deneyimsiz ve meraklıdırlar,
- Oyun oynama ve eğlenme eğilimindedirler,
- Çevre faktörlerinden daha fazla etkilenirler,
- Eğitim ve öğrenme ihtiyaçları vardır ve
- Çocuklar emeklerinin gerçek karşılığını genelde alamamaktadırlar.³¹

Koruma ifadesiyle, çalışma biçimlerinin hepsinin çocuk için zararlı olduğu ve korumanın katı bir şekilde anlaşılacak onların hiçbir iş yapmayacaklarını anlamak elbette doğru olmaz. Nitekim, birçok çocuk, küçük yaşlardan başlayarak ev işlerine yardım eder, bir yere haber iletmeye gönderilir ya da babasının dükkanında veya tarlasında belirli işler yapar. Çocuklara büyüdükçe hafif işlere yönelirler ve değer taşıyan kimi zanaatları öğrenirler. Çocuklar bu yolla geleceğin çalışanları ve bulundukları topluluğun yararlı üyeleri olarak gerek duyacakları becerileri kazanırlar

³⁰ Ferhunde ÖZBAY:Turkish female child labour in domestic work : past and present (İstanbul,1999),1.

³¹ Nazmi BİLİR: İş sağlığı ve güvenliği : temel bilgiler (Ankara, 2003), 115-117.

ve gelişme sürecinin önemli bir bileşeni olurlar. Çocuklar bu yolla sorumluluk alıp kendi başlarına iş yapma ve güvenlerini kazanma yetilerini elde ederler. Bu işler de risklerden bir bütün olarak uzak olmamakla birlikte, koruma kapsamında öngörülen çocuk işçiliğinden biz bunu anlamayız. Çocuk işçiliği denildiğinde, çocuğun yaptığı, eğitime, sağlığına ve gelişimine zarar verebilecek nitelik ve yoğunluktaki işleri anlamak gerekmektedir. Burada endişe oluşturan, çocukluk döneminin yaşanmaması, çok küçük yaşlarda uzun süre çalışılması, çok düşük ücrete razı olunması, çocuğun sağlığı, fiziksel ve zihinsel gelişimi açısından çalışma koşullarının risk oluşturmaları ve iş hayatına katılımlarıyla aile, arkadaş ortamı ve eğitimlerinden uzak kalmalarıdır. Böyle durumlarda çalışmak çocuklar açısından telafisi mümkün olmayan yaralar açabilir. Netice olarak belirtilen bu şartlarda çocukların çalışması ulusal ve uluslararası mevzuatın koruma kapsamına giren hallerdir.³²

Çocuk ve gençlerin fiziksel ve psikolojik gelişimlerinin normal seyrinde ilerlemesinin yanında kendilerine güvenlerinin sağlıklı bir şekilde gelişebileceği bir ortamda bulunmaları ve yeteneklerine paralel, üstesinden gelebilecekleri işlerle uğraşmaları onlar için yararlı olacaktır. Böylece kişilik ve özgüven gelişimlerini olması gerektiği gibi gerçekleştirebilecekler, geleceğe daha pozitif bakarak hayata bağlılıkları artacaktır. Bunun aksine özellikle çocukların ağır ve riskli işlerde çalıştırılmaları onları umutsuz kılacak ve altından kalkamayacaklarını öngördükleri bir hayat kurgusuyla baş başa bırakacaktır. Bu noktada genç ve çocukların toplumdan en fazla bekledikleri içinde bulundukları sosyal ortama sağlıklı olarak kabulleri ve 'kişi olarak tanınmaları' yanında onların da hak ve hukukuna riayet edilmesidir. Maalesef böyle bir kabulün küçük yaşta çalışmaya başlanılan iş ortamında görülmesi hemen hemen hiç mümkün değildir.

Konuya bir başka açıdan bakılacak olursa bizim korunmasından bahsettiğimiz çocuk veya gençlerin her zaman anne babalarının olmaması veya onlardan ayrı yaşıyor olması gerekmemektedir. Gerçekten de Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'nda bir çocuğun korunması için ille de anne babasının olmaması gibi bir şart aranmamaktadır. Zaten yaradılışı gereği koruma, şefkat ve sevgiye

³² Uluslararası Çalışma Örgütü. a.g.e., 3.

muhtaç olan çocuğun madde kullanımı, sosyal tehlike, başıboşluk, örgütlü suçlar gibi durumlarda yasal olarak korunması zorunlu kılınmıştır.

Diğer yandan Miras (Medeni) Hukuku açısından cenin' in dahi korunduğu göz önünde bulundurulursa evleviyetle çocuğun (Haklarını savunsun veya savunamayacak durumda olsun, fark etmez.) korunması gerekmektedir.

Özellikle fakirlik ve hayata hazırlanıp 'adam olması' gibi sosyo-kültürel sebeplerle çalışma hayatına katılan genç ve çocukların korunması, işe kabul yaşı ve çalışma ortamlarının uluslararası standartlara uygun olarak uygulanmasının gerek ve önemleri vurgulanmalı ve mevcut durumun iyileştirilmesi ve istismarın önlenmesi amacıyla çok yönlü – uzun vadeli proje ve çalışmalar yapılmalıdır. Nitekim altına imza attığımız birçok uluslararası sözleşme ve birlikte çalıştığımız global örgütlerin faaliyetleri kapsamında ülke olarak bahse konu yükümlülükler altına girmiş bulunmaktayız. Bunlara paralel olarak zaten başta Anayasa olmak üzere birçok hukuksal düzenlemede çocuk ve gençlerle ilgili hassasiyetler net olarak belirtilmiştir.

İKİNCİ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN ULUSLARARASI VE ULUSAL DÜZENLEMELER

2.1. Çocuk Ve Genç İşçilerin Korunmasına İlişkin Uluslararası Düzenlemeler

2.1.1. Genel Olarak

Ekonomik yapılardaki hızlı yapısal farklılaşma, çalışma hayatını düzenleyen normlarda da yenilik ihtiyacını ortaya çıkarmıştır. İşgücü piyasasının teknoloji, maliyet, rekabet, küreselleşme, istihdam darlığı gibi faktörler nedeniyle sürekli ve hızlı bir değişim ve gelişim içinde bulunmasının doğal sonucu olarak mevcut kural ve düzenlemeler bu piyasanın ihtiyaçlarını karşılayamaz hale gelmektedir. Bunun sonucunda olarak üretim ve rekabet gücünün artırılması amacıyla klasik tam gün çalışma modellerinden uzaklaşılarak ücret ve çalışma süreleri gibi konularda esnek çalışma modellerine yönelmeler başlamıştır. Bu çerçevede değişik ülke ve örgütler, içinde bulunulan coğrafi, sosyal, kültürel, ekonomik ve siyasal şartları da gözönünde bulundurarak çalışma hayatıyla ilgili değişik düzenlemeler yapma ihtiyacı duymuşlardır.³³ Uluslararası birçok düzenleme ve sözleşmelerin konusunu teşkil eden (çalışan) çocuk ve gençlerle ilgili, özellikle Birleşmiş Milletler ve bu bağlamda Uluslararası Çalışma Örgütü'nün düzenlemeleri dikkat çekmektedir. Bilindiği üzere kural olarak uluslararası metinler taraf olmayanı bağlamaz ve yine uluslararası platformdaki yaptırımlar iç hukuktakinden farklılıklar arz eder. Global anlamda ortak bir mevzuat (ve yaptırımları) , sosyo-ekonomik standart ve adil bir rekabet düzenini öngören uluslararası belgeler bazen usül ve uygulama aksaklıkları ve bazen de yaptırım gücü ve kuvvetler dengesizliğine takılabilmektedir. Bu yüzden de genelde, mümkün olduğunca (fazla ülke tarafından uygulanabilir) kabul edilebilir asgari standartları belirleyerek ülkeleri içinde bulundukları ortamlarda görev ve sorumluluk almaya yönelten düzenlemeler tercih edilmektedir. Hatta devletlerin içinde

³³ Refik BAYDUR: "İş güvencesi" tartışmaları. (İstanbul, 2004), 128.

bulundukları jeo-stratejik, politik ve ekonomik çevreye paralel olarak ileri sürebilecekleri çekinceler (ayrıcalıklar) de kabul edilip anlaşmaya dahil edilerek uygulanılabilirliklerine imkan verilmektedir. Diğer taraftan uluslararası örgütlerde devletlerin rol ve yetkileri farklılıklar arz etmektedir (Birleşmiş milletler Güvenlik Konseyi gibi). Bu durum da doğal olarak bazı ülkelerin yaptırım gücünü arttırdığı gibi birçok ülkenin uzlaştığı konuyu bir(kaç) ülkenin salt kendi menfaatleri için reddetmesi veya uygulanmasını engellemesine (Kyoto Sözleşmesi gibi) yol açabilmektedir. Endüstriyel olarak az gelişmiş ülkelerdeki doğum oranının (dolayısıyla genç nüfusun) fazla olması,onların ailelerini eğitim ve işgücü arasında seçim yapmaya zorlamaktadır. Eğitimin kalitesine az olan güven ya da eğitimi tamamladıktan sonra iş bulma imkanlarının kısıtlı olması onların tercihlerini bu gençlerin insan gücünden biran önce istifade etmeye yönlendirmektedir. Diğer yandan sosyal ve ekonomik altyapının yetersiz olduğu ortamlarda çocuklar daha rahat iş hayatına sürüklenmekte ancak bu durum da uluslararası ticarette bir anlamda haksız rekabet oluşturduğundan çocuk işçiliği konusunda hassas davranan ülkelerin öncülüğünde çeşitli uluslararası normların ihdas edilmesine yol açmaktadır.³⁴

Uluslararası platformda mevcut normlara uyum sağlama çalışmalarının en temel noktalarından birisini teşkil eden çocuk ve genç işçiliğiyle ilgili karşılaşılan sorunlar aslında çözüm ve teşhisin de nerede olduğuna işaret etmektedirler.

2.1.2. Uluslararası Alanda Getirilen Düzenlemeler

Yukarıda da belirtildiği üzere Çocuk işçiliğiyle ilgili olarak ülkemiz çeşitli uluslararası sözleşmeyi onaylamıştır. (Bkz.s.48) Çocuk ve genç işçilerin korunmasına yönelik bu düzenlemelerden önemli bazısı aşağıda kısaca açıklanmıştır:

³⁴ TİSK: Sanayide çalışan çocuklar ve TİSK'in faaliyetleri (Ankara, 2002), 44.

2.1.2.1. Birleşmiş Milletler Sözleşmeleri

2.1.2.1.1. Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşme

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından 20.11.1989 tarihinde kabul edilmiş olup, 4 kısım ve 54 maddeden oluşan bu sözleşmeyi ülkemiz 09.12.1994 tarihinde 4058 sayılı kanunla onaylayıp uygun bulmuş ve iç hukuk kuralına dönüştürmüştür.

Bu sözleşmenin önsözünde “Çocuğun bireysel bir yaşantı sürdürebilmesi için her yönüyle hazırlanmasının ve Birleşmiş Milletler Andlaşmasında ilan edilen ülküler ve özellikle barış, değerbilirlik, hoşgörü, özgürlük, eşitlik ve dayanışma ruhuyla yetiştirilmesinin gerekliliği” belirtilerek, “çocuğa özel bir ilgi gösterme gerekliliğinin, 1924 tarihli Cenevre Çocuk Hakları Bildirisinde ve 20 Kasım 1959 tarihinde Birleşmiş Milletler Teşkilatı Genel Kurulunca kabul edilen Çocuk Hakları Bildirisinde belirtildiği ve İnsan Hakları Evrensel Bildirisinde , Medeni ve Siyasi haklar Uluslararası Sözleşmesinde (özellikle 23 ve 24. maddelerinde) ve Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara ilişkin Uluslararası Sözleşmede (özellikle 10. maddesinde) ve çocukların esenliği ile ilgili uzman kuruluşların ve uluslararası örgütlerin kurucu ve ilgili belgelerinde tanındığı” vurgulanmıştır.

Ayırım gözetilmemesi, çocuğun yüksek yararı, hakların uygulanması, ana babanın yönlendiriciliği ve çocuğun yeteneklerinin gelişimi, yaşam ve gelişme, isim ve vatandaşlık, kimliğin korunması, ana babayla birlikte yaşama, ailenin yeniden birleştirilmesi, yasadışı yollarla ülke dışına çıkarma ve geri döndürmeme, çocuğun görüşü, ifade özgürlüğü, düşünce, vicdan ve din özgürlüğü, dernek kurma özgürlüğü, özel yaşantının korunması, gerekli bilgilere ulaşma, ana-babanın sorumlulukları, suisitimal ve ihmalden korunma, ailesiz çocuğun korunması, evlat edinme, mülteci ve özürlü çocukların durumları, sağlık ve sağlık hizmetleri, sosyal güvenlik, yaşam standardı ve eğitim, dinlenme, boş zamanını değerlendirme ve kültürel etkinliklere katılım, çocuk işçilerin sağlığı, eğitimi ve gelişmesi açısından tehlike teşkil eden işlere karşı korunma hakkına sahip olması, Devletin, işe kabul için asgari bir yaş sınırı tespit etmesi ve çalışma koşullarını düzenlemesi yükümlülüğü, cinsel sömürü, çocukların satılmaları, kaçırılmaları ve fuhuşa zorlanmaları, sömürünün diğer

biçimleri, işkence ve özgürlükten yoksun bırakma yasakları bu sözleşmenin ana başlıklarını teşkil etmektedir.

2.1.2.1.2. 1924 Cenevre Çocuk Hakları Bildirisi

Bu bildiri Milletler Cemiyeti Genel Kurulu tarafından 26.09.1924 tarihinde kabul edilmiş ve Ülkemizce de 11.12.1928 tarihinde imzalanmış ve 1931'de de onaylanmıştır. Beş madde ve önsözden oluşan ve çocuk haklarıyla ilgili ilk düzenlemelerden biri kabul edilen bu bildirgede çocuğun çevresinde ve hayatında olan kişilerin onun yararına yapması gerekenler genel olarak belirtilmiştir.

2.1.2.1.3. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Bildirisi

Birleşmiş Milletler Genel Kurulunda 20.11.1959'da kabul edilip 10 ilkeden olan bu bildiriye Ülkemiz 09.12.1994 tarihinde kabul etmiş ve 27.01.1995'de Resmi Gazete'de yayımlanmıştır. Bu bildirinin giriş bölümünde *“Bedensel ve zihinsel bakımdan henüz olgunlaşmamış olan çocuk, doğumdan önce olduğu gibi doğumdan sonra da uygun yasal korunma dahil özel gözetim ve bakıma gereksinme gösterdiği”* belirtilerek çocukların özel olarak korunması, doğuştan itibaren isim ve vatandaşlık haklarının olduğu, güvenlik imkanlarından yararlanacakları, özürlü çocukların özel eğitim ve bakımlarının sağlanması, ailesiz çocukların Devletçe sahiplenilmesi, ücretsiz eğitim hakkı ayrıca düzenlenmiştir.

Dokuzuncu maddesinde ise; *“Çocuk, ihmal, zulüm ve sömürünün her türüne karşı korunacaktır. Çocuk, hiçbir şekilde ticaret konusu olamayacaktır. Çocuk, uygun bir asgari yaştan önce çalışmaya kabul edilmeyecek; sağlığına ve eğitimine zarar*

verebilecek veya fiziksel, zihinsel veya ahlaki gelişimini engelleyebilecek her türlü meslekte veya işte çalışmasına hiçbir şekilde neden olunmayacak veya izin verilmeyecektir” denilmektedir.

2.1.2.1.4. Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Evrensel Bildirisi (Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi md. 23 – 24, Ekonomik,Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme md. 10)

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi 10.12.1948 tarihinde Birleşmiş Milletler tarafından deklare edilmiş ve Ülkemiz tarafından 27.05.1949 yılında kabul edilmiştir. İnsan Hakları konusunda en temel ve kabul görmüş bir uluslararası düzenlemedir.Bu bildirinin 1. maddesinde *“Bütün insanlar hür, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler. “* denilerek en temel kavram olan eşitliğe vurgu yapılmıştır. Bu bildiride devamla, herkesin eşit olarak hak ve hürriyetlerden istifade etmesi, köle gibi çalıştırılmayacakları, işkence ve keyfi tutuklama yapılamayacağı, herkesin özel hayatına saygı duyulması, herkesin kamuda çalışama ve sosyal güvenlik hakkı olduğu, eşit işe eşit ücret ilkesi ve çalışma sürelerinin makul olarak sınırlandırılarak ücretli izin verilmesi belirtilmiştir.

Bu bildiri doğrultusunda ve insan hakları bağlamında zorunlu hedefler belirlenmiş ve bunların yerine getirilmesi için bağlayıcı nitelikli, yaptırım gerektiren sözleşmeler de düzenlenmiştir. Bağlayıcı nitelikli olan bu sözleşmelerden olan Medeni ve Siyasi Haklar Uluslararası Sözleşmesi md. 23 – 24, Ekonomik,Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme md. 10 sözleşmelerinde, çocukların eşitliğine vurgu yapılarak toplumsal koruma, temel eğitim ve doğuştan kazanılan haklar gibi konularda ayrımcılık yapılmaması öngörülmüştür. Ayrıca çocuk ve gençlerin sağlık ve ahlakları için riskli işlerde çalıştırılmamaları ve çalışma yaşlarının belirlenmesi yönünde taraf ülkelerin yasal düzenlemeler yapmaları öngörülmüştür.

2.1.2.1.5. Çocuk Mahkemelerinin Yönetimi Hakkında Birleşmiş Milletler Asgari Standart Kuralları(Beijing Kuralları)

Birleşmiş Milletler Genel Kurulu'nun 29.11.1985 tarihli kararıyla kabul edilmiştir. Çocuk Ceza Adaleti Sisteminin Uygulanması Hakkında Asgari Standart Kuralları belirleyen bu düzenlemenin genel ilkeler bölümünde *“Gençliğin korunması ve toplumda barış düzenin sürdürülmesi amacı ile tüm çocuklara ayrıntılı bir sosyal adalet çerçevesi içinde uygulanacak adalet, her ülkenin ulusal kalkınma sürecinin bir*

parçası olarak görülmelidir.” İfadelerine yer verilmiştir. Cezai sorumluluk yaşı, masumiyet karinesi, konuşmama hakkı, özel yaşamın gizliliği, ilgili polis teşkilatının uzmanlaşması bu kurallardan bazısını oluşturmaktadır.

Altı bölümden oluşan metnin üçüncü bölümünde (suç işleyen) Çocuklara koruma tedbirleri uygulanırken kuruma yerleştirme dışında diğer alternatiflere de başvurulması, gereksiz gecikmelerin önlenmesi, dördüncü bölümünde ise koruma tedbirlerine gönüllü, sivil toplum kuruluşlarının da katılımlarının sağlanarak daha etkin uygulanması, altıncı bölümünde ise çözüm yönünde politika üretilip planlama ve değerlendirmelerin yapılması öngörülmüştür.

2.1.2.1.6. Havana Kuralları

Özgürlüğünden Yoksun Bırakılmış Küçüklerin Korunmasıyla ilgili olarak Birleşmiş Milletler tarafından 1990 tarihinde kabul edilmiştir. Genel olarak çocuğun yargı sürecine başlanmazdan önceki safhada eğitim, sağlık, mesleki eğitim ve aileleriyle olan ilişkilerinde yardımcı olunması gibi kuralları içermektedir. Ayrıca mahkum olmuş çocukların büyüklerle aynı ortamda tutulmamaları ve muhtemel istismardan korunmaları, bu çocukların kimliklerinin kamuya duyurulmasının ve çocuğun rencide olmasının önlenmesi ve temelde onlara verilecek cezaların düşürülmesi benimsenmiştir.

2.1.2.1.7. Riyad Kuralları

14.12.1990 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu’nun kararı ile çocuk suçluluğunun önlenmesi amacıyla kabul edilmiştir. Teknik ve bilimsel çalışmalar yapılarak çocukların genel ve kişiye mahsus sorunlarının daha profesyonelce çözümlenmesi salık verilmiştir. Diğer yandan çocuğun içinde bulunduğu toplumun her kesiminin olumlu katkılarıyla çocukların suça karışmalarını önleyici proaktif çalışmalara ağırlık verilerek daha küçük yaşta medyada olumsuz bir şekilde yer alıp toplumdan dışlanmasının önüne geçilmeye çalışılmıştır.

2.1.2.1.8. Çocuk haklarına dair sözleşme, çocukların satılması, çocuk fuhuşu ve pornografisi konusundaki isteğe bağlı protokol

25.05.2000 tarihinde Birleşmiş Milletler Genel Kurulu tarafından kabul edilen bu protokole çocuğun ekonomik sömüründen, eğitimini engelleyen faktörlerden, zihinsel, manevi ve sosyal gelişmesine zarar verebilecek işlerden korunmaları ifade edilmiş olup, görsel basın yoluyla çocuğun zihinsel gelişimine olumsuz etki edecek ve bazı davranış sorunlarına yol açabilecek şiddet içerikli yayınların önlenmesi veya yayın saatlerinin değiştirilmesi yönünde çalışmalara ağırlık verilmesi öngörülmüştür.³⁵

2.1.2.2. Uluslararası Çalışma Örgütü Sözleşmeleri

Birleşmiş Milletlerin bir ihtisas kuruluşu olan ve uluslararası çalışma standartlarını belirleyen Uluslararası Çalışma Örgütü, çalışan çocukların korunmasıyla özel olarak ilgilenmiş ve bugüne kadar bu konuda 28 sözleşme ve 15 tavsiye kararı yürürlüğü koymuştur.³⁶ Bu sözleşmelerin büyük bir kısmı tümüyle çalışan çocuklarla ilgili olup, bir kısmında da çalışan çocukları da korumayı içeren düzenlemeler mevcuttur. Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Çalışma Yaşamında Temel İlke ve Haklar Bildirgesinde yer alan 4 ana konudan ikisi doğrudan çocuklarla ilgili olup biri İstihdama Kabulde Asgari Yaşa İlişkin 138 sayılı sözleşme, diğeri ise En Kötü Biçimlerdeki Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 182 sayılı Acil Eylem Sözleşmesi ile 190 Sayılı tavsiye karardır. Ülkemiz 1932'den beri üyesi bulunduğu ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmelerini de içeren birçok sözleşmesini onaylamıştır ki bu sözleşmelerden bazısı doğrudan, bazısı da dolaylı olarak çalışan çocuklarla ilgilidir.³⁷

ILO aslında bir bütün olarak çocuk işçiliğinin önlenmesini öngörmekle birlikte sözleşmelerine baktığımızda asgari yaş, gece çalışması ve sağlık konularında yoğunlaştığı görülmektedir. Nitekim çocuk çalışmasına ilişkin sözleşme ve tavsiye kararlarının 11 sözleşme ve 5 tavsiye kararı asgari çalıştırılma yaşına yöneliktir.

³⁵ Mustafa SARPDAĞ: Çocuk Suçluluğu ve Polis (Ankara, 2005), 76-90.

³⁶ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 92.

³⁷ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: a.g.e., 1.

Uluslararası örgütler çalışma alanlarıyla ilgili olarak genelde asgari standart ve uygulanabilir kriterleri belirlemekte, daha sonra bunları bir sözleşme veya bildiri haline getirerek ilgili ülkelerin katılımına ve taraf olmasına açmaktadır. Nitekim ILO ve Dünya Sağlık Örgütü (WHO) aslında korumanın bir bölümünü teşkil eden iş sağlığı ve güvenliği ortak komisyonunda işçi sağlığının esaslarını da şöyle belirlemiştir:

- 1- Bütün iş kollarında işçinin fiziksel, ruhsal ve sosyo-ekonomik sağlığı ile motivasyonunu en üst düzeye çıkarmak ve bunun devamını sağlamak,
- 2- Çalışma şartları ve kullanılan zararlı maddeler nedeniyle işçi sağlığının bozulmasını önlemek,
- 3- Her kişiyi kendi fiziksel ve ruhsal yapısına uygun işlerde çalıştırmak,
- 4- En genel anlamda işin işçiye ve işçinin de işe uyumunu sağlamaktır.³⁸

Bilindiği gibi 1973 tarihli olan ve Ülkemizce de 1998'de onaylanan 138 sayılı sözleşme taraf devletlerden ' çocuk işçiliğinin fiilen ortadan kalkmasına ve istihdama kabulde asgari yaştan tedricen yükseltilerek , bu sınırın çocukların eskizsiz fiziksel ve zihinsel gelişmelerine uygun bir tutulmasına yönelik ulusal politikaların izlenmesini' istemektedir. Bu sözleşmeyi kabul eden ülkeler çocuğun istihdama kabulünde üç kategoriden birini belirlemek yükümlülüğündedir:

1- Belirlenen asgari yaş sınırı, zorunlu eğitimin tamamlanacağı yaştan altında olmamalı ve hiçbir durumda 15'tan aşağı tutulmamalıdır. Bununla birlikte ekonomileri ve eğitim olanakları yeterince gelişmemiş olan ülkeler ilk başta bu yaşı 14 olarak belirleyebilirler.

2- Tehlikeli işlerde ise yaş sınırı 18'dir. Tehlikeli işlerden kastedilen, 'doğası gereği ya da gerçekleştiği koşullar açısından yaşı küçük olanların sağlığını, güvenliğini veya ahlakını olumsuz etkileyebilecek' işlerdir. İşçi ve işveren kuruluşlarına danışarak bu tür işlerin hangileri olduklarına ülkeler kendileri karar vereceklerdir. Tavsiye kararı ise hangi işlerin tehlikeli iş sayılması gerektiğini belirleyecek ölçütler getirerek bu konuda yol göstericilik yapmaktadır.

³⁸ Özlem ÖZKILIÇ: İş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemleri ve risk değerlendirme metodolojileri (Ankara, 2005), 21.

3- Hafif işler, başka bir deyişle çocuğun sağlığını ve gelişmesini tehlikeye düşürmeyecek, okul devamlılığını aksatmayacak işler için yaş sınırı 13 olarak daha alt düzeyde belirlenebilir. İlk başta istihdama kabulde asgari yaş olarak 14'ü belirleyen ülkeler, hafif işler için yaş sınırını 12 olarak tespit edebilirler.³⁹

ILO anlaşmalarının yanında bazı tavsiye kararlarını da alarak muğlak veya yanlış yorumlanabilecek konulara açıklık getirmiş ve ülkelere bu konularda yol göstermişlerdir. Bunlardan birisi ILO'nun 138 sayılı sözleşmesine paralel çıkartılan 146 sayılı tavsiye kararıdır. . Bu tavsiye kararı , belirtilen amacın gerçekleştirilebilmesi için atılması gereken somut adımlar konusunda yol gösterici içerik taşımaktadır. Bu kararda özetle:

- çocukların ve gençlerin istihdamında istismarın tespit edilmesi ve düzeltilmesi ve bu konuda müfettişlere özel eğitim verilmesi ve iş teftişi hizmetlerinin güçlendirilmesi,
- işletmelerde verilen eğitimin iyileştirilmesine yönelik devlet hizmetlerinin güçlendirilmesi,
- çalışma yaşamının düzenlenmesine ilişkin hizmetlerle çocuklar ve gençlerin eğitime, esenliğine ve yönlendirilmelerine ilişkin hizmetlerin işbirliği esaslarına göre yürütülmesinin sağlanması
- tehlikeli istihdam ve çalışma biçimlerine ilişkin hükümlerin uygulanması,
- eğitim ve öğretimin zorunlu olduğu ders saatlerinde çalışmanın önlenmesi,
- yaşın belirlenmesi ve doğrulanmasını mümkün kılacak nüfus kağıdı, işveren kayıtları veya sokakta çalışan çocuklar için mümkün olabilen kayıtların tutulması gibi hükümleri içermektedir.⁴⁰

Diğer yandan UÇÖ'nün çocuk ve genç işçiliğiyle ilgili en önemli belgelerinden ikincisi 182 sayılı En Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesi ve buna ilişkin 190 sayılı Tavsiye

³⁹ Uluslararası Çalışma Örgütü: a.g.e., 8.

⁴⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü: a.g.e., 9.

Kararıdır. 1999 yılında Uluslararası Çalışma Konferansında kabul edilen bu sözleşme 2001 yılında Ülkemizce onanarak 27.06.01 tarihli Resmi Gazete'de yayımlanmıştır.⁴¹

Bu sözleşmede, 1973 tarihli 138 sayılı sözleşmeye atıfta bulunularak en kötü şekilde çocuk işçiliğinin yasaklanması ve ortadan kaldırılmasına vurgu yapılmış, ailelerin ihtiyaçları, ücretsiz temel eğitim, çalışan çocukların rehabilitasyon ve sosyal uyumlarının sağlanmasının önemine işaret edilmiştir. Çocuk işçiliğinin büyük ölçüde yoksulluktan kaynaklandığı ve uzun vadeli çözümün sosyal gelişmeye ve özellikle yoksulluğun azaltılmasına ve evrensel eğitime imkân tanıyan sürekli ekonomik büyümede yattığı belirtilerek birinci maddesinde onaylayan her üye ülkenin acil bir sorun olarak en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin yasaklanmasını ve ortadan kaldırılmasını temin edecek ivedi ve etkin önlemleri alması istenmiştir. Çocuğun 18 yaşın altındaki herkes tanımlaması yapılarak en kötü biçimde çalıştırma kapsamı çocukların alım-satımı, borç karşılığı, askeri çatışma veya kölelik benzeri çalışmalarda, uyuşturucu suçları, pornografi ve fuhuş gibi alanlarda çalıştırma ve doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibarıyla çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işler olarak tarif edilmiştir. 182 sayılı bu sözleşme ILO'nun 138 sayılı sözleşmeyle birlikte en önemli düzenlemelerinden biri ve en fazla katılımı olan bir sözleşmedir.

Yine ILO'nun 182 sayılı sözleşmesini destekleyen 190 sayılı tavsiye kararında ise;

- çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin belirlenmesi ve bunların kabul edilemez sayılması,

- çocukların bu tür işlere yönelmelerinin önlenmesi; bu amaçla çocukların bu işlerden çekilmesi, rehabilite edilmeleri ve toplumla yeniden bütünleştirilmeleri, bu amaçla çocukların eğitimle ilgili, fiziksel ve psikolojik gereksinimlerine yanıt verecek önlemlerin alınması,

- daha küçük yaşlardaki çocuklara, başta görünür yerlerde değil kapalı mekanlarda çalıştırılanlar olmak üzere kız çocuklara, özellikle güç durumda ve özel gereksinimi olanlara dikkat edilmesi,

⁴¹ <http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/temelsoz.htm>

- çocukların risk altında oldukları durumlarda, bu çocukların mensup oldukları topluluklarla birlikte çalışma,

- toplumda bilinç ve duyarlılık geliştirilmesi ve toplum seferberliği ve bu alanlarda ulusal eylem planlarının hazırlanması ve uygulanması vurgulanarak, Tehlikeli işlerin belirlenmesi anlamında, etkili önlemleri uygulamaya koyup belirli biçimlerde çocuk işçiliğinin en kötü hallerinin ortaya konulması ve gerekli veri ve izleme sistemi oluşturarak çocuk işçiliğinin tehlikeli ve en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılmasına yönelik önlemler alınması tavsiye edilmiştir.⁴²

Öte yandan ILO'nun çalışan çocukların çalışma koşullarını düzeltmeye ve çocuk işçiliğini sona erdirmeye yönelik diğer sözleşmeleri şunlardır:

- 29 Sayılı Zorla Çalıştırma Sözleşmesi (1930); Sözleşme zorla ya da zorunlu çalıştırmanın her tür biçimine son verilmesini öngörmektedir. Ancak, askerlik hizmeti, mahkumların belirli bir denetime göre çalıştırılmaları, bu arada savaş, yangın ve deprem gibi olağanüstü durumlarda gerek duyulan çalıştırma biçimleri için istisna tanınmaktadır.

- 87 Sayılı Örgütlenme Özgürlüğü ve Örgütlenme Hakkının Korunması Sözleşmesi (1948); Bütün işçi ve işverenlerin, önceden izin almaksızın ve serbestçe kendi örgütlerini kurma ve bu örgütlene katılma haklarını güvence altına almakta ve bu örgütlerin resmi görevlilerin müdahalelerinden bağımsız serbestçe işlev görebilmelerini sağlayacak güvenceler getirmektedir.

- 98 Sayılı Örgütlenme ve Toplu Sözleşme Hakkı Sözleşmesi (1949); Sendika ayrımcılığı gözetilmesine, farklı kesimlerin örgütlerinin birbirlerinin çalışmalarına müdahale etmelerine karşı ve toplu sözleşme düzeninin geliştirilmesine yönelik önlemler getirmektedir.

- 100 Sayılı Eşit Ücret Sözleşmesi (1951); Erkek ve kadınların, eşit işlerde eşit ücret ve sosyal haklara sahip olmalarını öngörmektedir.

⁴² Uluslararası Çalışma Örgütü: a.g.e., 10.

- 105 Sayılı Zorla Çalıştırmanın Yasaklanması Sözleşmesi (1957); Zorla ya da zorunlu çalıştırmanın herhangi bir biçiminin siyasal zorlama ve eğitime, siyasal ya da ideolojik görüşlerin açıklanması nedeniyle cezalandırma, işgücünü harekete geçirme, çalışma disiplinini sağlama, ayrımcılık ve grevi katılanları cezalandırma aracı olarak kullanılmasını yasaklamaktadır.

- 111 Sayılı Ayrımcılık (İstihdam ve Meslek) Sözleşmesi (1958); İş verme, eğitim ve çalışma koşullarının düzenlenmesinde ırk, renk, cinsiyet, din, siyasal görüş, ulusal kimlik ve sosyal köken temelinde ayrımcılık yapılmasının ulusal politikalarla önlenmesi, fırsat ve uygulama alanında eşitliği geliştirme çağrısında bulunmaktadır.

Diğer ilgili sözleşme ve metinler ise;

- ILO Anayasası (1919)
- Trimci Ve Ateşçi Sıfatıyla Gemilerde İşe Alınacakların Asgari Yaşının Tesbitine Dair 15 Sayılı Sözleşme (1921)
- Her Nevi Maden Ocaklarında Yeraltı İşlerinde Kadınların Çalıştırılmaması Hakkında 45 Sayılı Sözleşme (1935)
- Deniz İşlerinde Çalıştırılacak Çocukların Asgari Yaş Haddinin Tesbiti Hakkında 58 Sayılı Sözleşme (1936)
- Sanayi İşyerlerine Alınacak Çocukların Asgari Yaş Sınırının Belirlenmesi Hakkında 59 Sayılı Sözleşme (1937)
- Çocukların Ve Gençlerin Sanayide İşe Elverişlilikleri Yönünden Sağlık Muayenesine Tabii Tutulmaları Hakkında 77 Sayılı Sözleşme (1946)
- İşçilerin İyonizan Radyasyonlara Karşı Korunması Hakkında 115 Sayılı Sözleşme (1960)
- Yeraltı Madenlerinde İşe Alınmada Asgari Yaş Hakkında 123 Sayılı Sözleşme (1965)
- Tek İşçinin Taşıyabileceği Yükün Azami Ağırlığı Hakkında 127 Sayılı Sözleşme (1967)

2.1.2.3. Avrupa Konseyi Sözleşmeleri

2.1.2.3.1. Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi

1950 tarihinde kabul edilen Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin dördüncü maddesinde hiç kimsenin kölelik ve kulluk durumunda tutulamayacağı, zorla ve angarya olarak çalıştırılmayacağı hükmü yer almıştır. 1953'de yürürlüğe giren ve ülkemiz tarafından da 1954'de onaylanan bu sözleşme İnsan Hakları Evrensel Bildirgesinden daha dar bir çerçevede ele alınmıştır.

2.1.2.3.2. Avrupa Sosyal Şartı

1961 tarihinde 13 ülke tarafından imzalanan ve 1965 tarihinde yürürlüğe giren bu şart ülkemizce bazı çekincelerle birlikte 1989 yılında kabul edilmiştir. Bu şart Çocuk ve genç işçilerin tehlikeli çalışma ortamlarından korunmasını önererek 15 yaşın altındakilerin (çocukların) çalıştırılmasını yasaklanmıştır. 3 Mayıs 1996'da yürürlüğe giren Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. maddesinin ilk on fıkrası çalışan çocukların haklarını korumaya yöneliktir.

Yukarıda sayılanlara ek olarak Konseyin Toplu işten çıkarmalar, İşverenin sözleşme ya da istihdam ilişkisine uygulanabilecek koşulların çalışanlara bildirilmesi yükümlülüğü, Çalışma sürelerinin düzenlenmesi, Gemi adamlarının çalışma saatlerinin düzenlenmesi vb konularda düzenlemeleri mevcuttur.⁴³

⁴³ <http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1736>

2.1.2.4. Avrupa Birliği Düzenlemeleri

2.1.2.4.1. Temel Sosyal Haklar Bildirgesi

Aralık 1989 tarihinde onaylanan bu bildiriye göre Topluluk çalışanlarıyla ilgili olarak ‘çocukların ve gençlerin korunması’ öngörülmüştür. Asgari çalışma yaşının, hafif işler hariç olmak üzere zorunlu okul yaşının bitiminden önce başlayamayacağı, bu çerçevede bu yaşın 15’in altında olamayacağı belirtilmiştir.⁴⁴

2.1.2.4.1. Avrupa Birliği Temel Haklar Şartı

2000 tarihindeki Nice Zirvesi’nde kabul edilen bu şartın çocuk haklarına ilişkin bölümünde çocuğun yararı en üst seviyede gözetilerek haklarının korunması ve görüşlerine yer verilmesi, çocuklarının çalıştırılmalarının yasaklanması ve genç çalışanların korunması vurgulanmaktadır. Ayrıca gençlerin güvenliğine, eğitime, sağlığına ve sosyal gelişimine aykırı ilişkilerde çalıştırılmaları kesin ifadelerle yasaklanmıştır.

2.1.2.4.3. Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi

25.01.1996 tarihinde imzaya açılan Çocuk Haklarının Kullanılmasına İlişkin Avrupa Sözleşmesi Ülkemiz tarafından 18.01.2001 tarihinde onaylanarak yürürlüğe girmiştir. Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinin 4. ve 12. maddelerinin uygulanmasını pekiştirme amacı da güden bu sözleşmeye göre, taraf devletlerin her türlü yasal, idari ve diğer önlemleri alarak ekonomik, sosyal ve kültürel haklarda diğer ülkelerle işbirliği yapması ve sözleşmede belirtilen çocukların haklarının uygulanmasını sağlaması; çocuğun kendini ilgilendiren her konuda görüşlerini açıklaması ve kendini etkileyen herhangi bir adli-idari kovuşturmada doğrudan veya temsilcisi aracılığıyla dinlenmesinin sağlanması öngörülmüştür.

⁴⁴ Ahmet KEMERLİ: Oynayacak zaman yok : Küresel ekonomide çalışan çocuklar (İstanbul, 2005), 56.

2.1.2.4.4. Avrupa Birliği'nin Gençlerin İşyerinde Korunmasıyla İlgili 94/33/EC Sayılı Yönergesi

Avrupa Konseyi'nin 94/33/EC sayılı Çalışan Gençlerin İşyerinde Korunmasına İlişkin 22.06.1994 tarihli ve bizim yeni İş Kanunu'muz hazırlanırken esinlenilen direktifi çocuk ve gençlerin çalıştırılmaları konusunda önemli bir belgedir. Bu direktifte küçüklerin çalıştırılma yasağına ilişkin istisnalara yer verilirken bu istisnaların hiçbir şekilde eğitimlerine zarar vermemesi vurgulanmıştır. Üye ülke uygulamalarının farklılıkları belirli bir noktaya kadar mazur görülmekle birlikte bunun temel ilkelere aykırı olmaması benimsenmiştir. Genel olarak bu direktifte çocukların çalışma ortamlarının iyileştirilmesi, çalışma ve işe kabulde asgari standartlara uyulması ve küçüklerin sömürüye karşı, fiziksel-ahlaki-sosyal ve sağlık gelişimlerini olumsuz etkileyecek çalışmalardan korunması benimsenmiştir. İstisnai durumlarda gençlerin ev işleri ve aile işletmelerinin zararlı ve tehlikeli olmayacak işlerinde kapsam dışı bırakılabileceği kabul edilmiş, çocukların ise asgari 14 yaşında olup iş deneyimi kazanmaya yönelik bir programda veya kültürel vb. faaliyetlerde kapsam dışı tutulabileceği öngörülmüştür. Kültürel, artistik, sportif ve reklam faaliyetlerini içeren işlerde bazı şartlar altında çocukların çalışma yasağı kapsamı dışında tutulabilecekleri ayrıca öngörülmüştür.⁴⁵

Yukarıda belirtilenlere ek olarak Avrupa Birliği'nin çocuk ve genç işçilerin korunmasıyla ilgili politikaları hakkında şunlar söylenebilir;

İş Hukuku Avrupa Birliği'nin sosyal politikasının bir parçasıdır. Katılan yeni üyelerle birlikte işsizlik ve diğer ekonomik sorunları çözmek amacıyla AB belirli standartlar oluşturup bunları uygulamaya çalışmaktadır. Bu manada AB iş hukuku üç tür yöntemle biçimlenir;

- Birliğe üye ülkelerin hukuk düzenlerinin birbiriyle çelişmeyecek hale getirilmesini amaçlayan koordinasyon yöntemi,
- Üye ülkelerin farklı iş hukuku düzenlemelerini benzer ve uyumlu hale getirilmesini amaçlayan yakınlaştırma çalışmaları,

⁴⁵ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 100-220.

- Üye ülkelerin iş hukuku mevzuatının tek bir düzenlemeye bağlanması anlamına gelen ancak henüz gerçekleştirilemeyen mevzuatların birleştirilmesi çalışmaları.⁴⁶

“Avrupa Birliği genel olarak çocuk işçiliğinin önlenmesi amacıyla aşağıdaki konularda önlemler almıştır:

- Üyelerin ve birliğe katılmak isteyen ülkelerin konuyla ilgili yasalarının birbiriyle uyumlu hale getirilmesi,
- Üyelerin ve birliğe katılmak isteyen ülkelerde çocuk işçiliği ve sömürüsüne karşı pratik uygulamaların hayata geçirilmesi,
- Ticaret ortaklarındaki çocuk işçiliğinin ortadan kaldırılmasını teşvik etmesi.

Ticaret ortaklarıyla ilgili olan konuda Komisyona başvuruda bulunan ticaret ortaklarına özel özendiriciler, sınai ve tarımsal ürünlerde gümrüklerin yüzde 10 ile yüzde 35'i arasında değişen indirim kolaylıkları getirilmesi gibi teklifleri içermektedir. Bunun için başvuruda bulunan ülkenin aşağıdaki konularda ayrıntı sunması gerekmektedir;

- ILO'nun 138 sayılı sözleşmesinde yer alan standartların özünün ülkenin kendi yasalarında nasıl yer aldığı,

- Bu hükümlerin etkili bir biçimde uygulanması ve uygulamanın izlenmesi için alınan önlemlerle birlikte uygulamada sektörel sınırlamalar gözetilip gözetilmediği, herhangi bir üretim sektöründe bu standartların ihlal edilip edilmediği ve,

- Söz konusu ülke hükümetinin, özel düzenlemelerin ve ilgili işbirliği prosedürlerinin uygulanıp izleneceği konularındaki taahhüdü. (Avrupa Konseyi Yönetmeliği, No:2820/98, 21 Aralık 1998 madde 10 ve 11)⁴⁷

Çocuk ve genç işçiliğiyle ilgili olarak Avrupa Konseyi'nin Yaş Temelinde Davranış Farklılıklarını belirlediği İstihdam Çerçeve Direktifi (2000/78/EC)'nin 6. maddesi Üye Devletlerin yaş temelinde farklı davranışa izin vermelerine olanak

⁴⁶ Türkiye İşveren Sendikalar Konfederasyonu, Personel Yönetimi Derneği: İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatındaki Değişiklikler ve İşveren Yükümlülükleri Semineri (Ankara , 2004), 25.

⁴⁷ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Md. Çalışan Çocuklar Bölümü: Çocuk işçiliği bilgilendirme materyali. 2. Ünite, Çev. Metin ÇULHAOĞLU (Ankara, 2001), 35.

taniyan ek bazı istisnalar getirmelerine onay verir. Ancak söz konusu istisnalar bir gereklilik sonucu olmadığından uygulanmaları konusunda devletler karar verecektir. Bu istisnalar:

- Genç kişiler, yaşlı işçiler ve bakım sorumlulukları olan kişilerin mesleki entegrasyonlarını artırmak veya korunmalarını sağlamak amacıyla, işten çıkarma ve ücretle ilgili konular da dahil olmak üzere istihdam ve mesleki eğitime erişim, istihdam ve işle ilgili özel koşullar getirilmesi,

- İstihdama ya da istihdamla bağlantılı bazı avantajlara erişim için yaş, mesleki deneyim ya da hizmet kıdemi konularında asgari koşulların tespit edilmesi, - İstihdam için pozisyonun eğitim gerekleri ya da emekli olmadan önce makul bir süre istihdam edilme gereği göstermesi durumunda işe alma için azami bir yaşın tespit edilmesi.

Bu istisnaların da objektif ve makul ve meşru bir amaçla haklılaştırılması zorunludur. Böyle bir haklılaştırmanın dayanakları arasında meşru istihdam politikaları ile iş piyasası ve eğitim hedefleri ile araçlarla amaç arasındaki orantılılık ve gereklilik ilkeleri de bulunmaktadır.⁴⁸

Diğer yandan Avrupa Konseyi'nin 1994/6 nolu direktifinde de işverenlerin çalışanlara bilgi vermesi ve daha iyi yönetim için onlara da danışılmasından bahsedilmektedir. İşverenin kararlarını yalnızca ilan etmesi görüş alışverişinin sağlanması ve diyalogun kurulması için yeterli değildir. Önemli olan kararların alınmasından önce işçilere bilgi verilmesi ve görüşlerine başvurularak onların görüşlerinin de kararlara yansıtılması, onlara da danışılarak sosyal diyalogun etkin olarak gerçekleştirilmesi öngörülmektedir. Bu yolla genel olarak çalışanların özel olarak ise çocuk ve genç işçilerin sorun ve önerileri birinci elden işverene aktarılabilir.⁴⁹

Avrupa Birliği, yukarıda belirtilenler çerçevesinde ve Konseyin de aldığı kararlar doğrultusunda sosyal güvenlik ve iş hukuku alanlarında hem aday ülkelere hem de üye ülkelere kendi ülkelerinin özel durumlarına da uygun alternatif seçenekler sunarak topluluk içerisinde haksız rekabeti de engelleyecek yeknesak bir sistem oluşturmaya çalışmaktadır.

⁴⁸ http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/civil/trainman_tr.pdf

⁴⁹ Ayşe ÜNAL: " AB düzeyinde sosyal diyalogun bir ayağı: Avrupa iş konseyleri ve bu konudaki yeni gelişmeler", Kamu-iş İş Hukuku ve İktisat dergisi, sayı 3, cilt 8. (Ankara, 2005.), 55.

2.2. Çocuk Ve Genç İşçilerin Korunmasına İlişkin Ulusal Düzenlemeler

2.2.1. Genel Olarak

Ülkemizde çalışma hayatı yönüyle çocukların korunmasını amaçlayan, yürürlükteki hukuki altyapının (Anayasa ve diğer kanuni metinlerle birlikte ülkemizin onayladığı uluslararası düzenlemeler), son zamanlarda yapılan değişikliklerle birlikte gelişmiş ülkeler düzeyine çıktığı gözlenmekte, bunun en büyük etkenlerinden birisinin de Ülkemizin Avrupa Birliği'ne giriş sürecinde yaptığı atılımlar olduğu bilinmektedir.⁵⁰ Ancak bu düzenlemelere geçmeden önce “koruma” kavramı üzerinde de durmak gerekir. Zira aralarında hizmet sözleşmesi olmasa bile salt fiili iş ilişkisi sebebiyle işverenin koruma borcu yerine koruma yükümlülüğünden bahsetmek mümkün olabilmektedir. Yani iş sözleşmesi olmasa veya geçersiz olsa bile, koruma, genel olarak dürüstlük ve iyiniyet ilkeleri çerçevesinde işvereni sorumluluk altına alan bir yükümlülüktür.⁵¹

Esasen hizmet sözleşmesi, işverene kural olarak, eşit davranma, işçiyi gözetme, ücret ödeme gibi borçları yüklemektedir. Bu sorumluluklar işverenin, işçinin sağlığını, mallarını ve kişiliğini korumasını ve güvenliğini de sağlamasını gerektirmektedir.⁵² Eğer işçilerle işveren arasında toplu bir iş sözleşmesi imzalanması durumu söz konusuysa, bu sözleşmede de zaten ücretten, fazla çalışma, izin, iş sağlığı ve güvenliğine kadar birçok konu detaylı olarak düzenlenecektir.⁵³

Yukarıda gördüğümüz uluslararası metinlerde, devletlerin, çocuk ve genç istihdamıyla ilgili belirli oranda asgari standartlara ulaşmaları için bazı temel düzenlemeler yaptıkları görülmüştü. Bunlarla birlikte bilindiği gibi hukuki yaklaşımlarda farklı görüşler de mevcuttur. Yani işvereni koruma sorumluluğu altına sokabilmek için bu düzenlemelerin detaylı yapılmasına gerek olup olmadığı

⁵⁰ TİSK: a.g.e., 18.

⁵¹ İbrahim AYDINLI: İşverenin sosyal temas ve iş ilişkisinden doğan edimden bağımsız koruma yükümlülükleri ve sonuçları (Ankara, 2004), 22.

⁵² Ercan AKYİĞİT: İş Hukuku (Ankara, 2005), 164-165.

⁵³ Adnan TUĞ: Toplu İş Sözleşmesi (Ankara, 1996), 14'ten naklen AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN. İş Hukuku. (Ankara,2006), 425.

hususudur. Görüşlerin ortak noktası, sözleşme kurulsun da kurulmasa da karşılıklı edimden bağımsız olarak koruma yükümlülüklerinin var olduğudur ve modern anlamda borç ilişkisinin edim ve koruma parçalarından oluşan bir bütün olduğu kabul edilmektedir.⁵⁴

Korumayı sadece Hukuk kurallarında yazılı yükümlülük ve müeyyideler olarak algılasak çocuk ve gençlerin belki direkt çalışma hayatıyla ilgili olmayan ancak sonuçları itibariyle onları çok yakından ilgilendiren ve menfaatlerine olan durumları gözardı etmiş oluruz. Bu meyanda belki nüfus planlaması, enflasyonun düşürülerek istihdam hacminin artırılması, çocukların boş vakitlerini değerlendirebilecekleri, kabiliyet ve bilgilerini geliştirebilecekleri sosyal tesislerin yapılması bile geniş anlamda korumanın içinde sayılabilecektir.

Korumayı bir diğer açıdan ele almak gerekirse; koruma, özellikle uluslararası metinlerde yer bulan ve sosyal boyutu ön plana çıkan çocuk ve gençlerin fuhuş, kölelik benzeri çalıştırma, dilencilik vb. alanlarda kullanılmalarının önlenmesidir. Barınacak yer, kötü arkadaş ortamı veya suç örgütlerinden uzak tutulmaları, sigara/alkol/uyuşturucu vb. maddelere ulaşmalarının engellenmesi de bunlar arasında zikredilebilir.

Diğer yandan korumanın kanunda yazılı hallerde ve bazen de emredici kurallar olarak düzenlenmesi mümkündür. Bu bağlamda Ceza ve İş Kanunlarımızın bazı maddelerini bu başlık altında örnek olarak sayabiliriz.

Gerçekten Ülkemizde endüstriyel alanda çocuk ve genç işçiliğiyle (ve korunmalarıyla) ilgili olarak göz önünde bulundurulması gereken ve yasaların ağırlıklı olarak düzenlemesi öngörülen 6 konu ön plana çıkmaktadır:

1. Çalışan çocukların bazısının kapsam ve kanunun koruması dışında bıraktığı alan ve bu alandaki çocuk ve genç işçiliği,
2. En düşük çalıştırma yaşı,
3. Enformel sektör (Geleneksel küçük ölçekli işyeri uygulamaları)

⁵⁴ İbrahim AYDINLI: a.g.e., 25.

4. Çok / Yüksek riskli sektörlerde çocukların çalıştırılması,
5. Çıraklık eğitimi,
6. İş teftiş sistemi ve uygulamaları.⁵⁵

Genel olarak belirtildiği gibi koruma yükümlülüğünün kapsamı aslında makul olan ve beklenen bir davranışı sergilemektir. Bunlar da asıl edimin yanında kişi ve mal değerleri bağlamında karşılıklı olarak birbirlerine doğru bilgi vermek, aydınlatmak, kendi veya hukuki koruma alanı içinde olan kişilere zarar vermemek için gerekli dikkat ve özeni göstermektir. Bu noktada koruma yükümlülükleri; müsbet bir davranışı da içermesi, taraflar bakımından nisbilik ve ihlal sonucunun haksız fiil ve/veya sözleşmeye aykırılık oluşturması yönlerinden mutlak haklardan ayrılırlar. Yetişkinler için öngörülen bu yöndeki koruma sorumlulukları mevzuatımızda çocuk ve gençler için çok daha açık ve müeyyidelere bağlanmış bir şekilde yer almaktadırlar.⁵⁶

Nitekim, başta Anayasamız olmak üzere ulusal mevzuatımızda, çocuk ve gençlerin asgari çalışma yaşı, işin niteliği ve buna göre çalıştırılma şartları, çalışma süreleri, öğrenim imkanlarının oluşturulması ile sağlık ve güvenlikleriyle ilgili detaylı düzenlemeler mevcuttur.⁵⁷ Aşağıda bunlardan kısaca bahsedilecektir:

2.2.2. Ulusal Mevzuatta Getirilen Düzenlemeler

2.2.2.1. Anayasa

Anayasa'mızda yaptığımızda araştırmada 3 kez çocuk ve 5 kez de genç(lik) ifadesinin kullanıldığını tespit ettik. Bu haliyle bile normlar hiyerarşisinde en üstte bulunan ve genel olarak çerçeve bir metin olarak hazırlanan bir yasal düzenlemede toplam 8 kez genç ve çocuklardan bahsedilmesi ve bu konuda müstakil maddelerin bulunması yasa koyucunun bu alana ne kadar fazla önem verdiğine işaret etmesi açısından anlamlıdır. Gerçekten de Anayasa'mızın “ Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler “ başlığını taşıyan III. Bölümünde yer alan ‘ Ailenin Korunması ‘ başlıklı 41.

⁵⁵ The Ministry of Labour and Social Security Labour Inspection Board: Report on The Implementation of Labour Inspection Policy on Child Labour in Turkey (Ankara, 2000), 3-5.

⁵⁶ İbrahim AYDINLI: a.g.e., 26.

⁵⁷ Avni ÖNER: İstanbul Beyoğlu bölgesinde çalışan çocuklar ve sorunları (2002), 52-58.

maddesinde “ *Aile, Türk toplumunun temelidir ve eşler arasında eşitliğe dayanır.Devlet, ailenin huzur ve refahı ile özellikle ananın ve çocukların korunması ve aile planlamasının öğretimi ile uygulanmasını sağlamak için gerekli tedbirleri alır, teşkilâtı kurar.*” denilerek ailenin önemi ve belki de çocukların çalışma hayatına sürüklenmelerinin ilk basamağı olan aile ortamına işaret edilmiştir.

Yine aynı bölümde yer alan ‘Sosyal güvenlik bakımından özel olarak korunması gerekenler ‘ başlıklı 61. maddesinde “... *Devlet, korunmaya muhtaç çocukların topluma kazandırılması için her türlü tedbiri alır.Bu amaçlarla gerekli teşkilat ve tesisleri kurar veya kurdurur.* “ denilerek devletin çocukları korumasının sosyal devletin en temel ilkelerinden biri olduğu vurgulanmış bulunmaktadır.

Devam eden ‘Yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşları ‘ başlıklı 62. maddesinde “*Devlet, yabancı ülkelerde çalışan Türk vatandaşlarının aile birliğinin, çocuklarının eğitiminin, kültürel ihtiyaçlarının ve sosyal güvenliklerinin sağlanması, anavatanla bağlarının korunması ve yurda dönüşlerinde yardımcı olunması için gereken tedbirleri alır.*” denilmektedir. Devletimiz sadece ülkemiz sınırları içindeki değil ama ülke dışında olan vatandaşlarımızın çocuklarının eğitim ve korumaları konularında da sorumluluk almaktadır.

Diğer yandan gençlerle ilgili olarak “ Sosyal ve Ekonomik Haklar ve Ödevler “ başlığını taşıyan III. Bölümünde ‘ Gençlik ve Spor : A. Gençliğin Korunması ‘ başlığı taşıyan 58. maddesinde de “ *Devlet, istiklâl ve Cumhuriyetimizin emanet edildiği gençlerin müsbet ilmin ışığında, Atatürk ilke ve inkılâpları doğrultusunda ve Devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü ortadan kaldırmayı amaç edinen görüşlere karşı yetiştirme ve geliştirmelerini sağlayıcı tedbirleri alır. Devlet, gençleri alkol düşkünlüğünden, uyuşturucu maddelerden, suçluluk, kumar ve benzeri kötü alışkanlıklardan ve cehaletten korumak için gerekli tedbirleri alır.*” ifadesiyle gençlerin zararlı alışkanlık ve cehaletten korunmaları öngörmüştür ki zaten çalışan çocukların en başta gelen sorunları eğitim ve dolayısıyla cehalettir. Madde kullanımı ve bağımlılığı ise son yıllarda çocuk ve gençler (ve hatta yetişkinler) için en büyük ve önemli tehlikelerden birini teşkil etmektedir.

“Çalışma hakkı ve ödevi “ başlığı altında 49. maddesinde “ Çalışma, herkesin hakkı ve ödevidir. Devlet, çalışanların hayat seviyesini yükseltmek, çalışma hayatını geliştirmek için çalışanları ve işsizleri korumak, çalışmayı desteklemek, işsizliği önlemeye elverişli ekonomik bir ortam yaratmak ve çalışma barışını sağlamak için gerekli tedbirleri alır.” ifadesiyle ayırım yapmaksızın tüm çalışanların korunmasından bahsedilmiş, “Çalışma şartları ve dinlenme hakkı” başlıklı 50. maddesinde de “Kimse, yaşına, cinsiyetine ve gücüne uymayan işlerde çalıştırılmaz. Küçükler ve kadınlar ile bedenî ve ruhî yetersizliği olanlar çalışma şartları bakımından özel olarak korunurlar.Dinlenmek, çalışanların hakkıdır.Ücretli hafta ve bayram tatili ile ücretli yıllık izin hakları ve şartları kanunla düzenlenir.” düzenlemesiyle yaşına uygun olmayan işlerde çalıştırma yasağı getirilmiştir.

Ayrıca Anayasamızın 90. maddesinde “Usulüne göre yürürlüğe konulmuş milletlerarası andlaşmalar kanun hükmündedir. Bunlar hakkında Anayasaya aykırılık iddiası ile Anayasa Mahkemesine başvurulamaz. (Ek cümle: 7.5.2004-5170/7 md.) Usulüne göre yürürlüğe konulmuş temel hak ve özgürlüklere ilişkin milletlerarası andlaşmalarla kanunların aynı konuda farklı hükümler içermesi nedeniyle çıkabilecek uyuşmazlıklarda milletlerarası andlaşma hükümleri esas alınır.” hükmüne yer verilerek onaylanmış uluslararası metinlerin iç hukuktaki uygulama ve üstünlükleri net olarak belirtilmiştir.

2.2.2.2. 4857 Sayılı İş Kanunu

4857 Sayılı İş Kanununda asgari çalıştırma yaşı (m. 71), belirli işlerde çalıştırma yasağı (m. 72), gece çalıştırma yasağı (m. 73), yıllık ücretli izin süreleri (m. 53), ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırma yasağı ve rapor alma yükümlülüğüne ilişkin (m. 85, 86 vd) düzenlemeler getirilmiştir.

Bilindiği gibi Avrupa Birliği ilişkilerinde eleştirilen bir şekilde İş Kanununda kapsam dışı olan faaliyetler sayılmış olup bunların dışındakiler İş Kanununun uygulama alanı içinde kabul edilmiştir. Kapsam dışı bu işler (4. madde) asgari ücret dışında (İş K. Md 39) tümüyle dışlanmış, buna rağmen bazı işlere yönelik iş sözleşmesi ve tarafları kısmen kapsam içinde(mesela işyeri ve iş güvenliğiyle ilgili

bazı atıflar), kısmense İş kanunu kapsamı dışında bırakılmıştır.⁵⁸ Bu durum çalışan çocuk ve gençlerle ilgili mevzuat hükümleri incelenirken onların kapsam içindeki mi yoksa dışındaki sektörlerde çalıştıklarını göz önünde bulundurmayı gerekli kılmaktadır. Zira uygulama, denetim ve müeyyideler çalışanların tabi oldukları yasaya göre ayrı ayrı tesbit edilecektir.

2.2.2.3. Çocukları Koruma Kanunu

Temmuz 2005'de yürürlüğe giren Çocukları Koruma Kanunu çocukların korunmasıyla ilgili kapsamlı ve temel bir kanun olma özelliğini haizdir. Nitekim 3. maddesinde çocuğun tanımı *“Daha erken yaşta ergin olsa bile, onsekiz yaşını doldurmamış kişi”* olarak tanımlanmış ve akabinde korunma ihtiyacı olan, suça sürüklenen çocukların tanımlaması yapılmıştır.

Kanunun ilerleyen maddelerinde *“Çocuğun yaşama, gelişme, korunma ve katılım haklarının güvence altına alınması”*ndan bahsedilerek onun yarar ve esenliğinin gözetilerek ayrımcılığa tabi tutulmaması, adil, insan haklarına uygun ve en son çare olarak özgürlüğü kısıtlayıcı uygulamalara gidilmesi, kendilerinin bilgilendirilmesi ama başkalarına karşı kimliklerinin gerekli hallerde saklı tutulması ifade edilmiştir.

Çocuklarla ilgili koruyucu, destekleyici, danışmanlık, eğitim, bakım, sağlık, barınma tedbirlerinin açıklandığı ikinci Bölümde haklarında koruma ve destekleyici tedbir kararı alınan çocukların Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesine alınacakları belirtilmiştir.

Amacından da anlaşılacağı üzere korunmaya muhtaç veya suça sürüklenmiş çocuklar için detay koruyucu hükümler içeren bu Kanununun etkin uygulanmasıyla bu alanda çok önemli gelişmeler sağlanacağı değerlendirilmektedir.

2.2.2.4. Türk Ceza Kanunu Ve Ceza Muhakemesi Kanunu

Çocuklar ve gençlerin olayları düşünceden ziyade duygu ağırlıklı algılamaları, sanayileşme, hızlı ve düzensiz kentleşme sonucu işsizlik, gelir dağılımında eşitsizlik

⁵⁸ Ercan AKYİĞİT: a.g.e., 80.

ve geleneksel/dini duyarlılıkların azalması neticesinde suça yönelme eğilimleri artmaktadır. Suç işlemesi gayet muhtemel olan çocuk ve gençlerin (Ki çalışan çocuk ve gençler daha fazla risk altındadır) gerek yargılama usulleri ve gerekse cezalandırılmaları yetişkinlere göre daha farklı düzenlemeyi gerektirmektedir. Bizim yeni Ceza ve Ceza Muhakemesi Kanunlarımız bu ihtiyaçlara binaen gerekli düzenlemeleri içermektedir:

Türk Ceza Kanununun ‘Tanımlar’ bölümündeki 6. maddesinde “Ceza kanunlarının uygulanmasında Çocuk deyiminden henüz onsekiz yaşını doldurmamış kişi, ...anlaşılır.” denilerek uluslararası standartlara uygun olarak 18 yaşın altını çocukluk için baz almıştır. Bu düzenleme aynı zamanda İş Hukuku düzenlemelerine de paraleldir.

Yaşı küçük olanları işledikleri bir suç nedeniyle cezai anlamda korumak maksadıyla ise 31. maddede; “*Fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmamış olan çocukların ceza sorumluluğu yoktur. Bu kişiler hakkında, ceza kovuşturması yapılamaz; ancak, çocuklara özgü güvenlik tedbirleri uygulanabilir.* [2] *Fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmuş olup da onbeş yaşını doldurmamış olanların işlediği fiilin hukukî anlam ve sonuçlarını algılayamaması veya davranışlarını yönlendirme yeteneğinin yeterince gelişmemiş olması hâlinde ceza sorumluluğu yoktur. Ancak bu kişiler hakkında çocuklara özgü güvenlik tedbirlerine hükmolunur. İşlediği fiili algılama ve bu fiille ilgili olarak davranışlarını yönlendirme yeteneğinin varlığı hâlinde, bu kişiler hakkında suç, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde dokuz yıldan oniki yıla; müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde yedi yıldan dokuz yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Diğer cezaların üçte ikisi indirilir ve bu hâlde her fiil için verilecek hapis cezası altı yıldan fazla olamaz.* .

[3] *Fiili işlediği sırada onbeş yaşını doldurmuş olup da onsekiz yaşını doldurmamış olan kişiler hakkında suç, ağırlaştırılmış müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde ondört yıldan yirmi yıla; müebbet hapis cezasını gerektirdiği takdirde dokuz yıldan oniki yıla kadar hapis cezasına hükmolunur. Diğer cezaların yarısı indirilir ve bu hâlde her fiil için verilecek hapis cezası sekiz yıldan fazla olamaz.*” Denilerek yetişkinlere göre çocuklara daha az süreler ceza olarak öngörülmüştür.

Burada görülmektedir ki Ceza Yargısı kişinin yaşının (18'den) küçük olmasını hem cezanın (tedbirin) türü hem de sürenin belirlenmesi açısından indirim sebebi olarak kabul etmiştir. Kanun Koyucu bununla kalmayıp ayrıca küçüklerin (çocukların) yargılanması için özel ihtisaslı çocuk mahkemelerinin de kurulmasını öngörmüştür.

Yeni Ceza Kanunu'nda çocuklar için düzenlenen diğer bir konu alternatif yaptırımlardır. 50. maddeye göre adli para cezası, aynen iade, eğitim kurumuna devam etmek, belirli etkinliklerden yasaklanma, ilgili belgelere el konulması veya meslek-sanatı yapmaktan mahrumiyet, kamuya yararlı bir işte çalıştırılmak gibi alternatif yaptırımların 18 yaşını doldurmamış (ve 65 yaşını bitirmiş) olanlara uygulanmasından bahsedilmektedir. Görüldüğü gibi Kanun koyucu özgürlüğü kısıtlayıcı (hapis) cezaları en son çare olarak değerlendirmektedir.

Diğer yandan 51. maddede 18 yaşından küçüklerin cezalarının ertelenmesini mümkün kılan ifadeler yer verilmiştir ve “ *Onsekiz yaşından küçük olan hükümlülerin, bir meslek veya sanat edinmelerini sağlamak amacıyla, gerektiğinde barınma imkânı da bulunan bir eğitim kurumuna devam etmesine, Mahkemece karar verilebileceği*” belirtilmiştir.

53. maddede “*Kısa süreli hapis cezası ertelenmiş veya fiili işlediği sırada onsekiz yaşını doldurmamış olan kişiler hakkında*” kasten işlenmiş suçlarla ilgili bazı kamusal görevleri yapamama yasağına istisna getirilmiştir. Yani onların geleceklerinin kararması veya iş bulmalarına engel olabilecek bir durum bu maddeyle engellemiştir. Bu maddeye kadar sayılanlar bile gerçekten çok modern anlamda ve hatta bazı konularda gelişmiş ülkeleri bile aşan düzeyde özgürlükçü hükümler içermiştir.

Yine çocukların korunması anlamında “*Dava zamanaşımı*” “*Fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmuş olup da onbeş yaşını doldurmamış olanlar hakkında, bu sürelerin yarısının; onbeş yaşını doldurmuş olup da onsekiz yaşını doldurmamış olan kişiler hakkında ise, üçte ikisinin geçmesiyle kamu davası düşer.*” Şeklinde ifade olunmuştur. Aynı paralelde “ *Ceza zamanaşımı*” da 68. maddede, “ *Fiili işlediği sırada oniki yaşını doldurmuş olup da onbeş yaşını doldurmamış olanlar hakkında, bu sürelerin yarısının; onbeş yaşını doldurmuş olup da onsekiz yaşını doldurmamış*

olan kişiler hakkında ise, üçte ikisinin geçmesiyle ceza infaz edilmez.” Şeklinde düzenlenmiştir.

Ceza Kanununun ilerleyen maddelerinde çocuklara yönelik eziyet, cinsel istismar, fuhşa teşvik, zorla ve hukuka uygun olmayan tarzda çalıştırma, dilencilik, disiplin yetkisinin kötüye kullanılması ayrıca hükme bağlanmıştır.

Bir suça maruz kalabilecek çocuğun en seri şekilde korunması ve devlet olarak gecikmeden müdahalesinin mümkün kılınabilmesi için herkese muttali olduğu suçu bildirme yükümlülüğü de 278. maddede getirilmiş, aksi halde ve mağdurun çocuk olması durumunda ceza da arttırılmıştır.

Türk Ceza Kanununun uygulama usulünü gösteren yeni Ceza Muhakemesi Kanununda ise *“Müdafiin görevlendirilmesi”* başlığını taşıyan 150. maddesinde; *“Şüpheli veya sanık onsekiz yaşını doldurmamış ya da sağır veya dilsiz veya kendisini savunamayacak derecede malûl olur ve bir müdafii de bulunmazsa istemi*

aranmaksızın bir müdafii görevlendirilir..” Denilerek çocuklar için tüm durumlarda müdafii görevlendirilmesi öngörülmüştür.

2.2.2.5. Umumi Hıfzıssıhha Kanunu

İş Kanunu kapsamına girmeyen ve özel düzenlemelerin getirilmediği işlerde uygulanabilecek olan Umumi Hıfzıssıhha Kanunu'nun *“İşçilerin Hıfzıssıhhası”* başlıklı 173. maddesinde *“On iki yaşından aşağı bütün çocukların fabrika ve imalathane gibi her türlü sanat müesseseleriyle maden işlerinde amele ve çırak olarak istihdamı memnurdur. On iki yaş ile on altı arasında bulunan kız ve erkek çocuklar günde azami sekiz saatten fazla çalıştırılmaz.”* ifadesiyle 1930 yılında çıkartılmış olan oldukça eski ve güncellenmesi gereken bu Kanunumuzla asgari çalıştırma yaşı 12 olarak benimsenmiştir. Uygulama boyutunda istenilen düzeyde çalışma hayatında uygulandığını söylemek zor olan bu hükmün o tarihlerde ihdası aslında Ülkemiz için çok önemli bir artı ve gerçekte olaya bakışımızın bir yansımasıdır.

Bu Kanunun 176. maddesinde “*Mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur.*” denilerek çocuklar için belirli yönlerden risk oluşturabilecek alanlarda 18 yaşından küçüklerin çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Yine çocuk ve gençleri koruma maksatlı gerek işyeri ortamlarının haiz olması gereken şartlar (sağlık vb.) ve gerekse işyeri kazalarının önlenmesi için alınması gereken güvenlik tedbirlerinden bahsedilerek sonradan çıkarılacak nizamnameye atıfta bulunulmuş ve İş Kanunuyla “*Kadınlarla 12 den 16 yaşına kadar çocukların istihdamı memnu olan sıhhate mugayir ve muhataralı işlerin neden ibaret olduğunun*” belirlenmesi ayrıca düzenlenmiştir.

2.2.2.6. Polis Vazife Ve Salahiyet Kanunu

Polisin, toplum içerisindeki güvenlik ve asayiş sağlamada başta olmak olmak üzere güven, işbirliği ve huzuru temin etmek gibi görevleri vardır.⁵⁹ Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu aslında Umumi Hıfzıssıhha Kanununa bir ölçüde paralel bir yaklaşımla 18 yaşından küçüklerin çalışamayacakları ve giremeyecekleri yerleri belirlemiştir. Bu yasa genel anlamda asayiş ve kamu düzeninin sağlanmasını öngörmekle birlikte çocuk ve gençlerin korunması bu amacın ayrılmaz bir parçasını teşkil etmektedir. Nitekim Kanunun 12. maddesinde; “ *Kanuni istisnalar saklı kalmak üzere, eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerde onsekiz yaşından küçükler çalıştırılmaz. Polis bar, pavyon, gazino, meyhane gibi içkili yerler ile kıraathane ve oyun oynatılan benzeri yerlere yanlarında veli ve vasileri olsa bile onsekiz yaşını doldurmamış küçüklerin girmesini meneder.*” denilmiş ve bu hükme aykırı davranılması durumunda ilerleyen maddelerde yaptırımlar belirlenmiştir.

2.2.2.7. Mesleki Eğitim Kanunu

Ülkemizde mesleki eğitime önem verilmektedir. Zorunlu temel eğitimi tamamlamış çocuklar ikili eğitim sistemiyle işyerlerinde çalışırken aynı zamanda

⁵⁹ International Centre for The Prevention of Crime: The Role Of The Police in Crime Prevention (Kanada, 2002) Çev. Tarık Ziyad GÜLCÜ (Ankara, 2006), 17.

haftanın belirli günlerinde mesleki eğitim merkezlerinde teorik eğitimlerini sürdürmektedirler. Mesleki Eğitim Kanunu'muzda çırak olabilmek için temel eğitimini tamamlamış olmak ve 14 yaşını tamamlamış olmak gerekmektedir.⁶⁰

Bilindiği gibi bizim tarihimizde 'ahilik' geleneğine paralel olarak çıraklık, kalfalık ve ustalık çalışma hayatının bir anlamda hiyerarşisini belirlemiştir. Çıraklık müessesesi aslında bir işe yeni başlamayı, kişinin o iş hakkında sıfıra yakın bilgisinin olmasını ifade eder. Bu haliyle çıraklık kavramı ve bu alandaki yasal düzenlemeler (bir anlamda geleneğin yazılı hale getirilmesi gibi) bizim mevzuatımızda da yerini bulmuştur. Bu alandaki en temel düzenleme 29.06.2001 tarihinde bazı maddelerinde değişiklikler yapılmış olan Mesleki Eğitim Kanunudur. Bu Kanununun kapsamı 2. maddesinde; “ *Bu Kanun, Mesleki Eğitim Kurulunun belirleyeceği mesleklerde, kamu ve özel sektöre ait kurum, kuruluş ve iş yerleri ile mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarındaki eğitim ve öğretimi kapsar.*” şeklinde belirtilmiştir. 9. maddesinde aday çırak “ *İlköğretim okulunu bitirmiş olanlar, bir mesleğe hazırlık amacı ile çıraklık dönemine kadar işyerlerinde aday çırak olarak eğitilebilirler.*” şeklinde ilköğretimin tamamlanmasından (10. maddede sayılan) çırak olabilmek şartları oluşuncaya kadar geçecek sürede aday çırak olarak eğitilebilecekleri (çalışabilecekleri) öngörülmüştür. 10. maddede ise 14 yaşını doldurmakla başlayan çıraklık şartları;

“ a) 14 yaşını doldurmuş, 19 yaşından gün almamış olmak.

b) En az ilköğretim okulu mezunu olmak.

c) Bünyesi ve sağlık durumu gireceği mesleğin gerektirdiği işleri yapmaya uygun olmak.

Ancak, ondokuz yaşından gün almış olanlardan daha önce çıraklık eğitiminden geçmemiş olanlar, yaşlarına ve eğitim seviyelerine uygun olarak düzenlenecek mesleki eğitim programlarına göre çıraklık eğitimine alınabilir. Ağır, tehlikeli veya özellik arz eden mesleklere alınacak çırakların öğrenim ve yaş durumu ilgili kuruluşların görüşü alınarak Bakanlıkça belirlenir.” Şeklinde ifade olunmuştur. Görüleceği üzere 19 yaşından gün almış olsa bile gençlerin çıraklık eğitimine alınabilecekleri belirtilerek, ağır ve tehlikeli işler için Bakanlığın belirlemesi esas alınmıştır.

⁶⁰ Uluslararası Çalışma Örgütü: a.g.e., 3.

11. maddede aday çırak ve çırakların öğrenci statüsünde oldukları hükmü getirilmiştir. Bu nedenle çıraklar hakkında Sendikalar Kanunu ile Toplu İş Sözleşmesi, Grev ve Lokavt Kanunu uygulanmaz.⁶¹ Diğer taraftan İş Kanunumuzun 4. maddesinde iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili hükümler (madde 77) saklı kalmak şartıyla İş kanununun çıraklar hakkında uygulanmayacağı belirtilmiştir. Ayrıca 13. maddeye göre “ *Bu Kanunun uygulandığı yer ve meslek dallarında 818 sayılı Borçlar Kanununun çıraklık sözleşmesine dair hükümleri*” uygulanmaz. Buradan da görüldüğü gibi aslında çıraklık ve çıraklık sözleşmesini kapsamaları farklı olmak üzere üç ayrı kanun düzenlemektedir.⁶² Öğrenci kabul edilen çırakların iş kazaları, meslek hastalığı ve diğer hastalık sigortası primlerini devlet karşılamaktadır.

Aday çırak ve çırakların eğitim ve çalışmalarına ilişkin (pratik eğitimleri) 12. maddede getirilen düzenlemeye göre *aday çırak ve çıraklar, pratik eğitimlerini iş yerlerinde, iş yerindeki eksik kalan pratik eğitimleri ile teorik eğitimlerini mesleki ve teknik eğitim okul ve kurumlarında veya Bakanlıkça uygun görülen iş yerlerinin eğitim birimlerinde yapar. Teorik ve pratik eğitim birbirlerini tamamlayacak şekilde planlanır ve yürütülür. Pratik eğitim, hazırlanmış eğitim programlarına göre, işyerinin ve mesleğin özelliklerine uygun olarak usta öğreticinin gözetiminde yapılır. Pratik eğitimde 1475 sayılı İş Kanununun 69 uncu maddesi (gece çalıştırma yasağı) hükmü gözönünde bulundurulur.*

25. maddede aday çırak ve çırağa ödenmesi gereken asgari ücret belirlenerek bu ücretlerin her türlü vergiden muaf olduğu, iş kazaları ve meslek hastalıklarıyla ilgili 506 sayılı Sosyal Sigortalar Kanununa tabi oldukları, 26. maddesinde ise her yıl tatil aylarında bir ay ücretli izin hakları olduğu ifade edilmiştir.

Aday çırak, çırak ve kalfaların eğitimi ile işletmelerde yapılan mesleki eğitimlerinde iş ortamı, sosyal güvenlik, iş güvenliği ve sağlık şartları bakımından gerekli denetimlerin yapılacağı ve aykırı durumlarda ise uygulanacak yaptırımlar 41. maddede düzenlemiştir.

⁶¹ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN. İş Hukuku. (Ankara,2006),63.

⁶² M. Fatih UŞAN: Çıraklık Sözleşmesi. (Konya, 1994), 133.

2.2.2.8. İlköğretim Ve Eğitim Kanunu

Bilindiği gibi Ülkemizde 8 yıllık zorunlu eğitime geçişle belirli bir oranda çalışan çocuk sayısında düşme olmuş ve çocuklarımızın asgari eğitimlerini alarak topluma daha bilinçli kişiler olarak katılımları sağlanmıştır.

İlköğretim ve Eğitim Kanununun 59. maddesinde, *“İlköğrenim çağında olup da mecburi ilköğretim kurumlarına devam etmeyenler, hiçbir resmi ve özel iş yerinde veya her ne surette olursa olsun çalışmayı gerektiren başka yerlerde ücretli veya ücretsiz çalıştırılmazlar.”* hükmüyle zorunlu (8 yıllık) ilköğretim çağında olup da eğitime devam etmeyenlerin kesinlikle çalışmasına izin verilmemiş ve burada zorunlu eğitime gitmeyip çalışma hayatına geçmek isteyen küçükler engellenmeye çalışılmıştır. Aynı maddede devamla eğitim kurumuna devam ettiğini belgeleyenlerin diğer kanunlardaki çocuklarla ilgili düzenlemeler saklı kalmak şartıyla ders zamanları dışında çalıştırılmaları uygun görülmüştür.

Zorunlu eğitime devam eden çocukların Bakanlığın izin verdikleri haricinde bir özel kurs ve dershaneye gidişleri yasaklanan bu maddede, belirtilen hükümlere aykırılık durumunda idari para cezası öngörülmüştür.

2.2.2.9. Borçlar Kanunu

Özel Hukuk ilişkilerini düzenleyen bu Kanununun “Çıraklık Mukavelesi” başlıklı 318. maddesinde; *“Küçükler veya mahcurlar ile yapılan çıraklık mukaveleleri, tahriri yapılmış ve usta ve velayeti haiz kimse yahut sulh hakiminin muvafakatiyle vasi tarafından imza edilmiş olmadıkça, muteber değildir.”* Denilerek sözleşmenin kayıt altına alınması, içeriğinin belirlenmesi ve takibi mümkün kılınmış ve bu hükümlere uyulup uyulmadığının takibinin ilgili/yetkili birim tarafından yapılması düzenlenmiştir.

Aynı Kanunun 330. maddesinde ise ustanın gerekli dikkat ve özenle çırağa sanatı öğretmesinden bahsedilerek, *“ Usta, çırağın mecburi derslere devamına nezaret ve meslekine ait mekteplere ve kurslara gitmesi ve çıraklık imtihanlarına iştirak etmesi için lüzumu olan zamanlarda müsaade etmekle mükellef”* olduğu

vurgulanmıştır. Ayrıca çırağın kural olarak gece ve Cuma günleri çalıştırılmayacağı hüküm altına alınmıştır.

2.2.2.10. Sendikalar Kanunu

2821 sayılı Sendikalar Kanununun 5. maddesinde sendika kurucularında aranan nitelikler arasında medeni hakları kullanmaya ehil olmak aranmış olup kural olarak bu da Medeni Kanunda (istisnalar hariç) 18 yaşını doldurmayla mümkün olabilmektedir. Sendikalar Kanununun 20. maddesinde ise, Bu yasaya göre işçi olanların İşçi sendikalarına üyeliğinin asgari yaş şartı 16 yaşını doldurmuş olmak şeklinde belirtilmiş, bundan küçük olmaları durumunda kanuni temsilcilerinin yazılı izni gerekli kılınmıştır.

2.2.2.11. Sosyal Sigortalar Kanunu Ve Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu

506 sayılı Sosyal Sigortalar Yasasının “*Yaşlılık Aylığından Yararlanma Şartları*” başlıklı 60. maddesinde emekliliğe sayılacak gün ve primlerden bahsedilerek ilerleyen fıkrasında çocuk ve gençlerin lehine ve 18 yaşından önceki çalışmaları zayi olmaması için; “ *Bu maddenin uygulanmasında; 18 yaşından önce Malullük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortalarına tabi olanların sigortalılık süresi, 18 yaşını doldurdukları tarihte başlamış kabul edilir. Ancak, bu tarihten önceki süreler için ödenen Malullük, Yaşlılık ve Ölüm Sigortaları primleri, prim ödeme gün sayılarının hesabına dahil edilir.*” denilerek olumlu bir düzenleme öngörülmüştü.

5510 sayılı ve 16.06.2006 tarihinde resmi Gazete’de yayımlanan Sosyal Sigortalar Ve Genel Sağlık Sigortası Kanunu, 506 sayılı kanunun bazı maddelerini yürürlükten kaldırmış ve bu kanunu da kapsayacak şekilde yeniden düzenlenmiştir. Paralel hükümler de içeren bu yeni yasanın 4. maddesinde “...b) Köy ve mahalle muhtarları, hizmet akdine bağlı olmaksızın kendi adına ve hesabına bağımsız çalışanlardan ise;

1) Ticarî kazanç veya serbest meslek kazancı nedeniyle gerçek veya basit usûlde gelir vergisi mükellefi olanlar,

2) Gelir vergisinden muaf olup, esnaf ve sanatkâr sicili ile birlikte kanunla kurulan meslek odalarına usûlüne uygun olarak kayıtlı olanlar,

3) Anonim şirketlerin kurucu ortakları ve/veya yönetim kurulu üyesi olan ortakları, sermayesi paylara bölünmüş komandit şirketlerin komandite ortakları, diğer şirket ve donatma iştiraklerinin ise tüm ortakları,

4) Tarımsal faaliyette bulunanlar,

c) Kamu idarelerinde ..." çalışanlar sigortalı sayılmışlar ancak "Sigortalı Sayılmayanlar" başlıklı 6. maddesinin 'h' bendinde 4 üncü maddenin birinci fıkrasının (b) ve (c) bentleri gereği sigortalı sayılması gereken işlerde çalışmakla birlikte, 18 yaşını doldurmamış olanların, 4 üncü ve 5 inci (bazı sigorta kollarının uygulanacağı sigortalılar) maddelere göre sigortalı sayılmayacakları belirtilmiştir. Aynı maddede devamla " (h) bendinin uygulanmasıyla ilgili olarak, bir meslek veya sanat okulunu bitirenlerden, 22/11/2001 tarihli ve 4721 sayılı Türk Medenî Kanunu hükümlerine göre mahkemece ergin kılınmak suretiyle, öğrenimleriyle ilgili görevlerde çalışanlar hakkında 18 yaşın bitirilmiş olması şartı aranmaz." İfadelerine yer verilmiştir.

" Uzun Vadeli Sigorta Kolları Bakımından Sigortalılık Süresi" başlıklı 38. maddesinde "Bu Kanunun uygulanmasında 18 yaşından önce malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortalarına tâbi olanların sigortalılık süresi, 18 yaşını doldurdıkları tarihte başlamış kabul edilir. Bu tarihten önceki süreler için ödenen malûllük, yaşlılık ve ölüm sigortaları primleri, prim ödeme gün sayılarının hesabına dahil edilir." Denilmiş, "Genel Sağlık Sigortalılığının Başlangıcı, Bildirimi Ve Tescili" başlıklı 61. maddesinde de "60 ıncı madde gereği genel sağlık sigortalısı sayılanların çocukları, ana ya da babanın tescil edilmiş olmasına bakılmaksızın ve ayrıca bir işleme gerek olmaksızın 18 yaşına kadar genel sağlık sigortalısının bakmakla yükümlü olduğu kişi olarak sağlık hizmetlerinden ve diğer haklardan yararlandırılır. 18 yaşından küçük çocuğun ana ve babası da yok ise 18 yaşına kadar 60 ıncı maddenin birinci fıkrasının (c) bendinin (7) numaralı alt bendi kapsamında primi Devlet tarafından ödenmek üzere genel sağlık sigortalısı sayılır." İfadelerine yer verilerek sosyal / koruyucu devlet ilkesinin gerekleri yerine getirilmeye çalışılmıştır. Diğer yandan 01.01.2007 tarihinde yürürlüğe girmesi öngörülen 5510 sayılı Yasanın bazı maddelerinin Anayasaya aykırılığı nedeniyle iptali ve yürürlüğünün durdurulması gündemdedir.

2.2.2.12. Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu

Çocukların korunmasıyla ilgili en temel yasalardan biri olan Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu Kanunu'na göre korunmaya muhtaç çocuk aşağıdaki gibi ifade edilmiştir: “beden, ruh ve ahlak gelişimleri veya şahsi güvenlikleri tehlikede olup;

- a) Ana veya babasız, ana ve babasız,
- b) Ana veya babası veya her ikisi de belli olmayan,
- c) Ana ve babası veya her ikisi tarafından terkedilen,

d) Ana veya babası tarafından ihmal edilip; fuhuş, dilencilik, alkollü içkileri veya uyuşturucu maddeleri kullanma gibi her türlü sosyal tehlikelere ve kötü alışkanlıklara karşı savunmasız bırakılan ve başıboşluğa sürüklenen,...” çocuktur. Görüldüğü gibi kanun ruhuna uygun bir tarzda korunacak çocuğun çok geniş anlamda tanımını yaparak yelpazeyi ve ilgi alanına giren çocukları tarif etmiştir. Bu tanımın geniş tutulması bir çok çocuğun devlet eliyle korunup gözetilmesini mümkün kılmakla birlikte çocuk yuva, ev ve yurtlarının mevcut durumlarının acilen iyileştirilme ihtiyacı hepimizin malumudur.

Yine bu Kanununun 4. maddesinde “Korunmaya muhtaç çocukların Türk örf, adet, inanç ve milli ahlakına sahip, kendisine güvenen, insan sevgi ve saygısıyla dolu, Atatürkçü düşünce ve Atatürk ilke ve inkılaplarına uygun olarak yetiştirilmeleri, bir iş veya meslek sahibi yapılmaları, koruma kararı kalktıktan sonra da toplum içinde izlenmeleri ve imkanlar ölçüsünde desteklenmeleri esastır.” Denilerek korumanın kapsam ve hedefleri belirlenmiştir.

Diğer yandan bu Kanunun 25. maddesinde herhangi bir nedenle okula devam etme imkanı bulamayan çocukların, kamu ve özel işyerlerinde ücret mukabilinde çalıştırılarak meslek sahibi yapılmalarından bahsedilerek çalıştırılan bu çocukların ücretlerinin yurt idarelerince tespit edilen miktarının kendilerine harçlık olarak verilmesi öngörülmüştür. Bu maddeye istinaden çıkarılan ve 28.11.1983 tarihli 18235 sayılı Resmi Gazete’de yayımlanan “Korunmaya Muhtaç Çocukların İş Ve Meslek Sahibi Olabilmeleri İçin İşyerlerinde Çalıştırılma Esaslarına İlişkin Yönetmelik” te Yetiştirme yurdu yönetimi, işveren ve çocuk arasında kurulan bir sözleşmeye istinaden korunmaya muhtaç çocukların yasal çerçeve kapsamında çalıştırılması ve meslek edindirilmesi ayrıca düzenlenmiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASI

3.1. Genel Olarak

Gelişmekte olan Ülkemizin ekonomik, demografik ve sosyal göstergeleri, tarım ekonomisinden sanayi ekonomisine, ağırlıklı olarak kırsal bir nüfus yapısından kentsel bir nüfus yapısına doğru geçişi belirleyen verileri içermektedir. Enflasyon, ekonomik krizler ve işsizlik (istihdam darlığı) gibi sorunların yanında çocuk ve genç işçiliği Dünyanın birçok ülkesinde olduğu gibi ülkemizde de en başta gelen toplumsal ve sosyo-ekonomik problemlerden birisidir.⁶³

Yukarıdaki bölümlerde belirtildiği üzere başta Anayasa olmak üzere mevzuatta (çalışan) çocuk ve gençlerin çok yönlü korunmalarına ilişkin hükümler ve yaptırımlar getirilmiştir. Ancak bilindiği üzere hukukta teori ile pratik; bir diğer anlatımla 'olanla olması gereken' birbirlerinden farklılıklar arz etmektedir. Bu nedenle kanunların yetersiz kaldığı veya uygulanamadığı durumlarda çocuk ve gençlerin mağduriyetleri (ihmal ve istismarları) asıl üzerinde durulması gereken konudur. Zira görüldüğü gibi ulusal ve uluslararası mevzuat birçok düzenleme içermekte; birçok kuruluş bu alanda çalışmalar yapmakta ancak genç ve çocukların bilhassa çalışanlarının sorunları her geçen gün artmaktadır. Sosyal devlet anlayışı veya salt resmi kurumların çalışmaları yeterli olmamakta, sivil inisiyatiflerin de destek ve projelerine yoğun bir ihtiyaç duyulmaktadır. Mesela yeni Türk Ceza Kanunu fuhuş batağına düşenlerin rehabilitasyon / terapisinden bahsetmekte ise de uygulamada bu kişilerin bir anlamda kendilerini 'kader mahkumu' olarak kabul edip, öğrenilmiş bir çaresizliği yaşadıkları ve böyle bir tedaviden umutlu olmadıkları görülmektedir.

"Çocuk ve gençlerin, kimliğini kazanması ve iyi bir yetişkin olabilmesi için başlangıçta örnek alabileceği bir yetişkin modele ihtiyacı vardır. Çevresinde güvendiği, sevdiği, kendisini olduğu gibi kabul ettiğine inandığı bir yetişkin

⁶³ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu (Ankara, 2005), 11.

bulunduğunda önceleri ona benzemek, onun gibi olmak ister. Ancak, ailesi, ustası gibi yakın çevresindeki yetişkinler tarafından sürekli eleştiriliyorsa, küçük görülüyor, şiddete maruz kalarak itilip kakılıyorsa büyüklerin kendisini anlamadıklarını, sevmediklerini düşünerek onlardan uzaklaşır. Kendisini aralarında rahat hissedebileceği, kendisi gibi düşünen gruplara yönelir. Bu gruptaki kişiler onu, zaman zaman kötü alışkanlıklara, istenmeyen davranışlara doğru yöneltebilirler. O grup içinde kalmak isteyen genç, kendini, gruptaki yazılı olmayan kurallara uymak zorunda hissederek suç işlemeye, içki, uyuşturucu, kumar, fuhuş gibi zararlı alışkanlıklara yönelebilir.”⁶⁴

Çocuk ve genç işçiliğiyle eğitim arasında ciddi bir ilişki vardır. Çalışan çocuğun eğitimden uzak kalacağı ya da tersi durumda zorunlu eğitime devam etmek zorunda kalan çocuğun iş hayatından çekileceği ve çalışan çocuk sayısını düşüreceğini göz önünde bulunduran ülkemizde 8 yıllık zorunlu eğitime geçilmesiyle çalışan çocuk oranında belirli oranda düşme yaşanmıştır. Plansız ve hızlı göç de çoğu zaman göç çocuklarını eğitimin dışına itmekte ve çalışma hayatına katılmalarını zorunlu kılmaktadır. Ülkemiz açısından çocuk işçiliğine geleneksel bakış açısı da önemli oranda tesir etmektedir. Çünkü özellikle kırsal alanlarda geleneksel bir süreç olarak çocuklar aileleriyle birlikte tarlada çalışmaktadırlar. Bu durumlarda sosyo - kültürel yaklaşım boyutunda çocuk işçiliği bir gereklilik arz etmekte, bu işkolunda insan gücü olmazsa olmaz konumunda bulunmaktadır. Bu gerekçelere ek olarak işgücü maliyetindeki yükseklik, çocukların ucuz ve uysal işgücü olarak görülmesi, bazı işverenlerin çocuk işgücünün sakıncalarıyla ilgili yeterli bilince sahip olamaması, küçük işletmelerin ekonomik imkanlarının yetersiz oluşu işverenlerin çocuk işgücüne taleplerini de arttırmaktadır. Ülkemiz açısından diğer bir handikap da iş denetiminin kapsamıdır. Çocukların yaygın olarak istihdam edildikleri işyerleri, 507 Sayılı Esnaf ve Sanatkarlar Kanunu’nun ikinci maddesindeki düzenlemeye uygun üç kişinin çalıştığı işyerleridir. Bu işyerlerinin İş Kanunu, dolayısıyla iş denetimi kapsamı dışında olması ve kayıtdışı olan işyerlerinin denetiminin etkin olarak yapılamaması da çocuk işçiliğinin önlenmesini ve kontrol altına alınmasını zorlaştırmaktadır.⁶⁵

⁶⁴ Yasemin AKMAN: “ Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Gelişim”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. (Ankara, 1998), 59-60.

⁶⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu (Ankara, 2005), 17.

Oldukça sancılı bir geçiş dönemi olan ve fakat çocuk işçiliğini belirli oranda azaltan sekiz yıllık zorunlu eğitimin faydalarına kısaca değinecek olursak,

- İlkokuldan sonra okula gidemeyen birçok çocuğun okula gitmesi,
- Çocukların daha uzun süre parasız eğitimden yararlanmaları,
- Eğitimde birlik ve bir anlamda eşitliğin sağlanması,
- Çocukların bilinçli meslek seçme ihtimallerinin artması,
- Düşük olan okullaşma oranının artması,
- Küçük yaşta işe gitmek zorunda kalan ve sömürüye konu olan çocukların eğitimine kavuşarak iş hayatından uzaklaştırılmaları,
- Kültürel ve yaşamsal alanda bilinçlenmenin gelişmesi
- Çocukların geleceklerini belirleme adına daha fazla zamana ve imkana kavuşmalarının sağlanmasıdır.⁶⁶

Belirtilen bu olumlu katkılar aslında bizim uzun yıllardan beri hedeflediğimiz ancak değişik nedenlerle gerçekleştiremediğimiz unsurları kapsamaktadır.

Yukarıda bahsedilen çerçeve dahilinde yasalarımızda mevcut çocuk ve gençlerin korunmasına ilişkin düzenlemeler, konu başlıkları ve koruma kapsamlarının açılımı şeklinde aşağıda irdelenmiştir:

3.2. Çalıştırılan İşler Açısından Korunması

Çocuk ve gençlerin belirli işlerde çalıştırılmaları kanunen yasaklanmıştır. Bu yasağın en temel amacı onları fiziki, psikolojik ve sosyo-kültürel durumlarına bu işlerin uymaması; çalıştırılmaları durumunda ise telafisi (veya tedavisi) mümkün olmayacak zararların doğabilmesi ihtimalidir. Bu gerekçelerle İş Kanununda ve ona istinaden çıkarılan Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği (m. 4, 5) ile Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelikte çocuk ve gençlerin korunmasıyla ilgili olarak; yer ve sualtı ile ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmaları, gece ve fazla çalıştırılmaları yasaklanmış (m. 5 ; Ek-3), ara dinlenmesi ile ücretli haftalık ve

⁶⁶ Seda ÖZENİRLER: a.g.e., 63.

yıllık izinlerinin kullandırılması (m. 6 vd.) öngörülmüştür. Bu çerçevede işçilerin iş sağlığı ve güvenliğinin korunması üzerinde önemle durulmuştur.⁶⁷ Bunların yanında usulüne uygun şekilde onaylanmış uluslararası metinler de çocukları koruyucu hükümleri ihtiva etmektedir (Çocuk Haklarına Dair Sözleşme vb.).

Genel koruma hükümlerinden olarak, İş Kanunu'nda çocuk ve gençlerin yanında çalışacakları işverenle ilgili bazı kriter ve sınırlamalar getirilmiş ve 18 yaşından küçüklerin çalıştırılabilmesi için 87. maddesinde rapor alınmasını zorunlu kılmıştır. Bu maddeye göre 14 – 18 yaş arası çocuk ve gençlerin uygun sağlık kuruluşlarından işin nitelik ve şartlarına uygunlukları yönünde rapor alınması ve her altı ayda bir bu raporun yenilenmesi öngörülmüştür.

Genel bir sınırlama/koruma olarak Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 5. maddesinin ilk fıkralarında *“Çocuğun ve genç işçinin işe yerleştirilmesinde ve çalışması süresince güvenliği, sağlığı, bedensel, zihinsel, ahlaki ve psikososyal gelişimi, kişisel yatkınlık ve yetenekleri dikkate alınır. Çocuk ve genç işçiler, okula devam edenlerin okula devamları ile okuldaki başarılarına engel olmayacak, meslek seçimi için yapılacak hazırlıklara ya da yetkili makamlar tarafından yeterliliği kabul edilen mesleki eğitime katılmasına engel olmayacak işlerde çalıştırılabilirler. İşverenler çocuk ve genç işçilerin tecrübe eksikliği, mevcut veya muhtemel riskler konularında bilgisizlik veya tamamen gelişmiş olmamalarına bağlı olarak gelişmelerini, sağlık ve güvenliklerini tehlikeye sokabilecek herhangi bir riske karşı korunmalarını temin edeceklerdir.”* Denilmiştir. Görülüyor ki Kanun Koyucu münhasıran bazı iş veya süreler gibi spesifik konularda düzenlemeler yapmasının yanı sıra genel koruyucu hükümleri de detaylı bir şekilde belirlemiştir.

Çocuk Haklarına Dair Sözleşmenin 32. maddesinde de genel anlamda hükümler ihdas edilerek ; *“1. Taraf Devletler, çocuğun, ekonomik sömürüye ve her türlü tehlikeli işte ya da eğitimine zarar verecek ya da sağlığı veya bedensel, zihinsel, ruhsal, ahlaksal ya da toplumsal gelişmesi için zararlı olabilecek nitelikte çalıştırılmasına karşı korunma hakkını kabul ederler. 2. Taraf Devletler, bu maddenin uygulamaya konulmasını sağlamak için yasal, idari, toplumsal ve eğitsel her önlemi*

⁶⁷ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e., 43.

alırlar. Bu amaçlar ve öteki uluslararası belgelerin ilgili hükümleri gözönünde tutularak, Taraf Devletler özellikle şu önlemleri alırlar: a) İşe kabul için bir ya da birden çok asgari yaş sınırı tespit ederler; b) Çalışmanın saat olarak süresi ve koşullarına ilişkin uygun düzenlemeleri yaparlar; c) Bu maddenin etkili biçimde uygulanmasını sağlamak için ceza veya başka uygun yaptırımlar öngörürler.” Denilmiş ve çocukların korunması temin edilmeye çalışılmıştır. İlerleyen maddelerinde ise çocukların uyuşturucu işlerinde çalıştırılması, cinsel sömürü ve istismarlardan korunmaları istenmektedir.

3.2.1. Çalıştırılması Yasak İşler

3.2.1.1. Yer Ve Su Altında Çalıştırma Yasağı

İş Kanununun 72. maddesinde, “Maden ocakları ile kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işlerde onsekiz yaşını doldurmamış erkek ve her yaştaki kadınların çalıştırılması yasaktır.” Denilmiştir. Kanun koyucu maden ocakları, kablo döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yeraltındaki veya su altındaki işlerde, gerek iş yükü ve gerekse iş riskini içeren güvenlik ve sağlık sorunları yönünden çocuk ve gençlerin çalıştırılmasını yasaklamıştır.

Çocuk Ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul Ve Esasları Hakkında Yönetmelik’de ise; “Bu Yönetmeliğin amacı, çocuk ve genç işçilerin sağlık ve güvenliklerini, fiziksel, zihinsel, ahlaki ve sosyal gelişmelerini veya öğrenimlerini tehlikeye atmadan çalışma şekillerinin esaslarını belirlemek ve ekonomik istismarlarını önlemektir.” Şeklinde 1. maddede amacı açıklandıktan sonra 5. maddenin son fıkrasında eklere atıfta bulunularak “Çocuk işçilerin çalışmasına izin verilen hafif işler, genç işçilerin çalışmasına izin verilen işler ve 18 yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçiler bakımından yasak olan işler belirtilmiştir. “ denilmektedir.⁶⁸ (Bkz. 06.04.2004 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik) Bu eklere göz attığımızda da “Maden ocakları ile kablo

⁶⁸ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,104.

döşemesi, kanalizasyon ve tünel inşaatı gibi yer altında veya su altında çalışılacak işler”de çocuk ve gençlerin çalıştırılmayacaklarını görmekteyiz

Burada dikkat edilmesi gereken husus, İş Kanunu ve buna istinaden hazırlanan yönetmelikte yer altı ve sualtındaki işler için sınırlama getirilmiş olup, gerek bu yönetmelik ve gerekse Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliğinde yasaklanmış işler haricindeki yerüstü işlerinde 15 yaşını doldurmuş gençler çalıştırılabilecektir.⁶⁹ (Bkz. 16/06/2004 tarihli Resmi Gazete’de yayımlanan Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği)

Diğer yandan ILO’nun 45 sayılı Kadınların Her Türlü Maden Ocaklarının Yer altı İşlerinde Çalıştırılmasıyla ilgili kadınlarla ilgili yasaklayıcı hükümleri içermektedir.

3.2.1.2. Ağır Ve Tehlikeli İşlerde çalıştırma Yasağı

İş Kanununun Ağır ve Tehlikeli İşler başlıklı 85. maddesinde 16 yaşını doldurmamış genç işçiler ve çocukların ağır işlerde çalıştırılmayacakları belirtilerek, “ *Hangi işlerin ağır ve tehlikeli işlerden sayılacağı, kadınlarla onaltı yaşını doldurmuş fakat onsekiz yaşını bitirmemiş genç işçilerin hangi çeşit ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilecekleri Sağlık Bakanlığının görüşü alınarak Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığınca hazırlanacak bir yönetmelikte gösterilir.*” denilmiştir. 86. maddesinde ise yönetmelikte de düzenlemesi yapılan rapor zorunluluğu getirilmiştir. Buna göre “*Ağır ve tehlikeli işlerde çalışacak işçilerin işe girişinde veya işin devamı süresince en az yılda bir, bedence bu işlere elverişli ve dayanıklı oldukları*” raporu alınarak çalıştırılabilecekleri belirtilerek yetkili görevliler isteyince bu raporları gösterme yükümlülüğü ifade edilmiştir.⁷⁰

İş Kanununa istinaden çıkarılan ve İş Kanunu kapsamındaki işyerleri için uygulama alanı bulan Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliği’nin 4. maddesinde, Kanunun 16 yaşını doldurma sınırı tekrarlanmış ve “ *... kadınlar ve 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin çalıştırılmayacağı.*” İşler belirtilerek;

“Arama Ve Sondaj İşleri

⁶⁹ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 244.

⁷⁰ Emine T. KAPLAN/SENYEN: Kadın İşçinin İş İlişkisinden Doğan Hakları ve Korunması (Ankara, 1999), 143 vd.

Metalurji Sanayii İle İlgili İşler
 Taş Ve Toprak Sanayii İle İlgili İşler
 Metal Ve Metalden Mamul Eşya Sanayii İle İlgili İşler
 Ağaç Ve Bunlardan Mamul Eşya Sanayii İle İlgili İşler
 Yapı İşleri
 Kimya Sanayi İle İlgili İşler
 İplik,Dokuma Ve Giyim Sanayi İle İlgili İşler
 Kağıt Ve Selüloz Sanayii İle İlgili İşler
 Gıda Ve İçki Sanayii İle İlgili İşler
 Enerji Üretimi, Nakli Ve Dağıtım İle İlgili İşler
 Nakliye Benzeri İşler
 Tarım Ve Hayvancılık İşleri
 Ardiye Ve Antrepoculuk

Çeşitli İşler” başlıkları altındaki alt dallarda kodlamalar da yapılarak çocuk ve gençlerin çalıştırılmayacakları ağır ve tehlikeli işler sayılmıştır.

Bu yönetmeliğin 4. maddesinde belirtilen sınırlamalardan sonra ağır ve tehlikeli işlerle ilgili istisnalara da yer verilerek; “ *Ancak; ihtisas ve meslek öğrenimi veren okulları bitirip bu işi meslek edinmiş kadınlar ihtisas ve mesleklerine uygun ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilir. İhtisas ve meslek öğrenimi veren okulları bitirip bu konudaki işi meslek edinmiş 16 yaşını doldurmuş genç işçiler ise, sağlığı, güvenliği ve ahlâkının tam olarak güvenceye alınması şartıyla ihtisas ve mesleklerine uygun ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılabilir. İlgili Bakanlıklarca yeterliliği kabul edilen kursları bitirip, o işi meslek edinmiş olan kadınlar ile 16 yaşını doldurmuş genç işçiler belirtilen işlerde çalıştırılabilecekleri.*” öngörülmüştür.⁷¹

Aynı yönetmeliğin 5. maddesinde ise Kanuna paralel olarak “*Ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılacak işçiler (kadınlar dahil) ile 16 yaşını doldurmuş fakat 18 yaşını bitirmemiş genç işçilerin işe girişlerinde, işin niteliğine ve şartlarına göre bedence bu işlere elverişli ve dayanıklı olduklarının fizik muayene ve gerektiğinde laboratuvar bulgularına dayanılarak hazırlanan hekim raporu ile belirlenmesi zorunlu*” kılınmıştır.

⁷¹ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 246.

İlerleyen 6. maddesinde ise kadınların özel günlerinde ağır ve tehlikeli işlerde çalıştırılmayacakları vurgulanmıştır.

Öte yandan Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik’de bir anlamda bazı tekrarlar yapılmış olup 4. maddesinde tanımlar başlığı altında “ *Hafif iş : Yapısı ve niteliği itibariyle ve yerine getirilmesi sırasındaki özel koşullara göre;*

a) *Çocukların gelişmelerine veya sağlık ve güvenliklerine zararlı etki ihtimali olmayan,*

b) *Okula devamını, mesleki eğitimini veya yetkili merciler tarafından onaylanmış eğitim programına katılımını ve bu tür faaliyetlerden yararlanmasını engellemeyen işleri”* ifade edeceği vurgulanarak, çocuk işçilerin (Çocuk işçi : 14 yaşını bitirmiş, 15 yaşını doldurmamış ve ilköğretimini tamamlamış kişi) çalıştırılabileceği ve genç işçilerin çalıştırılabilecekleri işler sayılmıştır. Ağır ve Tehlikeli İşler yönünden ise aynı ismi taşıyan yönetmeliğe atıfta bulunulmuştur. Bununla birlikte çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmayacakları işler sayılmış ve bunların arasında “*Ağır ve Tehlikeli İşler Yönetmeliğinde 18 yaşını doldurmamış kişilerin çalışmasının yasaklandığı işler”* de ayrıca sayılmıştır.

3.2.2. Umuma Açık Ve Açılması İzne Bağlı Yerlerdeki Bazı İşlerde Çalıştırma Yasağı

Yukarıda sayılanlara ek olarak Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu’nun 12. maddesinde; “ *Kanuni istisnalar saklı kalmak üzere, eğlence, oyun, içki ve benzeri amaçlı umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerde onsekiz yaşından küçükler çalıştırılmaz. Polis bar, pavyon, gazino, meyhane gibi içkili yerler ile kiraathane ve oyun oynatılan benzeri yerlere yanlarında veli ve vasileri olsa bile onsekiz yaşını doldurmamış küçüklerin girmesini meneder.”* Şeklinde bir düzenleme yapılarak kolluk kuvvetlerine denetleme yetkisi de verilerek umuma açık ve açılması izne bağlı yerlerdeki bazı işlerle ilgili olarak 18 yaşından küçüklerin çalıştırılması yasaklanmıştır. Buna göre Polis önleyici nitelikte olan idari kolluk görevini yerine getirerek küçüklerin belirtilen işlerde çalıştırılmalarını engelleyecektir.⁷²

⁷² Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 390.

Ayrıca 1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 176. maddesinde “Mahalli belediyelerince bar, kabare, dans salonları, kahve, gazino ve hamamlarda on sekiz yaşından aşağı çocukların istihdamı menolunur.” Hükmüyle çocukların çalıştırılmayacakları işler düzenlenmiştir.

3.3. Çalışma Süreleri Açısından Korunması

Çalışma süreleri azami olarak Kanun ve diğer metinlerde belirlenerek bunun istisnalarının (fazla çalışma) da sınırları çizilmiştir. Genç ve çocuk işçilere yönelik bazı kısıtlama ve yasaklar getirilerek muhtemel zararlardan korunulmaya çalışılmıştır. Bu konuda uluslararası metinlerden başta 94/33/EC sayılı Avrupa Birliğinin Yönergesi olmak üzere Uluslararası Çalışma örgütünün 14, 79, 146, 153 vb. Tavsiye Kararları ile Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmede çeşitli hükümler mevcuttur.

3.3.1. Gece Çalışma Yasağı

İş Kanununun 69. maddesinde gecenin tarifi “ *en geç saat 20.00'de başlayarak en erken saat 06.00'ya kadar geçen ve her halde en fazla onbir saat süren dönem*” olarak tanımlanarak işçilerin gece çalıştırılmalarındaki azami süre yedibuçuk saat olarak öngörülmüştür.⁷³

Aynı Kanununun 73. maddesinde ise “*Sanayie ait işlerde onsekiz yaşını doldurmamış çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılması yasaktır.*” Denilerek çocuk ve genç işçilerin gece çalıştırılmayacakları hüküm altına alınmıştır.

1593 sayılı Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 174. maddesinde ise “*On iki yaş ile on altı yaş arasında bulunan çocukların saat yirmiden sonra gece çalışmaları memnudur.*” İfadesiyle gece çalıştırma yasağı getirilmiştir.

⁷³ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,105.

3.3.3. Fazla Çalışma Yasağı

İş Kanununun 41. maddesinde fazla çalışma durumları düzenlenmiştir. Bu maddeye göre; “Ülkenin genel yararları yahut işin niteliği veya üretimin artırılması gibi nedenlerle fazla çalışma yapılabilir. Fazla çalışma, Kanunda yazılı koşullar çerçevesinde, haftalık kırkbeş saati aşan çalışmalardır.” denilerek fazla çalışma ücretinin normalden % 50 daha fazla olacağı ve işçinin isterse karşılığında serbest zaman kullanabileceği düzenlenmiştir.⁷⁴ Fazla çalışma için işçinin onayının gerekli olduğu ve yıllık 270 saati geçemeyeceği ayrıca belirtilmiştir. İlerleyen maddelerinde de zorunluluk halinde ve olağanüstü hallerde fazla çalışma durumları açıklanmıştır.⁷⁵

Her ne kadar İş Kanununda çocuk ve genç işçilerin fazla çalıştırılmasına ilişkin ayrı bir hüküm bulunmasa da yine bu Kanununa istinaden çıkarılan Fazla Çalışma Yönetmeliği'nin 8/a maddesine istinaden 18 yaşını doldurmamış işçilerin fazla saatlerle çalıştırılması yasaklanmıştır. Bu yasak genç işçilerin zorunlu veya olağanüstü hallerde de çalıştırılmalarını engellemektedir. Diğer yandan Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 173. maddesinin ikinci fıkrasında 16 yaşından küçüklerin sekiz saatten fazla çalıştırılmayacakları öngörülmüş (zorunlu veya olağan üstü halleri kapsar) ve Borçlar Kanunu kapsamındaki 16 yaşından büyük genç işçilerin fazla saatlerle çalıştırılabilmesine imkan sağlanarak (mefhumu muhalifi gereği), İş Kanunu uygulamasından ayrılmıştır.⁷⁶

Bunlarla birlikte Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılması Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 6. maddesinde çocuk ve gençlerin çalışma süreleri ;“*Temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde yedi ve haftada otuzbeş saatten fazla olamaz. Ancak, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için bu süre günde sekiz ve haftada kırk saate kadar arttırılabilir. Çocuk ve genç işçilerin günlük çalışma süreleri, yirmidört saatlik zaman diliminde, kesintisiz ondört saat dinlenme süresi dikkate alınarak uygulanır. Okula devam eden çocukların eğitim dönemindeki çalışma süreleri, eğitim saatleri dışında olmak üzere, en fazla günde iki saat ve haftada on saat olabilir. Okulun kapalı olduğu dönemlerde çalışma süreleri*

⁷⁴ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,241.

⁷⁵ Ercan AKYİĞİT: a.g.e.,280-281.

⁷⁶ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 299.

birinci fıkrada belirtilen çalışma sürelerini aşamaz.” İfadelerine yer verilerek 15 yaşını tamamlamamışlar için günde 7 ve haftada 35, 15 yaşını tamamlamışlar için ise günde 8 ve haftada 40 saat azami çalışma süresi belirlenmiştir. Okula devam edenler için bu süreler çok daha kısa tutulmuştur. Ayrıca görüldüğü gibi bu maddenin ikinci fıkrasında ise günlük bazda dinlenme süresinden bahsedilerek; “Çocuk ve genç işçilerin günlük çalışma süreleri, yirmidört saatlik zaman diliminde, kesintisiz ondört saat dinlenme süresi dikkate alınarak uygulanır.” Denilmiştir.

Diğer yandan Deniz İş Kanununda kapsam dışı olan işçilerin çalışma şart, süre vb. düzenlenerek 26. maddesinde “ *Genel bakımdan iş süresi, günde sekiz ve haftada kırksekiz saattir. Bu süre haftanın iş günlerine eşit olarak bölünmek suretiyle uygulanır. İş süresi, gemiadamının işbaşında çalıştığı veya vardiya tuttuğu süredir.*” İfadesiyle azami iş süreleri, 28. maddede ise fazla çalışma süreleri belirlenmiştir.

3.4. Dinlenme Süreleri Açısından Korunması

Çalışan her kişinin çalışma saatleri dışında dinlenmesi, fiziki, psikolojik vb. yorgunluğunu atarak eski dinginliğine kavuşmuş bir şekilde işine devam etmesi insanın yaradılışı gereği zorunludur. İşte bu noktada gerek ulusal ve gerekse uluslararası düzenlemelerde çalışma süresi içinde ara dinlenmesi, yıllık ücretli izin, resmi tatil günleri ve diğer mevzuatta belirtilen zamanlarda işçilerin dinlendirilmesi zorunlu kılınmıştır.⁷⁷

3.4.1. Ara Dinlenmesi

İş Kanununun 68. maddesinde ; “*Günlük çalışma süresinin ortalama bir zamanında o yerin gelenekleri ve işin gereğine göre ayarlanmak suretiyle işçilere;*

- a) Dört saat veya daha kısa süreli işlerde onbeş dakika,*
 - b) Dört saatten fazla ve yedibuçuk saate kadar (yedibuçuk saat dahil) süreli işlerde yarım saat,*
 - c) Yedibuçuk saatten fazla süreli işlerde bir saat,*
- Ara dinlenmesi verilir.*
- Bu dinlenme süreleri en az olup aralıksız verilir.*

⁷⁷ Ercan AKYİĞİT: a.g.e.,300.

Ancak bu süreler, iklim, mevsim, o yerdeki gelenekler ve işin niteliği göz önünde tutularak sözleşmeler ile aralı olarak kullanılabilir.

Dinlenmeler bir işyerinde işçilere aynı veya değişik saatlerde kullanılabilir.

Ara dinlenmeleri çalışma süresinden sayılmaz.” Denilerek işin gerekleri ve o yerin gelenekleri de göz önünde bulundurularak işin ortasında dinlenme, yemek, ihtiyaç, ibadet vb. ihtiyaçları için ara dinlenmesi verilmesi hüküm altına alınmıştır.⁷⁸

Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılması Usul ve Esasları Hakkında Yönetmeliğin 6. maddesinin son fıkrasında “ İki saatten fazla dört saatten az süren işlerde otuz dakika, dört saatten yedi buçuk saate kadar olan işlerde çalışma süresinin ortasında bir saat olmak üzere ara dinlenmesi verilmesi zorunludur.” İfade olunarak ara dinlenmesi düzenlenmiştir.

Umumi Hıfzıssıhha Kanununun 175. maddesinde “Bütün amele için gece hizmetleriyle yer altında icrası lazım gelen işler 24 saatte sekiz saatten fazla devam edemez.” İfadesiyle gece ve yer altı işlerinde günlük azami çalışma (ve dinlenme) süresi ayrıca hüküm altına alınmıştır.

3.4.2. Yıllık Ücretli İzin Ve Hafta Tatili

Bizim yasalarımızda çalışanlara haftalık dinlenme süresi yanında yıllık ücretli izin hakkı da verilmiştir. Burada dikkat edilmesi gereken, kanunlarda belirtilen en az asgari süre kadar izin kullandırılması ve bu izin süresince sanki çalışıyormuş gibi ücretinin de kesilmeksizin ödenmesidir.⁷⁹

İş Kanununun 53 – 60 maddeleri arasında detaylı olarak yıllık ücretli izin uygulaması izah edilmiştir. Buna göre 53. maddede ; “*İşyerinde işe başladığı günden itibaren, deneme süresi de içinde olmak üzere, en az bir yıl çalışmış olan işçilere yıllık ücretli izin verilir. Yıllık ücretli izin hakkından vazgeçilemez.*” Şeklinde açıklama yapılarak bir yıldan az mevsimlik ve kampanya işlerinde yıllık ücretli izin hükümlerinin uygulanmayacağı istisnası getirilmiştir. Asgari süreler belirtilen bu maddede ayrıca “ *Ancak onsekiz ve daha küçük yaştaki işçilerle elli ve daha yukarı*

⁷⁸ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,249.

⁷⁹ Ercan AKYİĞİT: a.g.e.,304.

yaştaki işçilere verilecek yıllık ücretli izin süresi yirmi günden az olamaz.” İfadelerine yer verilerek bu sürelerin sözleşmeyle arttırılabileceği öngörülmüştür. İlerleyen maddelerde ise bu izne hak kazanma ve kullanma dönemi, çalışılmış gibi sayılan haller (yıllık ücretli iznin hesaplanmasında hafta tatili, ulusal bayram, genel tatil günleri vb (Cumartesi dahil)⁸⁰ çalışılmış gibi kabul edilir.), bu iznin işveren tarafından bölünmeyeceğinin de belirtildiği uygulamasının anlatıldığı düzenlemeler yapılmıştır.

Deniz İş Kanunun 40. maddesinde yıllık ücretli izin ve 41. maddede hafta tatili ayrı ayrı belirlenmiştir.

394 sayılı Hafta Tatili Kanununun 1. maddesinde 10 bin ve daha fazla nüfusu olan şehirlerde haftada bir gün işlerin tatil edilmesi hüküm altına alınmıştır.

Mesleki Eğitim Kanununun izin başlıklı 26. maddesinde, *“Aday çırak, çırak ve işletmelerde mesleki eğitim gören öğrencilere işletmelerce her yıl tatil aylarında bir ay ücretli izin verilir. Ayrıca mazeretleri kabul edilenlere okul müdürlüğünün görüşü alınarak bir aya kadar ücretsiz izin de verilebilir.”* İfadesi kullanılarak ebeveynleri ve diğer öğrenci arkadaşlarıyla birlikte olmasını mümkün kılan bilhassa tatil aylarında bu izinlerinin kullandırılması öngörülmüştür. Ücretli iznin yanında şartları oluşmuşsa bir aylık ücretsiz izin kullandırılmaları da ayrıca benimsenmiştir.

3.5. İşyerinde Şiddet Ve Cinsel Tacize Karşı Korunması

Bizim toplumumuzda ve Ceza Kanununda da belirtildiği gibi çocuklara bakmakla yükümlü olanların onlar üzerinde tedip ve terbiye yetkisi / görevi vardır. Bu görev bazen istenenden çok farklı ve çekirdek aile yapısıyla çelişecek şekilde farklı algılanıp uygulanmakta ve çocuklarda onulmaz yaraların açılmasına sebep olmaktadır. Kanımızca burada istenen her ailenin öncelikle ona sahip çıkması ve onun fiziki-sosyal-psikolojik vb. ihtiyaçlarını birinci elden karşılamasıdır. Yine kültürel yaklaşımımızın bir parçası olarak ustaya çırak olarak teslim edilen çocuğun “eti senin kemiği benim” tanımlamasıyla çocuk üzerinde birçok yetkisi kabul edilmekte ancak bu durumlarda da bazen sapma ve yanlışlıklar yapılabilmektedir. İşte bu ve buna

⁸⁰ Hamdi MOLLAMAHMUTOĞLU: İş Hukuku (Ankara, 2004), 711.

benzer uygulamaların önlenmesi için çeşitli Kanunlarımızda ve uluslararası metinlerde koruyucu hükümler mevcuttur.

Günümüzde maalesef fiziksel şiddet uygulamada bazen disiplin dili olarak algılanmaktadır.⁸¹ Bunun bir parçası olan işyerinde şiddeti, eyleme dayanan aktif ve ihmale dayanan pasif davranışlar olarak geniş kapsamlı değerlendirmek ve psikolojik zararı da kapsayan her türlü davranış olarak algılamak gerekmektedir. Çünkü şiddet içeren davranış tarzını, küçüğün konumu, içinde bulunulan ortam ve zamana göre değişiklik gösterebileceğinden sayma yoluyla sınırlamak mümkün görülmemektedir.⁸²

Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinin 34. maddesinde sözleşmeye taraf devletlerin çocuğu her türlü cinsel sömürüye ve cinsel suistimale karşı koruma güvencesi vermeleri istenerek;

- a) *Çocuğun yasadışı bir cinsel faaliyete girişmek üzere kandırılması veya zorlanmasını;*
- b) *Çocukların, fuhuş, ya da diğer yasadışı cinsel faaliyette bulundurulması sömürülmesini;*
- c) *Çocukların pornografik nitelikli gösterilerde ve malzemede kullanılarak sömürülmesini; önlemek amacıyla ulusal düzeyde ve ikili ile çok taraflı ilişkilerde gerekli her türlü önlemi alacakları hüküm altına alınmıştır.*

Uluslararası Çalışma Örgütünün 182 Sayılı Kötü Şartlardaki Çocuk İşçiliğinin Yasaklanması Ve Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Acil Önlemler Sözleşmesinde zaten çocukların kötü şartlarda çalıştırılması örnekleme yoluna gidilerek açıklanmış ve yasaklanmıştır. Nitekim bu sözleşmenin 4. maddesinde “*Bu Sözleşmenin amaçları bakımından “en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliği” ifadesi;*

- *çocukların alım-satımı ve ticareti, borç karşılığı veya bağımlı olarak çalıştırılması ve askeri çatışmalarda çocukların zorla ya da zorunlu tutularak kullanılmasını da içerecek şekilde zorla ya da mecburî çalıştırmaları gibi kölelik ve kölelik benzeri uygulamaların tüm biçimlerini;*

⁸¹ Hakan METAN: Bu Çocuk Beni Anlamıyor (İstanbul, 2004), 57.

⁸² Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 324.

- *çocuğun fahişelikte, pornografik yayınların üretiminde veya pornografik gösterilerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;*
- *çocuğun özellikle ilgili uluslararası anlaşmalarda belirtilen uyuşturucu maddelerin üretimi ve ticareti gibi yasal olmayan faaliyetlerde kullanılmasını, bunlar için tedarikini ya da sunumunu;*
- *doğası veya gerçekleştirildiği koşullar itibariyle çocukların sağlık, güvenlik veya ahlaki gelişimleri açısından zararlı olan işi kapsar.”* Şeklinde tanımlanmış ve bu şekilde çocukların çalıştırılması net ifadelerle yasaklanmıştır. İşyerindeki şiddet ve cinsel sömürü de en kötü biçimde çalıştırma kapsamında değerlendirilmektedir.

İş Kanununun 24. maddesinde işçinin haklı nedenlerle iş akdini derhal fesih etme hakkı verilmiş ve “ *İşveren işçinin veya ailesi üyelerinden birinin şeref ve namusuna dokunacak şekilde sözler söyler, davranışlarda bulunursa veya işçiye cinsel tacizde bulunursa, İşveren işçiye veya ailesi üyelerinden birine karşı sataşmada bulunur veya gözdağı verirse, yahut işçiyi veya ailesi üyelerinden birini kanuna karşı davranışa özendirir, kışkırtır, sürükler, yahut işçiye ve ailesi üyelerinden birine karşı hapsi gerektiren bir suç işlerse yahut işçi hakkında şeref ve haysiyet kırıcı asılsız ağır isnad veya ithamlarda bulunursa*” ifadelerine yer verilerek cinsel taciz, şiddet, tehdit vb. davranışlar yaptırıma bağlanmıştır.⁸³

Türk Ceza Kanununun 96. maddesinde eziyet başlığı altında “*Bir kimsenin eziyet çekmesine yol açacak davranışları gerçekleştiren kişi hakkında iki yıldan beş yıla kadar hapis cezasına hükmolunur.*” Denilmiş, mağdurun çocuk olması halinde ceza ağırlaştırılarak hükme bağlanmıştır. Çalışma hayatında çocukların rahatlıkla maruz kalabilecekleri cinsel istismarla ilgili olarak da 103. maddede; “*Cinsel istismarın üstsoy, ikinci veya üçüncü derecede kan hısmı, üvey baba, evlat edinen, vasi, eğitici, öğretici, bakıcı, sağlık hizmeti veren veya koruma ve gözetim yükümlülüğü bulunan diğer kişiler tarafından ya da hizmet ilişkisinin sağladığı nüfuz kötüye kullanılmak suretiyle gerçekleştirilmesi hâlinde, yukarıdaki fıkralara göre verilecek ceza yarı oranında artırılır.*” denilerek hizmet ilişkisinden doğan nüfuz kullanılarak cinsel istismarın gerçekleşmesi durumunda cezanın arttırılması

⁸³ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,200.

öngörülmüştür. Yine çalışma hayatını çok yakından ilgilendiren ve belki de mağdur edilen çocuklarla ilgili rahatlıkla başvurulabilecek olan 117. maddede Zorla veya hukuka uygun olmayan tarzda çalıştırılmalar da yasaklanarak ; *“Cebir veya tehdit kullanarak ya da hukuka aykırı başka bir davranışla, iş ve çalışma hürriyetini ihlâl eden kişiye, mağdurun şikâyeti hâlinde, altı aydan iki yıla kadar hapis veya adlî para cezası verilir.*

[2] Çaresizliğini, kimsesizliğini ve bağıllığını sömürmek suretiyle kişi veya kişileri ücretsiz olarak veya sağladığı hizmet ile açık bir şekilde orantısız düşük bir ücretle çalıştıran veya bu durumda bulunan kişiyi, insan onuru ile bağdaşmayacak çalışma ve konaklama koşullarına tâbi kılan kimseye altı aydan üç yıla kadar hapis veya yüz günden az olmamak üzere adlî para cezası verilir.” şeklinde düzenleme getirilmiştir. Bu düzenleme genel olarak iş barışı açısından da oldukça önemli bir yaklaşımı dile getirmektedir. Cinsel istismarın belki de farklı bir tarzı kabul edilebilecek müstehcenlik de (özellikle çocukların maruz kalmasını önlemek amacıyla) Ceza Kanununda düzenlenmiştir. 226. maddede, *“Bir çocuğa müstehcen görüntü, yazı veya sözleri içeren ürünleri veren ya da bunların içeriğini gösteren, okuyan, okutan veya dinleten,bunların içeriklerini çocukların girebileceği veya görebileceği yerlerde ya da alenen gösteren, görülebilecek şekilde sergileyen, okuyan, okutan, söyleyen, söyleten,bu ürünleri, içeriğine vakıf olunabilecek şekilde satışa veya kiraya arz eden,bu ürünleri, bunların satışına mahsus alışveriş yerleri dışında, satışa arz eden, satan veya kiraya veren, bu ürünleri, sair mal veya hizmet satışları yanında veya dolayısıyla bedelsiz olarak veren veya dağıtan, bu ürünlerin reklamını yapan,kişi, altı aydan iki yıla kadar hapis ve adlî para cezası ile cezalandırılır.”* İfadeleriyle de çocukların böyle işlerde çalıştırılmaları da dahil olmak üzere ağırlaştırılmış cezalarla yasaklanmıştır.

182 sayılı ILO sözleşmesine göre çocukların en kötü şartlarda çalıştırılma örneklerinden biri olan fuhuş⁸⁴ da Kanununda 227. maddede tanımlanmıştır.Buna göre; *“Çocuğu fuhşa teşvik eden, bunun yolunu kolaylaştıran, bu maksatla tedarik eden veya barındıran ya da çocuğun fuhşuna aracılık eden kişi, dört yıldan on yıla kadar hapis ve beşbin güne kadar adlî para cezası ile cezalandırılır. Bu suçun işlenişine yönelik hazırlık hareketleri de tamamlanmış suç gibi cezalandırılır.”*

⁸⁴ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 204-206.

İfadelerine yer verilmiştir. Belki de Ülkemiz hukuku açısından çok yeni bir yaklaşım olarak fuhşa sürüklenen suçu olmaktan ziyade mağdur olarak görülmesi benimsenmiş ve bu kişilerin tedavi terapilerinden bahsedilmiştir.

Çalışan çocukların sıklıkla maruz kalabilecekleri şiddet veya kötü muamele ve bu manada ailelerin çocuklarını çalıştırmaları halinde uygulanabilecek müeyyideleri içeren 232. maddesinde ise; *“İdaresi altında bulunan veya büyütme, okutmak, bakmak, muhafaza etmek veya bir meslek veya sanat öğretmekle yükümlü olduğu kişi üzerinde, sahibi bulunduğu terbiye hakkından doğan disiplin yetkisini kötüye kullanan kişiye, bir yıla kadar hapis cezası verilir.”* Şeklinde düzenleme yapılmıştır.

Öte yandan çocukların şiddet ve cinsel istismara maruz kalmaları başta İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi olmak üzere, Anayasa, Borçlar Kanunu, Medeni Kanun anlamında kişilik haklarına karşı yaptırıma bağlanmış davranışlar olup müessir fiil düzeyine gelmesi durumunda da Ceza Kanunu kapsamında hukuki müeyyideleri de gerektirmektedir.

3.6. Sömürüye Karşı Korunması

Uluslararası metinlerdeki çocuk ve gençlerle ilgili yaşa ilişkin sınırlama, en kötü biçimde çalışma biçimlerinin yasaklanması, çalıştıkları işyeri ortamlarının iyileştirilmesi ve haklarının korunmasıyla ilgili düzenlemelere yukarıda değinilmişti. Ulusal mevzuatta da benzeri hükümler mevcut olup çocuk ve gençlerin kölelik ve kölelik benzeri işlerde çalıştırılmaları yasaklanmıştır.

Başta Birleşmiş Milletlerin 1956 tarihli Kölelik ve Benzeri uygulamaların Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Sözleşmesi olmak üzere Uluslararası Çalışma Örgütünün Zorla Çalıştırmanın Ortadan Kaldırılmasına İlişkin 105 sayılı Sözleşmesi ve Avrupa Birliğinin temel hakların belirlenmesine ilişkin şartı bu koruma kapsamındaki en önemli uluslararası düzenlemeleri içermektedir.

Bunlarla birlikte Birleşmiş Milletler Çocuk Haklarına Dair Sözleşmesinin 19. maddesinde taraf devletin çocuğu her türlü kötü muamele ve suistimalden korumasından bahsedilerek 35. maddesinde ise daha kapsamlı olarak uyuşturucu,

cinsel sömürü ve fuhuş-insan ticareti gibi çocuğun esenliğine zarar verebilecek her türlü sömürüye karşı korunması vurgulanmıştır.⁸⁵

Bilindiği gibi insan ticareti, başlangıçta ekonomik ve iş bulma gerekçeleri ve farklı ülkeler görmek, sosyal veya siyasi nedenlerle göç gibi amaçlarla farklı ülkelere genelde yasadışı yollardan giden kişilerin, istismara uğramaları sonucu ortaya çıkmaktadır. Genelde göçmen kaçakçılığı ve sonrasında insan ticareti mağduru (ağırlıklı olarak çocuk ve genç) olan kişiler, gittikleri yerlerde dil bilmemek, aynı ırktan olmamak gibi sebeplerle dışlanma, adaletsiz yargılanma, şiddet, istismar ve insan hakları ihlalleri gibi mağduriyetler yaşamaktadırlar.⁸⁶ Bizim yasalarımızda da bu tür istismarların önlenmesi için düzenlemeler öngörülmüştür. Nitekim Türk Ceza Kanununun insan ticareti başlıklı 80. maddesinde; *“Zorla çalıştırmak veya hizmet ettirmek, esarete veya benzeri uygulamalara tâbi kılmak, vücut organlarının verilmesini sağlamak maksadıyla tehdit, baskı, cebir veya şiddet uygulamak, nüfuzu kötüye kullanmak, kandırmak veya kişiler üzerindeki denetim olanaklarından veya çaresizliklerinden yararlanarak rızalarını elde etmek suretiyle kişileri tedarik eden, kaçıran, bir yerden başka bir yere götüren veya sevk eden, barındıran kimseye sekiz yıldan oniki yıla kadar hapis ve onbin güne kadar adlî para cezası verileceği”* belirtilerek bu fiillerin 18 yaşını doldurmamışlara karşı işlenmesi durumlarında ise teşebbüs aşamasındaki eylemlerin dahi cezalandırılmaya matuf olduğu hüküm altına alınmıştır.

Yine çocukların en kötü hallerde çalıştırılma örneklerinden olan (ve Ülkemizde maalesef sık görülen) dilencilik 229. maddede düzenlenerek, *“Çocukları, beden veya ruh bakımından kendini idare edemeyecek durumda bulunan kimseleri dilencilikte araç olarak kullanan kişi, bir yıldan üç yıla kadar hapis cezası ile cezalandırılır. Bu suçun üçüncü derece dahil kan veya kayın hısımları ya da eş tarafından işlenmesi hâlinde verilecek ceza yarı oranında artırılır.[3] Bu suçun örgüt faaliyeti çerçevesinde işlenmiş olması hâlinde, verilecek ceza bir kat artırılır.”* İfadelerine yer verilmiş ve çocukların sokak veya cami önlerinde dilendirilmelerine engel olunmaya çalışılmıştır. Bu konuda daha önce de yasal düzenleme olmasına rağmen önüne kolay

⁸⁵ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 91.

⁸⁶ Y. Furkan ŞEN: Dünya ve Türkiye Perspektifinden Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti, Organ-Doku Ticareti (Ankara, 2006), 74-78.

geçilemeyen ve duygusal sömürüyü de içeren bir suç tipi olarak halen Ülkemizde devam edegelmektedir.

Kişilik haklarının ihlali de sayılabilecek sömürü halleri başta Anayasa olmak üzere, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu ve İş Kanununa da aykırılık teşkil etmektedir.

3.7. Korumaya İlişkin Düzenlemeye Uymamanın Yaptırımları

Çocuk ve genç işçilerin korunmasına ilişkin uluslararası onaylanmış sözleşmeler de dahil olmak üzere birçok farklı düzenlemede zorlayıcı yaptırımlar bulunduğu yukarıdaki anlatımlarımızdan rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bazı koruma düzenlemelerinin yaptırımları genel hukuk ilkeleri çerçevesinde gerçekleştirilebileceği gibi bazı düzenlemeler ise sayma yoluyla müeyyideye bağlanmıştır. Esasen iyiniyet kuralları, kişilik hakları, meslek erbabının göstermesi gereken dikkat ve özen, edimden bağımsız koruma borcu, iş akdinden doğan koruma ve gözetme borcu anlamında genel kaideler çerçevesinde işverenin çalıştırdığı işçilerine karşı yerine getirmesi gereken yükümlülükler zaten mevcuttur. Bunlarla birlikte Anayasa, İş Kanunu, Deniz İş Kanunu, Basın İş Kanunu, Sendikalar Kanunu, Umumi Hıfzıssıhha Kanunu, Türk Ceza Kanunu, Medeni Kanun, Borçlar Kanunu, Nüfus Kanunu vb. düzenlemelerde idare, ebeveyn⁸⁷, işveren ve çocukları koruma yükümlülüğü olanlar hakkında spesifik olarak idari veya cezai yaptırımlar ihdas edilmiştir. Aşağıda bunlar üç ana başlık altında kısaca incelenmiştir.

3.7.1. Hukuki Yaptırımlar

Hukuka aykırı bir durumun ve haklı sebeplerin varlığı halinde bir sözleşmeye dayanan ilişkinin yan menfaatleri de temin edilerek sona erdirilmesi mümkündür. Bununla birlikte söz konusu akdin geçersizliği veya iptal edilebilmesi de mümkündür ancak burada aslolan çalışan tarafın (işçinin) yarışan haklarından onun en fazla menfaatine olanın tercih edilmesidir. Diğer yandan iş yapmaktan haklı nedenlerle kaçınma, hukuka aykırı bir fiilin yerine getirilmemesi (ki bu durum kamusal hizmetde de hukuka aykırı emri veren de yerine getiren de sorumludur ilkesine tabidir),

⁸⁷ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 413.

tazminat, sebepsiz zenginleşme, tazminat⁸⁸, tespit, önleme, ifa ve işe iade gibi davaların açılması işçi lehine olarak her zaman mümkündür.

Borçlar Kanunu anlamında 41. ve 96. maddeye göre haksız fiillere istinaden tazminat hükme bağlanmış olup yine bu kanun anlamında 90. maddede alacaklının ifayı haksız olarak reddetmesi halinde temerrüde düşmesinden söz edilerek 106. maddesinde temerrüde düşene karşı diğer tarafın haklı nedenlerle fesih ve tazminat hakkı hüküm altına alınmıştır. 325. maddede ise işverenin temerrüdü halinde çalışmadan ücrete hak kazanılması öngörülerek, 344. maddede haklı sebeplerle ihbarsız fesih hakkından bahsedilmiştir. Diğer yandan tarafların sorumluluğunun sadece akit kurulduğunda değil; akitten önce ve sona ermesinden sonra da genel hükümler çerçevesinde sorumluluklarının olduğunu kabul etmek gerekmektedir.

Bilindiği gibi şartları oluştuğunda istenebilecek tazminatlar maddi ve manevi olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Çocuk ve gençlerin diğer yetişkinlerin haklı nedenlerle haklarının ihlali durumunda tazminat davaları açabildikleri hallerdeki tazminat talepleri saklı kalmak üzere ayrıca ilgili kanunlar kapsamında çalışma hayatıyla alakalı ilişkilerden doğan tazminatları isteme hakları vardır.⁸⁹

Nitekim Borçlar Kanunu anlamında yukarıda işaret edildiği gibi 41. maddede, “*Gerek kasten gerek ihmal ve teseyyüp yahut tedbirsizlik ile haksız bir surette diğer kimseye bir zarar ıka eden şahıs, o zararın tazminine mecburdur. Ahlaka mugayir bir fiil ile başka bir kimsenin zarara uğramasına bilerek sebebiyet veren şahıs, keزالik o zararı tazmine mecburdur.*” Denilerek haksız fiil tazminatla müeyyidelendirilmiştir. Yine 47. maddede manevi tazminat; “*Hakim, hususi halleri nazara alarak cismani zarara düşar olan kimseye yahut adam öldüğü takdirde ölünün ailesine manevi zarar namiyle adalete muvafık tazminat verilmesine karar verebilir.*” şeklinde ifade olunmuştur. 96. maddede ise ispat külfetiyle birlikte tazminattan bahsedilmiştir. 178. maddeyle de akdin iptali durumunda tazminat hakkı hüküm altına alınmıştır. Diğer yandan akde aykırılık durumlarında 345. maddede; “*Muhik sebepler bir tarafın akte riayet etmemesinden ibaret olduğı takdirde bu taraf diğer tarafa, onun akit ile müstahak iken mahrum kaldığı fer'i menfaatlerde nazara alınmak üzere tam bir*

⁸⁸ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,221.

⁸⁹ Ercan AKYİĞİT: a.g.e.,166.

tazminat itasiyle mükellef olur. Bundan başka hakim vaktinden evvel feshin mali neticelerini, hali ve mahalli adeti göz önünde tutarak takdir eder.” Şeklinde ifadeyle tazminatın gerektiği belirtilmiştir.

İş Kanununda da 5. maddede eşit davranma ilkesine aykırılık durumunda “ İş ilişkisinde veya sona ermesinde” bu maddede sayılan hükümlere aykırı davranıldığında “işçi, dört aya kadar ücreti tutarındaki uygun bir tazminattan başka yoksun bırakıldığı haklarını da talep edebilir.” Denilerek tazminata hükmedilmiştir. Aynı kanunda geçersiz bir sebep veya sürelerle uyulmaksızın yapılan fesih gibi durumlarda da tazminat ayrıca öngörülmüştür.

İş Kanunu 2. maddesinde tanımlar başlığı altında ise işyeri tanımı yapıldıktan sonra “ İşveren adına hareket eden ve işin, işyerinin ve işletmenin yönetiminde görev alan kimselere işveren vekili denir. İşveren vekilinin bu sıfatla işçilere karşı işlem ve yükümlülüklerinden doğrudan işveren sorumludur.” denilerek işverenin sorumluluk alanı genişletilmiştir.⁹⁰ Aynı Kanunun 25. maddesinde işverenin haklı nedenlerle derhal fesih hakkından bahsedilmiş ancak bu hakkın kötü niyetli veya haksız ya da geçersiz bir şekilde kullanımı durumunda 17, 18, 19. maddelere uyması gereken haller ve 21. maddede geçersiz nedenle yapılan feshin sonuçları ayrıca hükme bağlanmıştır.

3.7.2. Cezai Yaptırımlar

Her şeyden önce “ insan ve kişi “ olan çocukların kişilik haklarının ihlal edilmesi durumlarında yetişkinlerde olduğu gibi failler hakkında cezai müeyyideler uygulanabilecektir. Hatta bazı hallerde mağdurun çocuk olması nedeniyle cezada artırımı gidilecektir.

Ceza Kanunu anlamında müessir fiil, yaralama, hakaret, sövme, işkence, eziyet, insan ticareti, cinsel istismar veya müstehcenlik vb. durumlarda adli para cezası, hapis veya seçenek yaptırımlar gibi cezalar işverenlere / faillere tatbik edilebilecektir.

⁹⁰ AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN: a.g.e.,65.

İş Kanununun sekizinci bölümündeki idari ceza hükümleri başlıklı 98 – 108. maddeleri arasında genel hükümler ve bu Kanununda belirtilen hükümlere uyulmaması durumunda verilecek idari cezalar belirlenmiştir.

Deniz İş Kanununun 50 – 53. maddeleri arasında da ceza hükümleri bu kanun kapsamına giren taraflar için hüküm altına alınmıştır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

ÇOCUK VE GENÇ İŞÇİLERİN KORUNMASINA İLİŞKİN OLARAK YAPILAN ÇALIŞMALAR

4.1. Genel Olarak

Küresel anlamda çocuk ve gençlerin istismarı ve çalıştırılmaları halen uluslararası alanda en başta gelen sorunlardan birisini teşkil etmektedir. Başta uluslararası kuruluşlar ve sivil toplum örgütleri olmak üzere Türkiye de yoğun bir şekilde bu sömürünün önüne geçilebilmesi için çaba sarfetmekte ancak bunlar gerek bazı ülkelerin bu konuyu önemsememeleri ve gerekse diğer imkansızlıklar nedeniyle yetersiz kalmaktadır. Bu yetersizlikte diğer önemli bir etken de çocuk ve gençlerin çalıştırılma yelpazesinin çok geniş olmasıdır.

Korunması gereken çocuk ve gençler sadece kentteki veya belirli sektörlerdeki çocuklar değildir. Kırsal alanda ve özellikle tarımda çocukların çalışmaları genelde denetime elverişli değildir veya bu konudaki sayısal veriler gerçekleri çok yansıtamamaktadır. Bu durum kırsal çocuk işgücünü resmi düzeyde algılanmaz duruma getirmektedir. Her ne kadar çalışan çocukları koruyucu yönde çalışmalar yapılmaya çalışılsa da, özellikle kentte başkalarının (akrabası olmayanların) yanında çalışmak zorunda kalan çocuklar (küçük sanayi gibi) hem yasal güvenceden hem de toplumsal güvenceden yararlanamamaktadırlar. Dolayısıyla koruma yönünde müdahalelerin öncelikli olarak bu gruba yönelmesi veya bu grubu da içine alacak şekilde değerlendirilmesi önem arz etmektedir. İlgili yasal düzenlemelerin de değiştirilerek, bahse konu sektörlerin denetime elverişli hale getirilmesi gerekmektedir.⁹¹

⁹¹ Yakın ERTÜRK: Patterns of Child Labour in Rural Turkey (Ankara, 1994), XXX-XXXI.

4.2. Uluslararası Alanda Çocuk ve Gençlerin İstismarına İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar

Uluslararası alanda başta BM, ILO ve AB olmak üzere birçok kuruluş çocuk ve genç işçiliğiyle mücadele etmekte, yukarıdaki bölümlerde belirtildiği gibi birçok uluslararası sözleşme ve düzenlemeye yer verilerek geçerli yaptırımlarıyla birlikte kabul edilen kurallara tüm tarafların uyması sağlanmaya çalışılmaktadır. Akdedilen bu sözleşmeler kapsamında taraf devletler kendi iç hukuklarında çeşitli değişiklikler yapmaktadır.

Her ülke kendi sosyal, kültürel, dini, ekonomik, siyasi vb. özelliklerine uygun bir tarzda gelişim süreci yaşamakta ve zaman tüneline karşılaştığı sorunları bunlara uygun olarak çözmektedir. Örneğin; 1802 yılında İngiliz Parlamentosu 'Çırakların Ahlakını Koruma Yasası'nı kabul etmiştir. O dönemin ahlak tanımı, bu günün mesleki güvenlik, sağlık ve esenlik kavramını içermekteydi. 'Çıraklar' aslında çocuk işçilerdi ve madencilik, tekstil, baka temizliği gibi işler onların çalıştırıldığı en sakıncalı işlerdendi. Çocukları koruyan bu yasanın uygulanmasından saygın kişilerden oluşan komite sorumluydu. Bu yasaya uymak bütünüyle gönüllülük ilkesine dayandığından etkili bir izleme yapılamamış ve bunun önüne geçmek için 1833 yılında çocukların ve gençlerin aşırı ve uzun çalışmalarını kontrol altına alması için hükümete 4 müfettiş atanmıştır. Bu uygulamalar çocuk ve gençlerin çalışma şartlarının denetlenmesinin o tarihlerde bile gerektiğinin işaretidir.⁹² Ancak bu durum çocuk ve gençlerin kötü şartlarda çalıştırılmalarıyla ilgili sorunların kolayca çözüldüğü anlamına gelmemektedir. Örneğin, İngiltere'de 1989 tarihli Çocuk Yasası, çocuk hukuku alanında çok kapsamlı ve çok geniş yapılan bir reform oluşturmuştur. Bununla birlikte belirli hizmetlerle ilgili ağır şartlar bu kanunun amaçlarını işlevsiz hale getirmiştir. İngiltere'de çocukların 1/3'ü 'Çocuk Yoksulluğu Eylem Grubu'na göre yoksulluk sınırlarında veya yoksulluk içinde yaşamaktadırlar. 16 yaş altı çocukların istihdam verileri yetersiz olup az gelirli ailelerde çocuk sayısı ve buna paralel olarak iş arayan çocuk sayısı artmakta ve yasadışı olarak çocukların çalıştırılması da yaygınlaşmaktadır. Diğer yandan çocuk fahişeliği ise ayrı bir sorun olarak ortaya çıkmaktadır.⁹³

⁹² Uluslararası Çalışma Örgütü: a.g.e., 1.

⁹³ Ahmet KEMERLİ: a.g.e., 131-132.

Almanya'da bazı eyaletlerde bazıları bir öğrenim yeri bulamamış gençler için 'Mesleki Hazırlık Yılı' adı altında bir program oluşturulmuştur. Genel eğitimden çok mesleki eğitime ağırlık veren bu program, okuldan işe geçişi olumlu yönde etkilerken, eğitim düzeyinin yükselmesine de yardımcı olmaktadır. Hollanda'da yetersiz genel eğitim almış gençleri bir mesleğe hazırlayacak 'Link Kursları' verilerek, normal mesleki eğitim görebilecekleri bir düzeye gelmeleri hedeflenmiştir. Diğer Batı Avrupa ülkelerinde de benzeri yapıcı uygulamalar mevcut olmakla birlikte hali hazırda Avrupa Birliği kriter ve projeleri çerçevesinde çocuk ve genç işçilerin çalıştırılmasının önlenmesi ve çalışma koşullarının iyileştirilmesi yönünde düzenlemelerde yeknesaklık sağlanmaya çalışılmaktadır.⁹⁴

Çocuk ve genç işçiliğinin önlenmesi, ekonomik sorunların çözülmesi ve işsizliğin azaltılması için uluslararası kuruluşların öncülüğünde çeşitli stratejiler belirlenmiş ve farklı programlar yürürlüğe konulmuştur.

2003 yılında kabul edilen Avrupa Birliği'nin *yenilenmiş* Temel İstihdam Stratejisi, daha önce belirlenen dört temel ilkeyi (girişimcilik, fırsat eşitliği, istihdam, uyum sağlama) devam ettirmekte ve ayrıca üç ana amaca dayanmaktadır:

- 1- Tam istihdamın gerçekleştirilmesi,
- 2- İstihdamda kalite ve verimliliğin üst düzeye çıkarılması (istihdam artışıyla birlikte verimliliğin de artırılması)
- 3- Bölgesel ve sosyal eşitsizlikle işsizliğin uzun dönemde giderilmesi, dışlanmanın önlenerek uyumun gerçekleştirilmesi.⁹⁵ Bu amaçlara ulaşılarak işsizliğin önüne geçilmesi, verimli, kaliteli ve sosyal uyumun sağlandığı bir platform oluşturulması arzu edilmektedir.

Belirtilen bu stratejilerin uygulanabilmesi için çeşitli plan ve projeler geliştirilmekte olup bunlardan birisi de Ülkemizin de içinde yer aldığı Rosetta Planı'dır.(Bkz. s. 92 vd) Yine ILO'nun , Çocuk İşçiliğinin Ortadan Kaldırılması

⁹⁴ Genç İşçilerin Sorunları Semineri, 14-18 Nisan 1980 (Ankara, 1980), 25.

⁹⁵ Tahir BAŞTAYMAZ ve Aysu SERDAR: Rosetta Planı Ulusal Değerlendirme Raporu. Uludağ Üniversitesi (2006), 5-6.

Uluslararası Programı (IPEC) çocuk işçiliğiyle mücadeleye yönelik olup, bu çerçevede yapıcı ve sürdürülebilir çözümler üretilmektedir. Türkiye de bu programa katılmıştır. (Bkz. s. 93 vd)

4.3. Türkiye’de Çocuk ve Gençlerin İstismarına İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar

4.3.1. Genel Olarak

Ülkemizde çocuk ve gençler sorunu, onların ağırlıklı olarak çalıştıkları sektör, coğrafya veya sorunlarının tasnifi gibi konuları da içeren sosyo-ekonomik bir bütünlük olmasından ziyade kurumların sorumluluk alanlarına giren görevlerin dağılımına göre ele alınmaktadır. Kurumsal yapılanmayı baz alan bu yaklaşıma göre, korunmaya muhtaç çocuklar, suçlu çocuklar, bedensel ve zihinsel özürlü çocuklar, çalışan çocuklar gibi çeşitli kategoriler altında ele alınan çocuklara verilen hizmetleri içeren politikalar genelde kamu kurumları odaklı olup, belirli oranda yerel yönetimler, küçük bir oranı özel sektörde ve özel sektöre göre daha yüksek oranda 3. sektör diye anılan hükümet dışı kuruluşlar/sivil toplum örgütlerince gerçekleştirilmektedir.⁹⁶ Ancak kanaatimizce son yıllarda yerel yönetim ve sivil toplum örgütlerinin (uluslararası örgütlerin de yardımıyla ve Avrupa Birliğine giriş sürecinin ivmesiyle) özellikle çalışan çocuk ve gençlere yönelik çalışmalardaki rol ve payları artmıştır.

Çocuk işçiliği konusunda Kamu kurum ve kuruluşları, işçi-işveren kuruluşları ve sivil toplum örgütleri aktif mücadele vermekte ve çalışmalar yapmaktadır.

TC Başbakanlık Sosyal Hizmetler Ve Çocuk Esirgeme Kurumu, ilgili Kanun kapsamında korunmaya muhtaç çocuklara yurt, iâşe, eğitsel ve diğer alanlarda kamusal bağlamda hizmet ve yardım götürmektedir. Geniş tutulan koruma kapsamına sokakta yaşayan ve sokakta çalışan çocuklar da girmekte olup bunlar da kurumun etkinlik alanı içinde bir sosyal hizmet alanı olarak görülmektedir. Kurum asli

⁹⁶ Sema KUT: “ Küçükleri Koruma Hizmetleri Örgüt ve Yönetim Sistemi”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. (Ankara, 1998.), 83-84.

işlerinin yanı sıra diğer ilgili kuruluşlarla çeşitli anket, kurs ve projeyi birlikte yürütmektedir. Bu kurum bünyesinde kurulan Aile Danışma Merkezleri aracılığıyla ihtiyacı olanlara ayni – nakdi yardım, iş bulma ve aileleriyle aralarında arabuluculuk da dahil birçok yararlı uygulamalar mevcuttur. Ayrıca Türk Ceza Kanunu kapsamında çocuklara karşı yükümlülüklerini yerine getirmeyenlerle ilgili suç duyurusunda bulunma ve idari para cezası uygulama görevlerini de bu kurum üstlenmiştir.⁹⁷

Yine Çalışma ve Sosyal güvenlik Bakanlığı'nın bünyesinde 1992 yılında kurulmuş olan Çalışan Çocuklar Bölümü çocuk işçiliğine karşı aktif mücadele yapmakta ve “çocuk işçiliği konusunda çalışma yapan “ diğer kuruluşlar arasında koordinasyon ve işbirliği sağlamaktadır. 1992'deki ILO-IPEC projesine katılımın sağladığı mali destekle birlikte çocuk işçiliği konusuna yönelen bu bölümün kısa vadede hedefi çalışan çocukların durumunu iyileştirmek, uzun vadede ise ILO sözleşmesine paralel olarak çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasını sağlamaktır.

Çocuk işçiliğinin ilgili sektörlerle bir bütün olarak ele alınabilmesi ve koordinasyon için bu bölüm tarafından uzmanlardan oluşan bir Danışma Kurulu oluşturulmuş, çocuk işçiliğiyle ilgili görüş alış-verişinde bulunulması, sorunlara çözüm bulunması ve işbirliğinin geliştirilmesinde önemli bir rol üstlenilmiştir. 1997'de IPEC'in bağımsız bir değerlendirmesinde bu bölüm Ülkemiz bazında en yetkin ve etkili ortak olarak sunulmuştur.

Diğer taraftan Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde 81 ilde oluşturulan Çocukları Koruma Şube Müdürlükleri korunmaya muhtaç çocuklara ilişkin etkin çalışmalar yürütmektedir. Bu birimin görev alanı korunmaya muhtaç olan, ihmal ve istismara maruz kalan, evden veya kurumdan kaçan, mülteci, refakatsiz, sokakta yaşayan, sokakta çalıştırılan, oturduğu yeri haber vermekten aciz, hakkında koruma, ıslah ve/veya tedavi tedbiri alınan, suça maruz kalan, suç işlediği şüphesi altında bulunan, kimliği tespit edilemeyen 0 – 18 yaş arası çocuklara yönelik polise düşen görevleri yerine getirmek şeklinde belirlenmiştir. Aynı tarihli yönetmelik bu şube müdürlüğü bünyesindeki Sosyal Hizmet Büro Amirliği'nin bahse konu çocuğun

⁹⁷ Betül ALTINTAŞ: a.g.e., 113-115.

kanuni mümessiline veya İl Sosyal Hizmetler Müdürlüğü'ne teslimine kadar çocuk bakım ünitesinde muhafaza etmesini, rehberlik ve boş zamanını değerlendirme, zorunlu ihtiyaçlarını giderme gibi hizmetleri de yerine getirmesini öngörmektedir. Ceza Muhakemesi Kanunu ile 18 yaşından küçük çocuklarla ilgili yeni getirilen düzenlemeler bu şubenin görev kapsamını nisbeten daraltmıştır.⁹⁸

Milli Eğitim Bakanlığı bünyesinde de meslek edinme açısından öğrenci statüsündeki çırakların, eğitimlerine devam edip mevzuattaki koruma hükümlerine uyularak çalıştırılmasının denetlenmesi ve ortamlarının iyileştirilmesi yönünde gerekli çabalar verilmektedir.⁹⁹

IPEC'in çalışmaları paralelinde kurulan Ankara Büyükşehir Belediyesi Sokaklarda çalışan Çocuklar Merkezi çalışan çocuklara danışma, sağlık, eğitim ve psiko-sosyal destek verilmesini sağlamıştır.

Çalışan Çocuklarla ilgili olarak Sendika ve Konfederasyonların, Türkiye Küçük ve Orta Boy İşletmeleri ve Zanaatları Araştırma Enstitüsü'nün, Fişek Enstitüsü'nün, İnsan Kaynakları Geliştirme Vakfı'nın da çalışmaları sürmekte olup, Devlet İstatistik Enstitüsü de gerçek verilere ulaşmak ve gerekli önlemlerin alınması için araştırmalarını sürdürmektedir.

Bu çalışmalarda, öncelikli olarak en kötü biçimlerdeki çocuk işçiliğinin önlenmesi hedef alınmış ve bu kapsamda seçilmiş alan ve sektörlerde çalışan çocukların çalışma yaşamından tamamıyla çekilerek eğitime yönlendirilmesi çalışmalarına hız verilmiştir. Çocukların çalışma nedenleri içerisinde en üst sırayı hanehalkı gelirine katkıda bulunmak almıştır. Bu nedenle yapılan çalışmalarda çocuklarla birlikte aile de hedef alınmış, ailelere duyarlılık artırıcı eğitimler verilmiş ve gelir getirici faaliyetlere yönlendirilmişlerdir.¹⁰⁰ Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması neticesinde çocuk ve genç işçiliği sayısında son yıllarda önemli düşüş görülmektedir.

⁹⁸ Betül ALTINTAŞ: a.g.e., 122.

⁹⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, ILO, EU: Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi (Ankara, 2005), 8-9.

¹⁰⁰ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Çocuk İşçiliği Ulusal Programı, "Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve program Çerçevesi" Taslak Metni (Ankara, Ekim 2005), 18.

Ülkemizde son 10-15 yıl içerisinde çocuk ve genç istihdamı (işçiliği) konularında gerçekten önemli gelişmeler yaşanmıştır. Bunlar kısaca:

a) 1992 yılında çalışan çocuk ve gençlerin ihtiyaç ve sorunlarıyla daha yakından ilgilenilebilmesi ve gerekli proje ve mevzuat çalışmalarının yapılabilmesi amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü kurulmuştur.

b) Devlet İstatistik Enstitüsü 1994 ve 1999 yıllarında çocuk işçiliğiyle ilgili çeşitli anket uygulamaları yapmış ve bu alanda önemli bir veri altyapısını oluşturulmuştur.

c) 1996-2000 yıllarını kapsayan yedinci beş yıllık kalkınma programında çocuk işçiliği önemli bir sorun olarak vurgulanmış ve birincil çözümünün eğitim olduğu belirtilmiştir. Ayrıca uzun vadede çocukların çalışma hayatından çıkarılmaları öngörülmüştür. Sekizinci beş yıllık kalkınma planıyla da çocuk işçiliği trendi ve kökenlerinin engellenmesi, zorunlu temel eğitimin 8 yıl tam olarak uygulanması ve uluslararası mevzuata uyum için gerekli yasal ve kurumsal değişikliklerin yapılması öngörülmüştür.

d) 1997'de zorunlu temel eğitim 8 yıla çıkartılarak çocukların iş dünyasının dışında tutulması ve topluma sağlıklı, eğitimlerini asgari düzeyde de olsa tamamlamış bireyler olarak katılımı için önemli bir adım atılmıştır.

e) Ülkemizce 1998'de Uluslararası Çalışma Örgütü'nün 138 sayılı sözleşmesi onaylanarak asgari çalışma yaşı 15'e çekilmiş; 2001'de onaylanan 182 sayılı sözleşmeyle de en kötü şekildeki çocuk işçiliğinin kaldırılması kabul edilmiş ve bunlara ilişkin tavsiye kararları benimsenmiştir.¹⁰¹

Bilindiği gibi 1971 yılından 2003 yılına kadar 1475 sayılı İş Kanunu, 10.06.2003 tarihinden itibaren de gerek ILO'nun 138 ve 182 sayılı sözleşmeleri başta olmak üzere diğer sözleşmelerine ve gerekse Avrupa Birliği'nin 94 / 33 sayılı direktiflerine uygun olarak hazırlanmış olan yeni İş Kanunu çalışma hayatını bir bütün olarak düzenlemektedir. Yeni yasayla 'çocuk ve genç işçi' kavramları dile getirilerek eski kanuna paralel olarak 15 yaşından küçük çocukların çalışma yasağı sürdürülmüş,

¹⁰¹ Yakın ERTÜRK ve Meltem DAYIOĞLU. Gender Education and Child Labour in Turkey (Ankara, 2004), 3-4.

ancak eskiden hafif işlerde çalışabilme yaşı 13 iken yeni kanunla bu 14 yaşına yükseltilmiştir. 1475 sayılı kanunda çocuklar münhasır bir çalışma süresi yok iken yeni 4857 sayılı kanunda temel eğitimi tamamlamış ve okula gitmeyen çocukların çalışma saatleri günde 7 ve haftada 35 saatle, 15 yaşını tamamlamış çocuklar için ise bu süre günde 8, haftada 40 saatle sınırlandırılmıştır. Onsekiz yaşından küçük çocukların yıllık ücretli izin süreleri eskiden 18 günden az olamaz iken yeni yasayla bu sürenin 20 günden az olamayacağı vurgulanmıştır.¹⁰²

Diğer yandan yeni İş Kanunu'na göre çıkartılmış olan Yönetmeliklerde çocuklarla ilgili özel koruma hükümlerine yer verilmiştir. Nitekim Çocuk ve Genç İşçilerin Çalıştırılma Usul ve Esasları Hakkında Yönetmelik'te çocuk ve genç işçilerin çalıştırılıp çalıştırılmayacakları işler, yaş sınırlamaları vb. konular detaylı olarak düzenlenmiştir. Bu yönetmelik aslında 94/33/EC sayılı Genç İşçilerin İşyerinde Korunması Avrupa Birliği Yönergesi'nin kötü bir tercümesi olup Kanundan daha geniş kapsamda bir düzenleme öngörmüş ve bu yüzden bazı maddeleri yaptırımdan yoksun ve açıkta kalmıştır zira bu konuların kanunla düzenlenmesi daha uygun bir teknik olarak değerlendirilmektedir.¹⁰³

Devlet Planlama Teşkilatının 2001 – 2005 yıllarını kapsayan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda da bu alanda çeşitli stratejiler belirlenmiş; IX. Planın hazırlanması için de 2006 yılında Komisyonların kurulmasıyla ilgili Başbakanlık Genelgesi yayımlanmıştır.

Kalkınma planlarının uzun dönemli stratejisinde, yaşam seviyesinin artırılması, sanayileşme ve teknolojiye yararlanma, dış ödemeler dengesinin iyileştirilmesi, istihdam / işsizlik sorununun çözülmesi, gelir dağılımının iyileştirilmesi hedeflenmektedir. Esasen bu hedefler bir ülkenin kalkınması ve ekonomisinin iyileştirilmesi için genel şartları oluşturmaktadır.¹⁰⁴

¹⁰² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu (Ankara, 2005), 9-10.

¹⁰³ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 114.

¹⁰⁴ Necati KAYHAN: Türk çalışma hayatında çalışan çocukların sorunları : (motorculuk meslek grubu Örneği) (Ankara, 1997), 55.

Çocuk ve gençler ve çalışma hayatlarıyla ilgili olarak somut kararların alınması açısından önemli olan VIII. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nda çocuklarla ilgili maddelerin bazıları ve belirli oranda gerçekleştirilenleri aşağıda irdelenmiştir:

a- 1995 yılında onaylanarak yürürlüğe giren Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesinde öngörülen ilke ve standartlar iç hukuka yansıtılmış olup ve ilgili Bakanlık ile DİE sayısal değerlere ilişkin çalışmaları devam etmektedir.

b- Çocuk işçiliği, sokak çocukları ve sokakta çalışan çocuklar sorunu önemini koruduğu vurgulanmıştır. Bu konularda önemli adımlar atılmış olsa da halen yapılacak daha çok işler mevcuttur.

c- Kimsesiz, aile ve yakın çevresinde yaşaması riskli olan çocuklar yönünden aile dışında alternatif bakım modellerinin geliştirilip yaygınlaştırılmasının önem taşıdığı bildirilmiştir. Bu alanda sivil toplum örgütleri ile Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumunun çalışmaları artarak devam etmektedir.

d- Emniyet Genel Müdürlüğü bünyesinde tüm illerimizde Çocuk Şube Müdürlükleri ve bazı illerimizde Çocuk Mahkemeleri kurulmuş ve ilgili personele bu alandaki eğitimleri verilmiştir.

e- Diğer bir maddede; "İletişim araçlarında şiddet, cinsellik ve istismar içeren, madde bağımlılığını, sigara kullanımını ve tüketimi özendiren yayın ve programlar, çocukları olumsuz yönde etkilemeye devam ettiği" belirtilmiştir. Maalesef bu konu günümüzün en önemli kanayan yaralarından biridir ve özellikle bazı TV dizileri çocuk ve gençler üzerinde çok olumsuz etkiler yapmaya devam etmektedir.

f- *"Çocukların çalışmasını önlemek için eğitim imkanlarından yararlanmayı engelleyen nedenler ortadan kaldırılacak, çağ nüfusun tamamının zorunlu temel eğitim sürecinde kalmaları sağlanacak ve mesleki eğitime talep artırıcı bir eğitim sistemi oluşturulacaktır. Çocukların uzun dönemde çalışma hayatından tamamen çıkarılmaları sağlanacaktır."* İfadelerinin yer verildiği diğer bir maddeyle ilgili olarak 8 yıllık zorunlu eğitim titizlikle uygulanmış ancak katılmadığımız siyasi gerekçelerle mesleki eğitime talep artırıcı bir eğitim sistemi oluşturulamamış ve hatta tam tersine mesleki eğitim yok olmaya yüz tutmuş olup nitelikli eleman ihtiyacı her geçen gün artarak devam etmektedir. Bu durum Ülkemiz ve yetenekli genç nüfus için (maalesef kısır döngüler içerisinde) çok ciddi bir kayıptır.

g- Çocuğa hizmet götüren kuruluşların personel vb. ihtiyaçlarının giderilmesi yönünde çok önemli gelişmeler olmamakla birlikte özellikle bazı mahalli idarelerin

çocuklara yönelik çalışmaları takdire şayan olup çocukların kültür, sanat, spor, folklor, okuma ve araştırma alışkanlığı kazandırıcı faaliyetlere yönelmelerini sağlayıcı programların arttırılması herkesin temennisidir.

h- Hukuksal alanda Avrupa Birliği müktesebatıyla uyum kapsamında çok önemli atılımlar yapılmış olmakla birlikte Ülkemizin Çocuk ve gençlerle ilgili bazı sözleşmelere koyduğu çekinceleri kaldırarak bunları bir bütün olarak uygulamasının yararlı olacağı değerlendirilmektedir.

Ülkemizdeki çocuk işçiliğiyle ilgili güncel diğer bir çalışma ise Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Müdürlüğü Çalışan Çocuklar Bölümü'nün birçok kuruluşun katılımıyla hazırladığı "Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve program Çerçevesi" TASLAK metnidir. Söz konu çerçeve taslakta çocuk (ve genç) işçiliğine çok boyutlu bir bakış açısı geliştirilmiştir.

Bu taslak metinde de belirtildiği gibi zorunlu eğitimin olumlu katkısı ve nüfus artışının azalan bir oran izlemesi sevindirici gelişmeler arasında ifade edilebilir. Ancak genç bir nüfus kitlesine sahip olan Türkiye'de 0-14 yaş grubun toplam nüfus içerisindeki payı 1995 yılında %32.8 iken, 2000 yılında %30'a düşmüştür. Bu değişimin önümüzdeki yıllarda da sürmesi beklenmektedir. Becerisi olmayan ve göçle kente gelenler ya marjinal işlerde çalışmakta veya kayıtdışılığın konusunu teşkil etmektedirler. Vasıfsız emeğe dayalı enformel sektör dışında iş bulmanın güçlüğü, bu ailelerin gelir düzeylerinin hayli düşük olması, genellikle yoksulluk sınırının altında kalması anlamına gelmekte ve sağlık, eğitim, konut vb. sosyal imkanlardan yararlanmaları da asgari düzeylerde gerçekleşmektedir. Enflasyonun uzun yıllardan beri Türk ekonomisine verdiği zararın giderilebilmesi, kamu açıklarının sürdürülebilir bir boyutta tutulması ve makro-ekonomik dengesizliklerin ortadan kaldırılabilmesi amacıyla, mali sektör reformu, tarım reformu, sosyal güvenlik reformu gibi yapısal değişikliklerin tamamlanması ve özelleştirme sürecine hız verilmesi, yüksek büyüme performansının devam ettirilmesi çalışmalarıyla ülkemizde uzun vadede olumlu gelişmeler yaşanacak ve ilintili çocuk işgücü azalacaktır. Zira DİE' nin 1999 yaptığı çalışma verilerine göre Türkiye genelinde ekonomik işlerde çalışan 6-17 yaş grubundaki çocukların çalışma nedenlerinde %38.4 ile ilk sırayı hanehalkı gelirine katkıda bulunmak, ikinci sırayı %19.8 ile hanehalkının ekonomik faaliyetine yardımcı olmak, üçüncü sırayı %15.9 ile ailesi istediği için çalışmak almaktadır. Bunu

%10.4 ile iş öğrenmek, meslek sahibi olmak takip etmektedir. Bu sonuçlar gösteriyor ki çocuk çalışmasının en büyük nedeni ekonomik yoksulluktur. 1999 yılından sonra çocuk işgücüne yönelik olarak kapsamlı bir araştırma yapılmadığından 6-17 yaş grubunda çalışan çocuklara ilişkin yeni bir veri bulunmamaktadır. Ancak, DİE tarafından yapılan Hanehalkı işgücü anketi sonuçlarından yararlanılarak 12-17 yaş grubundaki çalışan çocuklara ilişkin sayısal veriler elde edilebilmektedir. Hanehalkı işgücü anketi sonuçlarına göre 2000 yılında 12-17 yaş grubunda istihdam edilenlerin (Tarım, Sanayi, Ticaret ve Hizmet sektörleri) sayısı 1.364.000 iken bu sayı 2003 yılında 769.000'e düşmüştür.¹⁰⁵ Zorunlu eğitimin 8 yıla çıkarılması, çocuk ve genç işçiliği sayısındaki son yıllarda meydana gelen düşüşte önemli etken olmuştur.

Tablo 2:YILLAR İTİBARIYLA 12-17 YAŞ GRUBUNDA İSTİHDAM EDİLENLER (bin)

Yılı ve dönemi	Toplam	Erkek	Kadın
2000	1.364	827	537
2001	1.089	660	429
2002	928	545	383
2003	769	439	330

Kaynak : DİE, Hanehalkı İşgücü Anketi Sonuçları

Ülkemizdeki bir başka gelişme ise çalışan çocuk ve gençlerin korunmasının bir parçasını teşkil eden iş yeri güvenliğiyle ilgili önceden Ülkemizde pek de bilinmeyen ve uygulanmayan ‘ Risk değerlendirmesi’ , sonraları daha modern haliyle düzenlenen ‘ İş Sağlığı ve Güvenliği yönetmeliği’ ile tüm işyerleri için zorunlu hale getirilmiş ve bu alanda da önemli bir adım atılmıştır.¹⁰⁶

Diğer taraftan ikili işbirliği çerçevesinde Avrupa Birliği İstihdam Teşvik Tedbirleri Topluluk Programı kapsamında, Türkiye İş Kurumu ile Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Avrupa Birliği Koordinasyon Dairesi Başkanlığı Koordinatörlüğünde yürütülmekte olan “Gençler İçin Başlama Vuruşu-Rosetta Planı” Projesi Belçika

¹⁰⁵ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı: Çocuk İşçiliği Ulusal Programı, “Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve program Çerçevesi” Taslak Metni (Ankara, Ekim 2005), 10 vd.

¹⁰⁶ Hamdi Serdar ŞARDAN: İş sağlığı ve güvenliğinde yeni oluşumlar risk değerlendirmesi ve ohsas (2004), 99.

Hükümeti ve sosyal tarafların desteği ile başlatılmıştır. Rosetta Plânı, tüm ilgili tarafların mutabakatı ile Belçika'da halen yürürlükte olup, temel amacı, belli bir gençlik yaş aralığı tespit edilmek suretiyle, lise ve üzeri eğitim alan gençlerin belli sayının üzerinde işçi çalıştıran işletmelerde, işçi sayısının %3-6'sı gibi bir oranda istihdam edilmesi zorunluluğunu tesis etmek ve bu uygulamayı birtakım finansal düzenlemeler yolu ile teşvik ederek gençler arasındaki işsizliğin azaltılmasına katkıda bulunmaktadır.¹⁰⁷

Rosetta Planının hedefleri 2003 yılında kabul edilen Avrupa Birliği'nin yenilenmiş Temel İstihdam Stratejisi ile paraleldir. (Bkz. s. 84)

Rosetta Planının başarıya ulaşabilmesi ve istenen sonuçları gerçekleştirebilmesi için, ilgili mevzuatın aksayan yönleri ve ülke özellikleri de dikkate alınmalı , staj sistemi yaygınlaştırılıp genel ekonomik yapı ve istihdam süreci dikkatlice izlenmelidir. Konjonktürel değişimlerde yapılması gereken mühadele ile işsizlik fonlarının etkin kullanımı gözardı edilmemelidir.¹⁰⁸ Belirtilen istihdam amaçlarına ulaşılması yönünde Rosetta Planı çok önemli bir fırsat olup; planın Türkiye'de uygulanabilirliği yönünde yapılacak ufak bazı rötuşlarla işsizlik sorununun çözümünde oldukça yararlı olabileceğini değerlendirmekteyiz.

ILO verilerinin de gösterdiği gibi tüm dünyada çocuk işçiliği ve eğitimlerinden uzak kalmaları en başta gelen sorunlardan birisidir. Zor şartlarda çalışan ve ruh-beden bütünlüğü örselenmiş olan çocukların uzun vadede çeşitli maluliyet ve düşkünlük vb. sebeplerle toplumun sırtında bir kambura dönüşmesi ve başta cazip görünen çocuk işgücünün sonradan olumsuz anlamda ülke ekonomisinden ciddi pay alan bir vakum haline dönüşmesi kaçınılmazdır.

Ülkemiz bu konudaki hassasiyetini ILO – IPEC 'in Çocuk Emeğinin Sona Erdirilmesi Uluslararası Programına katılarak ve çocuk işçiliği konusuyla ilgili

¹⁰⁷ <http://www.iskur.gov.tr/mydocu/Rosetta/rosetta.html>

¹⁰⁸ Eyüp BEDİR ve Yücel UYANIK: Rosetta Planının Analizi Ve Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Şartlarında Uygulanabilirliği (Ankara, 2006), 70.

Mutabakat Zabtı'nı ILO ile imzalayan ilk altı ülke arasına girerek göstermiştir. Program günümüzde yetmişden fazla ülke tarafından uygulanmaktadır.¹⁰⁹

Öncelikli hedef grubu 6-14 yaş arası sanayide, kırsal alanda, hizmet sektöründe ve sokakta çalışan çocuklar olan IPEC programında, uzun vadede çocuk işçiliğine tamamen son verilerek onların eğitime kazandırılması hedeflenmektedir. Kısa ve orta vadeli hedefi ise çocukların korunması ve çalışma ortamlarının iyileştirilmesidir. Ancak kısa vadede asıl hedefe ulaşabilmek yani çocuk işçiliğinin sona erdirilmesi, ülkelerin sosyo ekonomik koşulları göz önüne alındığında kaynakların yetersizliği ve altyapı eksikliği nedeniyle mümkün görülmemekte olduğundan daha sonraki tarihli hazırlanan 182 sayılı sözleşme önceliğini En Kötü Şekillerde Çocukların Çalıştırılmasına vermiştir.¹¹⁰

IPEC programlarının ve projelerinin uygulanmasında; araştırma yapmakta, işyerlerini ziyaret etmekte, eğitimler düzenlemekte, çocuk işçiliğiyle mücadele kapasitesinin ve duyarlılığının artırılmasının ve bunun sosyal mobilizasyonunun (tüm taraflarca anlaşılmasının) sağlanması ve çok sektörlü bir yaklaşım sergilenmesini temin etmektedir. Bu eylemleri gerçekleştirirken de hedef grubun tam tanımlanmasını sağlayarak; çalışan çocuklara, ailelerine, çıraklara, kalfalara, formenler ve işverenlere ulaşılmaktadır.¹¹¹

IPEC'in programı kapsamında çocukların çeşitli alanlarda çalışma ortamlarının iyileştirilmesi de ele alınmıştır. Bunlardan birisi olan sağlık ve güvenlik konusunda işverenin önlemler almasının daha rantabl olduğu değerlendirilmekle birlikte, basit ve az maliyetle alınacak önlemlerle birçok riskin bertaraf edilebileceği tespit edilmiştir. Maliyetli önlemler konusunda ise; esnaf ve sanatkar odalarının ve diğer işveren örgütlerinin ortak güvenlik ve sağlık birimleri oluşturması konusunda duyarlı hale getirilmeleri, esnaf, sanatkar odaları ve diğer işveren örgütlerinin kendi iç denetim mekanizmaları oluşturmalarına destek verilmesi, örnek atölyelerin oluşturulması,

¹⁰⁹ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu (Ankara, 2005), 12.

¹¹⁰ Seda ÖZENİRLER: a.g.e., 72.

¹¹¹ The Ministry of Labour and Social Security Labour Inspection Board: Report on the implementation of labour inspection policy on child labour in Turkey (Ankara, 2000), 12-14.

risklerin kaynağında giderilmesi gibi önlemlerin salık verilmesi bu projelerin uygulanabilirse ne kadar yararlı olabileceğine işaret etmektedir.¹¹²

Herkesçe kabul edildiği üzere çocukların korunması sosyal adalet ve evrensel barış için olmazsa olmaz unsurlardandır. Bu doğrultuda Ülkemiz ILO'nun 138 sayılı çalışma yaşına ilişkin ve 18 yaşın altındaki çocukların en kötü biçimde çalıştırılmalarının engellenmesini öngören 182 sayılı sözleşmesini onaylamış ve gerekli önlemleri alma yükümlülüğü altına girmiştir. Yukarıda da kısaca bahsedildiği gibi Uluslararası Çalışma Örgütü'nün Türkiye Direktörlüğü'nün de katkısıyla her iki sözleşmenin de etkili bir şekilde hayata geçirilmesi amacıyla Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı tarafından “ Çocuk İşçiliğinin en Kötü Biçimlerinin Sona Erdirilmesi İçin Zamana Bağlı Ulusal Eylem Programı “ hazırlanmıştır. Bu program çerçevesinde öncelikli olarak müdahale edilecek çocuk işçiliği biçimleri sanayide mobilya imalatının belli aşamaları, tarımsal üretimde pamuk başta olmak üzere mevsimlik gezici ve geçici tarım işçiliği ve kentsel enformel sektörde sokakta çalışma olarak tespit edilmiştir. Ulusal programın iki ana hedefi çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinin ortadan kaldırılması için elverişli bir ortam oluşturulması, ve bunun güçlendirilmesi ile bu çerçevede mevcut olumsuzlukların doğrudan girişimlerle azaltılmasıdır. Belirtilenler ışığında aşağıdaki etkinlikler planlanmıştır:

- a) Kurumsal yapıların oluşturulması,
- b) Bilinç ve duyarlılık geliştirme,
- c) Sosyal tarafların ve kamuoyunun aydınlanması ve katılımının sağlanması,
- d) Eğitim sistemindeki iyileştirme ve sağlanacak kolaylıklar,
- e) Yoksulluğu azaltıcı önlem ve istihdam artırıcı uygulamalar,
- f) Doğrudan destek ve yardım programları,

Bu eylem planı çerçevesinde Ankara, Diyarbakır, Yalova, Gölçük ve Adapazarı'ndaki sokakta çalışan çocuk merkezlerindeki on bini aşkın çocuk hizmetlerden yararlanmış; beş bin kadarı da çalışma yaşamından çekilmiştir.¹¹³

¹¹² Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı ve Uluslararası Çalışma Örgütü: Çalışan Çocuklar Projesi raporu : (1994-1999 dönemi proje çalışmaları) (Ankara,2000), 322.

¹¹³ Ayşe Gündüz HOŞGÖR , Ertan KARABIYIK, Özgür ÇETİNKAYA ve Hasan Cemal SARGIN: Sokaktan Umuda Başarı Öyküleri (Ankara, 2005), 1-3.

Ancak bunların yeterli olduğunu söylemek pek mümkün değildir. Bazı iller pilot ya da baz olarak seçilmiş olmakla birlikte ekonomik kriz, terör vb. nedenler umulan birçok hedeften sapılmasına neden olmuştur. İşsizlik (dolayısıyla istihdam yetersizliği) oranının yüksek olması aslında birçok sosyo-ekonomik sorunu da beraberinde getirmekte, kişileri şartlar ne olursa olsun 'karın tokluğuna da olsa' işi ve düşük ücreti kabul noktasına getirmektedir. Bunun yanında yoksulluk, göç, geleneksel bakış açısı, eğitim olanaklarının yetersizliği, işverenlerin çocuk işgücüne talebi, mevzuatın yetersizliği ve etkin uygulanmaması da çocuk işçiliğinin önde gelen sebepleri arasında sayılabilir. Uluslararası yoksulluk sınırı, satın alma paritesine göre kişi başına günlük 1 \$ dır. Buna göre hesaplandığında Türkiye'de yoksulluk oranı % 0.20 'dir ve yoksulluk kırsal bölgelerde kentsel bölgelere göre daha yoğundur. Hane halkı sayısı artınca yoksulluk ve buna bağlı da çalışan çocuklarının oranı artmaktadır.¹¹⁴

Bilindiği gibi Ülkemizin Avrupa Birliğine adaylığı sürecinde akdedilen bazı düzenleme ve metinler mevcuttur. Bu metinler, Ülkemizin çocuk ve gençlerin çalıştırılmasına yönelik yapılan çalışma ve gelişmeleri olumlu ve olumsuz yönleriyle detaylı olarak yansıtmaktadır. Bunlardan birisi olan ve Avrupa Konseyi'nin 14.04.2003 tarihinde nihai olarak kabul ettiği Türkiye için Katılım Ortaklığı Nihai Belgesi'nde "2003 yılı boyunca Türkiye aşağıdaki *Topluluk Programlarına* katılacaktır: İşletme ve Girişimcilik, Cinsiyet Eşitliği, Ayrımcılıkla Mücadele, Sosyal Dışlanma ile Mücadele, Halk Sağlığı, İstihdam alanında Teşvik Tedbirleri ve Altıncı Çerçeve Programı. Sokrates, Leonardo da Vinci ve Gençlik programlarına 2004 yılında tam katılım sağlayabilmek için gerekli hazırlık tedbirleri, Komisyonun teknik ve mali desteği ile Türkiye tarafından uygulanacaktır." denilmektedir. Türkiye, Ocak 2003'te Avrupa Çevre Ajansına üye olmuştur. Diğer programlara katılım ve uygulama yönündeki çalışmalar ise halen devam etmektedir.¹¹⁵ Belirtilen süreçte Ülkemiz imkanlar dahilinde üzerine düşen yükümlülükleri yerine getirerek üyelik yolunda ilerlemiştir.

¹¹⁴ Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı: Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu (Ankara, 2005), 16.

¹¹⁵ <http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kob/2003.pdf>

Ülkemizin 2004 İlerleme raporu kapsamında yapması öngörülen tavsiyeler, Çocuk işçiliği ile ilgili olarak tam anlamıyla yerine getirilememiş olup bu alanda AB mevzuatının bütünüyle uyarlanması ve çalışan çocukların korunmasıyla ilgili hükümlerin içine tarım gibi hariçte bırakılan sektörlerin de dahil edilmesi gerektiği yapılan değerlendirmelerde belirtilmiştir.¹¹⁶

09.11.2005 tarihli Avrupa Komisyonu Türkiye İlerleme Raporu'na göre ise "Sektör istatistiklerine ilişkin olarak, seçilmiş öncelikli alanlarda ilerleme kaydedilmiştir. *Demografik ve sosyal istatistikler* alanında, İş Gücü İncelemesi ve İşçilik Maliyeti İncelemesi soru formları AB metodolojisine göre yeniden gözden geçirilmiştir. Nisan 2005'te, AB metodolojisiyle uyumlu olarak, 12.000 hane halkı üzerinde gelir ve yaşam standartları anketi yapılmıştır. *İş istatistikleri* ile ilgili olarak, ticari sicil, NACE Rev. 1.1 temel alınarak tutulmaktadır. Vergi kayıtları, ticari sicilin güncellenmesi amacıyla düzenli olarak kontrol edilmektedir. 2003 Genel İşyeri Sayımı'nın sonuçlarının kontrolünün yanısıra AB standartlarına göre analizler ve veri derleme çalışmaları devam etmektedir. Kısa dönemli istatistikler açısından sanayi ve inşaat sektörlerinde aylık ve üç aylık yoklamalar belli bir düzene sokulmuştur." Şeklinde ifadelere yer verilmiştir.

Yine aynı raporun " Fasıl 19:Sosyal Politika ve İstihdam Bölümü"nde "Türkiye çocuk işçiliği ile mücadele alanındaki çabalarına devam etmelidir. 2005 yılı Temmuz ayında Çocukların Korunması konusunda yeni bir Yasa kabul edilmekle birlikte, çocuk işçiliğine ilişkin mevzuat tamamen uyumlaştırılmalı ve deniz ve hava taşımacılığı veya 50'den az çalışanı olan tarımsal işletmeler gibi halihazırda hariç tutulan sektörlerde çalışan çocukların korunması için de hükümler içermelidir." denilerek çocuk ve genç işçilerin korunma kapsamı sektör ve kapasite bazında sınırlamaya tabi tutulduğundan komisyon tarafından eleştirilmiş ve bu alanda çalışmaların devam etmesi salık verilmiştir.

Raporun ilerleyen kısmında ise; "Özellikle kadınlar olmak üzere, düşük işgücü katılımı ve istihdam oranları, gençler arasında yüksek düzeydeki işsizlik, kayıt dışı ekonominin büyüklüğü ve şehir/kırsal iş piyasaları arasındaki büyük fark başlıca

¹¹⁶ http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaKomisyonu/ilerleme_Raporu2004.pdf

zorlukları teşkil etmektedir. 2004 yılında genel istihdam oranı %43,7 olup, 2003'e kıyasla hafif bir artış göstermiştir. Ancak, %25'in biraz altındaki kadınların istihdam oranı halen düşükken, erkeklerin istihdam oranı, 2003'teki %62,9'dan hafif bir artışla 2004'te %64,7'ye çıkmıştır." Şeklinde veriler belirtilerek kadınların istihdam oranlarının düşük olduğu vurgulanıp gençler arasındaki işsizliğin önemli zorluklardan birisi olduğu ifade edilmiştir.

4.3.2. Sokak Çocuklarına İlişkin Olarak Yapılan Çalışmalar

Çocukların sokakta çalışması çocuk işçiliğinin en kötü biçimlerinden biri olarak kabul edilmektedir. Bu çocuklar için en büyük risk, "yaptıkları herhangi bir işin niteliğinden çok bu işin yapıldığı ortamlardan kaynaklanmaktadır". Zira günün büyük bir bölümünü ailelerinin ve içinde bulundukları topluluğun korumasından uzak bir şekilde geçirdikleri gibi çalıştıkları ortamlar da ihmal ve istismara açıktır. "Sokakta suça karışmış olanlar, alkolikler ve uyuşturucu bağımlıları, gürültü ve trafik gibi unsurlar çalışan çocuklar için tehlike oluşturmaktadır."¹¹⁷

Gerçekten de formel sektörde çalışanların yanında azımsanmayacak oranda olan sokakta çalışan çocukları baz alınarak değerlendirme yapılacak olursa bu çocukların çeşitli riskler altında bulundukları gözlenecektir. Bunlar özetle; Ulaşım zorlukları karşısında illegal yollardan ulaşım araçlarından faydalanmanın getirdiği riskler, yaptıkları işlerin niteliklerine göre yaşadıkları sağlık risk ve sorunları, giydikleri elbise ve bulundukları ortamın hijyenik olmamasının riskleri, insanların yoğun olduğu yerlerdeki çalışma (işportacılık vb.) yasağı nedeniyle kollukla (zabıta) karşı karşıya gelmeleri, kimlik taşıyama, eğitimden uzak kalma, temel sağlık ve sosyal güvenlik hizmetlerinden yararlanamamak, hesap ve bilgi eksiklikleri nedeniyle ücret veya haklarının tam verilmemesi sonucu işveren tarafından istismarları, alkollü, küfürlü, kumar oynanan veya eğlence yerleri / ortamlarında çalışmalarının bulunmalarının getirdiği riskler, dengesiz beslenmeye bağlı çeşitli sağlık ve gelişim sorunlarıdır.¹¹⁸ Bu da bize gösteriyor ki çocuk ve gençlerin çalışma sorunlarına bir bütün olarak bakıldığı

¹¹⁷ Ayşe Gündüz HOŞGÖR, Ertan KARABIYIK, Özgür ÇETİNKAYA ve Hasan Cemal SARGIN: a.g.e., 4.

¹¹⁸ Ahmet ÖZYANIK: " Sokakta Çalışan Çocuklar Sorunu, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi Modeli", Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. (Ankara, 1998), 109-113.

ve çözüm bulunmaya çalışıldığı zaman sadece mevzuat veya yazılı metinlerde belirlenmiş durumlar değil ama gerçek hayatta onların içinde bulunduğu şartlar ve karşı karşıya oldukları tehlike ve riskler de ayrıca değerlendirilmelidir.

90'lı yılların ikinci yarısından bu yana yaşanan ekonomik krizler ağırlıklı olarak küçük ve orta ölçekli işyerlerini etkilemiş ve bir kısmının kapanmasına yol açmıştır. Sanayide çalışan çocuklar da işyerlerindeki istihdam daralması nedeniyle mevcut ekonomik faaliyetlerini sürdürmek için enformel sektör ve sokaklara yönelmişlerdir. Kentlere yönelik plansız ve önlenemeyen göç olayı da sokakta çalışanların sayısını arttırmıştır. Zaten İş Kanunu uygulaması anlamında kapsam dışında kalan sokaklar, denetim ve korumadan uzak, çalışan çocuk ve gençlerin ihmal ve istismara maruz kaldıkları, fiziki ve ekonomik baskılar yaşayıp aile korumasından mahrum kaldıkları ortamlar halini almıştır.¹¹⁹

Diğer Avrupa ülkelerinde olduğu gibi ülkemizde de artış gösteren (özellikle sokak çocukları tarafından) uçucu madde kullanımı da önemli bir sorundur. Zira uçucu madde kullanan çocuklarda yetersiz oksijene bağlı semptomlar, geri zekalılık, karaciğer ve karaciğere bağlı hastalıklar, üst solunum yolu hastalıkları, astım, bronşit ve bedensel özürlü görülebilmektedir. Diğer yandan sokak çocuklarının davranış tarzları ve içinde bulundukları toplumu algılama yöntemleri de önemlidir. Toplu halde yaşanan ortamın gereği ve karşılaşılan zorluklarla mücadele yöntemleri kendi içlerinde bir hiyerarşi, takma isim, argo konuşma dili, dışlama gibi müeyyidelerin gelişmesine sebep olur. Biraz da haklı olarak çevresine çok da güvenmeyen bu çocuklar tecavüz, aldatılma, ispiyon, dayak gibi cebir ve kötü muameleye maruz kalabilmektedirler.¹²⁰

Çocuk ve gençler eğer hayatlarının büyük (en azından yoğun) kısmını sokakta geçiriyorlarsa bu onların suça itilmesi riskini de beraberinde getirmektedir. Toplumbilimcilere göre suçluluk, toplumda var olan temel kural ve değerlere aykırı hareket etmek, sosyal olmayan davranış eğilimleri göstermektedir. Bazen yazılı

¹¹⁹ Özcan KARABULUT, Şahin SERİM ve Hülya YEŞİLGÖZ: Sokaktan Okula: "Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi" Projesi (Ankara, 2002), 11.

¹²⁰ Yusuf KULCA: " Sokak Çocukları", Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. (Ankara, 1998), 90-91.

hukuk normlarının (kanun vb.) suç saymadığı bir eylem, toplum tarafından suç veya kınama müeyyidesine bağlanacak bir davranış olabilir. Suç işleyen veya toplumun benimsemediği davranışta bulunanların eylemlerinden ziyade kişilikleri psikologların çalışma alanı içine girmektedir. Eğer suç işleyen çocuk veya genç ise yaşadıkları ülkelerin onlar için belirlediği yaş sınırı, ceza indirimleri ve koruma düzenlemeleri önem kazanmaktadır. İçinde bulundukları toplumla çatışma ve etkileşimin zayıflamasına neden olup suç oluşturan bu tür davranışlara, yaşadıkları ortamın olumsuz şartları nedeniyle sokak çocuklarının eğilimleri daha fazladır.¹²¹

Çocuğun sokakta çalıştırılmasının sosyo ekonomik dinamikleri ve ailelerin demografik nitelikleriyle ilgili Sivas ili bazında yapılan bir araştırmada; sokakta çocuklarını çalıştıran anne ve babaların eğitim seviyelerinin düşük olduğu, yarıdan fazlasının işsiz ve madde (sigara, alkol vb.) kullanıyor oldukları, çocuk sayılarının çok ve genelde başka gelirlerinin de olmadığı gibi tespitler yapılmıştır. Bu veriler yerel düzeyde olup Ülke genelini kapsamasa da sokakta çocuğun çalış(tırıl)ması konusunda önemli ipuçları vermektedir.¹²²

Toplum ve kurumsal denetimden uzak kalan sokakta yasadışı çalışan veya yaşayan çocukların yaşam koşulları, genelde kötü muamele, ihmal, istismar ve suç gruplarıyla etkileşimi içermektedir.¹²³

Gerçekten sokakta çalışan çocukların en büyük sorunlarından birisi de okula devam etmeme veya okulu bırakmaktır. Sokakta çalışan çocukların gerek ekonomik nedenlerden ötürü gerekse ailesinin isteği ile okulu bırakmış ya da gidememiş olmasının temelinde yatan neden bu çocukların ve ailelerinin nakit paraya olan gereksinimleridir. Kendi isteği ile okulu bıraktığını söyleyen çocukların da aslında para kazanma zorunluluğundan ya da başarısızlık sebebiyle okulu bırakma ihtimali gözönünde bulundurulmalıdır.¹²⁴

¹²¹ Mustafa SARPDAĞ: a.g.e., 15.

¹²² Osman ALACAHAN, Bahattin KARAOĞLAN ve Mehmet YIKILMAZ: Çocuğun Sokakta Çalıştırılmasının Sosyo-Ekonomik Dinamikleri ve Ailelerin Demografik Nitelikleri (Sivas, 2005), 9-12.

¹²³ Betül ALTINTAŞ: a.g.e, 13.

¹²⁴ Yener ŞİŞMAN: Sokakta çalışan çocukların yaşam koşulları ve gelecek beklentileri : sorunlar ve çözüm önerilerine yönelik Eskişehir örneği (Eskişehir, 2004), 37.

Öte yandan sokakta çalışan çocuklara yönelik, içinde bulundukları durumun gerçek verilerine ulaşmak için yapılacak bir projenin uygulanması ve onların rehabilite edilerek hedeflere ulaşılabilmesi de kolay bir durum değildir. Esasen projeler ömür boyu olamadığı gibi bu çocukların büyüdüklerinde ne yaptıkları hususlarında çok güvenilir araştırmalar yapılamamıştır. Yaşı geçen çocuklarla ilgili olabilecek muhtemel projeler de çok hayata geçirilmemiştir. Şu vardır ki program ne olursa olsun çocuklar bir sonraki adımda bu projeden ayrılacaklarını ve mümkün olabildiğince kendi ayakları üzerinde kalarak hayata devam edeceklerini bilmeleri gerekmektedir.¹²⁵

Bu konuda bir Avrupa Birliği ülkesi olan İngiltere'nin uygulamasından kısaca bahsetmenin yararlı olacağı kanaatindeyiz. Bizde olduğu gibi İngiltere'de de çocukların yetişkinlere mahsus olan mahkemelerde mi yoksa kendilerine münhasır ayrı çocuk mahkemelerinde mi yargılanacakları uzun yıllar tartışılmıştır. Tartışmanın ana noktasını toplumun korunması ile suç işleyen çocuğun adaletli bir şekilde uygun bir cezasını çekmesi ve fakat en kısa sürede içinde bulunduğu topluma sağlıklı bir şekilde kazandırılmasıdır. Esasında nihayetinde her ikisi de toplumun ve kamu düzeninin faydasıdır. Bu konuda NACRO Araştırma Merkezi'nin görüş ve tespitleri dikkat çekmektedir: Adalet ve huzur kavramları gerçekte birbiriyle yarışan değil ama birbirini tamamlayan unsurlar olması gerekmektedir. Ancak günümüzde birbirinin aleyhine gibi algılanan bu kavramlar çocukları yarışan iki değer rehini durumunda bırakmaktadır. Asıl yapılması gereken çocuğun topluma kazandırılması ve onun haklarının korunmasıdır. Küçük suçlarda yasal müdahale sorunu büyütür, bu noktada çocuğa ve ailesine profesyonel yardım verilmelidir. İngiltere'de bizdeki gibi şüpheli olarak yakalanan çocuk hakkında polisin de yorumlarını içeren bir form düzenlenip sosyal hizmet uzmanına gönderilir. Çocuğun ailesi, eğitim durumu ve okul davranışları ve eğitimi devamı konularında karşılıklı bilgi paylaşılır. Ancak bizdekinden biraz farklı olarak polis şüpheliyi tespitten sonra takdir yetkisini kullanarak ailesiyle irtibat sağlar veya ceza adalet sürecini başlatır. Suçun önem derecesi, şüphelinin yaşı ve daha önce suç kayıtlarının olup olmadığı polisin takdir yetkisini kullanırken göz önünde bulundurduğu unsurların başında gelir. Diğer

¹²⁵ Judith ENNEW: Sokak çocukları ve çalışan çocuklar : planlama için bir rehber. Çev. Çiçek ÖZTEK (Ankara, 1998), 171.

yandan çocuğun rehabilitesi için ikaz sistemi de kullanılmaktadır. Şartlı uyarı anlamına da gelen ikaz sisteminde şüphelinin suçunu kabul etmesini gerektiren delillerin mevcudiyeti zorunluluğu olduğu gibi ikaz aslında çocuğun mahkemeye çıkartılmasının ertelenmesidir. İstatistiksel veriler ikaz alanların % 80'inin yine suça karıştığını gösterdiğinden sadece ikaz yetersiz görülmüş, ayrıca çocuğun genel olarak izlenmesi (korunması), sosyal hizmet uzmanlarının da yardımıyla aile, okul ve yakın çevre düzeyinde sorunun çözümü öngörülmüştür. Aile içi şiddette aracı rolü de üstlenen polis çocuk istismarı olaylarında sorunun çözümü için çok kurumlu yaklaşımı geliştirmelidir. Diğer yandan çocuğun ıslahı ve boş zamanlarını değerlendirmesi için ıslah merkezlerinde sosyal ve sportif hizmetler verilmektedir. Çocuk suçluların topluma yönelik bir takım çalışmalara katılmaları ve topluma yararlı olmaları yönünde (mesela parklarda, spor salonlarında ve kültür merkezlerinde yapabilecekleri işlere katılmaları gibi) uygulamalar mevcuttur. Sosyal çalışmacılar ve gözetim görevlileri aracılığıyla sorunlara çözümler aranırken aynı zamanda ceza ertelemesi yoluna da gidilmektedir.¹²⁶ Yukarıda belirtilenlerle birlikte bazı Ülkelerde özellikle eğitime devam etmekte olan çocuklara ve mevcut okullara yönelik okul bazlı polis görevlileri uygulaması da mevcuttur. Bu uygulamada asıl olan okul çocuklarını dış etkenlerden ve olumsuz çevreden (sokağın kötülüklerinden) korumak, kanunlarla ilgili danışmanlık ve ek eğitcilik göreviyle çocukların suça karışmasını önceden engellemektir.¹²⁷

Bilindiği gibi asıl olan çocuğun çalışma hayatından çıkarılmasıdır. Ancak burada mevcut durum hali hazırda birçok çocuğun iş ortamında bulunmaları nedeniyle “en azından onların hakları ve onlarla ilgili sınırlamalar yasada net bir şekilde belirtilmelidir ki daha fazla zarar görüp giderilmesi mümkün olmayan sorunlarla karşılaşmasınlar” mantığıyla mevzuat düzenlemeleri yapılmaktadır ki bu da doğru ve gereklidir.

Sokak çocukları sistemli bir şekilde izlenmediklerinde sanki birbirlerinden habersiz ve dağınık yerlerde yaşıyor görünümü verirler. Ancak bunların belirli

¹²⁶ H. İbrahim KAVGACI: “ Çocuk Suçluluğuna Yönelik Polis Çalışmaları”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. (Ankara, 1998), 65-70.

¹²⁷ Margaret SHAW: Police, Schools and Crime Prevention: International Experience and Action (Kanada, 2004). Çev. İsmail YILMAZ ve İtibar UĞURLU (Ankara, 2006), 101-102.

sebeplerle biraraya gelmesi veya suça karışmaları durumunda bunun böyle olmadığı, kendileri veya grupları arasında etkileşim ve belirli bir statü olduğu rahatlıkla anlaşılmaktadır. Bu da onların koordineli ve örgütlü olarak hareket ettiklerini, durumun şartlarına göre eleman sayısını arttırabildiklerini göstermektedir. Geliştirdikleri farklı davranış tarzları suç işlerken de belirli taktikleri uygulamalarını beraberinde getirmektedir. Kendilerini ispat ve grup içindeki konumlarını güçlendirme eğiliminde olup grup dışından olanlara kapalıdırlar ve yadsırlar. Tecrübe ve çekilen acılara saygı duyarlar ve bu ızdırapları gidermek için madde kullanımı yoluna başvurabilirler. Yaşıtlarına göre sokakta çalışan genç ve çocuklar daha fazla yaşam mücadelesi tecrübesine sahiptirler ve bu yüzden onlardan olmayanlara imrenmenin yanında bazen küçümseyerek bakarlar.

Ülkemiz yönünden sokak çocuklarının topluma kazandırma çalışmalarını yeterli bulmamakla birlikte, artan bir ivmeyle bu yöndeki gelişmelerin olumlu yönde ilerlediğini belirtmekte yarar görmekteyiz. Bu konuda örnekleme olarak Ankara Sokaklarında çalışan çocuklara yönelik yapılan çalışmayı belirtebiliriz. Bu çalışmaya göre; Sokaktaki varlık sebeplerine bağlı olarak sokaklardaki çocukları gruplandıracak olursak:

- a) Sokağı mesken edinen çocuklar (sokak veya köprü altı çocukları)
- b) Dilenci çocuklar
- c) Sokak çeteleri (veya suça karışanları)
- d) Başiboş çocuklar (genelde geçici ve kısa süreli olarak ailelerinden uzaklaşanlar)
- e) Sokakta çalışan çocuklar

Diğer yandan sokakta çalışan bu çocukların yaptıkları işleri tasnif etmek gerekirse;

a) Sermaye yoğun işler (Borç parayla veya veresiye aldıkları malları satmaları. Mesela: mısır-kestane satıcılığı, simitçilik, balon-su-çiçek-tatlı-ay çekirdeği-naylon poşet-peçete-çiklet- kuş yemi satıcılıkları ve pazarcılık, seyyar satıcılık vb.)

b) Emek yoğun işler (hamallık, ayakkabı boyacılığı, tartıcılık, otoparkçılık, tartıcılık, mezarlıkta çalışma, katı atık toplayıcılığı vb.)

c) Özellikle emek yoğun işler arasında olup daha çok sokağı mesken edinen çocuklar, dilenciler ve sokak çeteleri (suça karışanları) tarafından yapılan işler (otoparkçılık, mezarlık işleri, tartıcılık ve otoların cam siliciliği vb.) göze çapmaktadır.

Yukarıda bahsedilen Ankara sokaklarında çalışan çocuklara yönelik proje kapsamında belirlenen tespitler doğrultusunda verilen hizmetler de aşağıdaki şekilde gerçekleştirilmiştir:

- a) İlk yardım / sağlık
- b) Beslenme
- c) Oyun / Sosyal Faaliyet / Spor
- d) Psiko-sosyal destek
- e) Eğitim
- f) Meslek Edindirme
- g) Kalıcı işe yerleştirme
- h) Eğitime yönlendirme
- i) Okul destek programları
- j) Aile ziyaretleri
- k) Mesleki yönlendirme
- l) Çalışma hayatının (sokağın) tehlikelerine karşı çocukların uyarılması
- m) Çıracılık programına yönlendirme
- n) Çocuk işçiliğiyle ilgili kamuoyu oluşturulması
- o) İlgili kişi ve kuruluşların eğitiminin koordinasyonu
- p) Çocukların iş hayatından çekilmeleriyle ilgili proje ve politikaların üretilmesi
- r) Çocukların okula yönlendirilmesi¹²⁸

Buradan da rahatlıkla görüleceği gibi istenirse ve ilgili kurumlar el ele verirlerse çok yararlı hizmetler yapılabilmekte ve çocuğun çalışma hayatından çıkarılmasına önemli katkılarda bulunulabilmektedir. Nitekim bu konuda Sosyal Hizmetler Kurumunun çocuklarını çalıştıran ailelere Kabahatler Kanunu kapsamında kestiği 100 YTL'yi aşan para cezası oldukça caydırıcı olmuş ve 400 aileden 292'si çocuklarını çalıştırmaktan vazgeçmişlerdir. Bununla birlikte Adana'da 868 öğrenciyle yapılan

¹²⁸ Ahmet ÖZYANIK: a.g.m., 93-102.

araştırmaya göre; alt gelir grubuna dahil ailelerde 4, yoksul kesimlerde yaşayan ailelerde ise ortalama 6-7 çocuk bulunduğu ve fakir aile erkek çocuklarının dörtte üçünün ilköğretim çağındayken çalışma hayatına atıldıkları, kız çocuklarının çalışma oranlarının ise % 30'lara kadar çıktığı belirlenmiştir.¹²⁹

4.4. Alınması Gereken Önlemler

Her ne kadar birçok yasa ve uluslararası sözleşme yürürlüğe koyulmuş olsa da farklı gerekçeler nedeniyle çocukların işçiliği, ihmal ve istismarı Ülkemizde ve dünyada devam etmektedir. Çocuk işçiliğinin yaygın kullanımı onları fiziksel ve ruhsal olarak etkilemektedir. Çıraklık eğitimi de dahil çocukların gerekli veya yeterli eğitim alamamaları, eğitimdeki başarısız olmaları gibi sebeplerle aileler çocuğu çalışmaya teşvik etmekte veya zorlamaktadır. Neticede çocuklar çok düşük ücretle çalışmaya razı olmakta ayrıca fiziksel, ruhsal ve cinsel istismara maruz kalmaktadırlar.¹³⁰

Genel olarak Çocuk istismarı ve ihmali, “anne, baba ve çocuğun bakımı ve sağlığının korunmasından sorumlu kişilerin giriştiği veya girişmeyi ihmal ettiği eylemler sonucunda çocuğun her türlü fiziksel, ruhsal, cinsel veya sosyal açıdan zarar görmesi, sağlık ve güvenliğinin tehlikeye girmesi olarak tanımlanmaktadır.”¹³¹ Ancak burada özellikle aile planlaması bağlamında siyasi iradenin tercihleri de bazen çocuk istismarı ve ihmali kaynaklık teşkil edebilmektedir. Özellikle aile planlaması bağlamında fazla (mesela 7 çocuk ve fazlası gibi) çocuğu olan ailelere devletin doğrudan destek olması veya onlara bazı ayrıcalıkların sağlanması çocuk ve genç işçiliğinin kötü biçimlerinin sona erdirilmesi, istismar ve ihmalin önlenmesiyle çelişen politikalar. Zira bu yöndeki yaklaşımlar ailelerin, bakamayıp eğitimlerini sağlayamayacakları ve muhtemelen çok ufak yaşta iş hayatında veya sokakta ihmal ve istismara maruz kalabilecek fazla sayıda çocuk sahibi olmalarını teşvik edecektir.

Çalışma hayatıyla ilgili yasal düzenlemeler yapılırken başta çocuk ve genç işçilerin korunması amacıyla uluslararası norm ve gelişmeler de gözönünde

¹²⁹ Ayşegül Doğan AYBAR: "Cezayı Gören Aile, Çocuğunu Çalıştırmaktan Vazgeçiyor", ile Çukurova Üniversitesi'nden Adnan Gümüş'ün açıklaması. Zaman (03.09.06), 1-5.

¹³⁰ TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu: a.g.e., 42-43.

¹³¹ Şahiner ÜM ve başk., Tıbbi açıdan çocuk istismarı (Ankara, 2001)'ndan naklen Sibel Serap ÇAĞDAŞ, İstanbul ilinde sanayide çalışan çocukların karşılaştıkları istismar ve ihmaller (2002), 20.

bulundurulup ülke menfaatleri de korunarak gerekli değişiklikler yapılmalıdır. Nihai hedef çocuk ve genç işçilerin kötü şartlarda çalıştırılmalarının sona erdirilmesi olarak belirlenmelidir. İş güvencesi, emeğin zayi edilmemesi (sigorta primleri açısından), esneklik, istihdam arttırıcı ve iş sağlığı ve güvenliğini uygulanabilir kılan yaklaşımlar ön planda tutulmalıdır.¹³²

Birleşmiş Milletler Çocuk Eğitim Fonu (UNICEF)'in bir dokümanında istismarın ölçütlerini belirleyebilecek bazı kriterler şöyle sayılmıştır:

- Oldukça erken yaşlarda tam gün çalışmaya başlanması,
- Vaktin büyük bir kısmının işte geçirilmesi,
- Çalışma süresince yeterli bir eğitim alınamaması,
- Fiziksel, ruhsal sağlık, duygusal ve ahlaki gelişime uygun olmayan işlerde ve koşullarda çalıştırılmaları,
- Yapılan işin maddi karşılığının tam anlamıyla alınamaması,
- Çocuktan, taşıyabileceğinden daha fazla sorumluluk istenmesi,
- İşin niteliğinin çocuğu yetişkinliğe hazırlamada yardımcı olmaması,
- Çalışma süresinin uzunluğu nedeniyle çocuğun olan uyku, dinlenme, eğlenme, sosyal ilişkiler kurma gibi doğal gereksinimlerinin yeterince karşılanamaması,
- Çocuğun kendine olan özgüveninin yeterince gelişmemesi,
- Çalışma ortamında fiziksel, duygusal ya da cinsel istismarla karşılaşma ihtimalleri.¹³³

Çocuğun hayatının doğal akışı ve ihtiyaçlarının normal olarak karşılanması işgücü piyasasında bir şekilde sekteye uğramaktadır. Nitekim çocuğun gelişimi ve gereksinimleri tam olarak karşılanamamakta, çocuk etrafındakilerce tanınmadığı veya küçük görüldüğü için kendine olan özgüveni gelişmemekte, kendisini güvende hissedeceği mekanlar bulamamakta, sevgi gereksinimi karşılanamamakta, özerkliğini

¹³² Türk Metal Sanayicileri Sendikası, MESS: İş Güvencesinde Çağdaş Ve Dengeli Çözüm Arayışları (Ankara , 2001), 22-23.

¹³³ Hak-İş Çalışan Çocuklar Bürosu: Sanayide çalışan çocuklar raporu (Report of child labour in industry) (Ankara , 2000), 12-13.

tam kazanamayıp sosyalleşmesini tamamlayamamakta, toplumsal normlarla tam bütünleşemeyip öğrenme sürecini etkin geçirememektedir.¹³⁴

Yukarıda belirtilenler ışığında küçük ölçekli işyerlerinde çalışan çocuk ve gençlerin sorunlarına getirilebilecek bazı çözüm önerileri;

a) İşverenin, kıdemli işçi, aileler, çalışan çocuk ve ilgili kuruluşların katılımıyla ortak eğitim programları düzenleyerek çalışma ortamlarının iyileştirilebilmesi için gerekli çalışmaları yapması,

b) Ticaret odası, işçi ve işveren kuruluşları gibi ilgili kuruluşların duyarlılıklarını arttırarak çalışan çocukların kapsamlı sağlık ve güvenlik ünitelerinden yararlanmalarını temin etmesi,

c) Eğitim merkezleri ve üniversitelerle işbirliği halinde devletin ilgili kurumlarını mobilize edip rehberlik yaptırarak çalışan çocukların karşılaştıkları sağlık sorunlarıyla ilgili detaylı araştırmalar yaptırtması,

d) Sendikalar aracılığıyla ortak sağlık ve güvenlik birimlerinin işverenin temsiliyle de kurulması ve mobilize edilerek ortak kullanıma sunulması,

e) Tehlikeli, tozlu, gürültülü, çok soğuk veya sıcak ortamlarda ve uzun süreli olarak çocuk ve gençlerin çalıştırılmasından kaçınılması,

f) Düşük ücretle ve sigortasız çalıştırılmaması, ağır yük taşıtılmaması, solventli ortamlar, gece çalışması gibi durumlardan çocuk ve gençlerin korunması şeklinde ifade edilebilir.¹³⁵

Genç ve çocukların yoğun olarak çalıştığı alan ve sektörlerin koruma ve dentleme kapsamına alınması, kötü şartlarda çalışma ve istismarın engellenmesi için en başta gelen çözüm yollarından biri olarak görülmektedir. Çalışan çocuk ve gençlerin ücretli olup olmadıklarına bakılmaksızın ihmal ve mağduriyetlerinin giderilmesi yönünde düzenlemelere ağırlık verilmelidir. Çalışan çocukların istismar ve ihmalinin önlenmesine yönelik mücadelelerin etkili olabilmesi, her şeyden önce çocukların yoğun olarak çalıştıkları alanları ve işkollarını dışta bırakan tanımlama ve

¹³⁴ Dinçer ASLAN: Ankara ilinde hizmet sektöründeki üç iş kolunda çalışan 16 yaşından küçük çocukların özellikleri ve benlik saygısı düzeyleri (Ankara, 1997), 13-20.

¹³⁵The Ministry of Labour and Social Security Labour Inspection Board: Report on The Implementation of Labour Inspection Policy on Child Labour in Turkey (Ankara, 2000), 77-94.

yaklaşımlardan kaçınılması, soruna çocukların çalıştıkları bütün alanları kapsayacak bir tarzda bakılmasını gerektirmektedir. Ücretli ve ücretsiz de çalışan çocukları kapsayan bu yaklaşımla çocuk işçiliğinde istismarın yanında ihmali de değerlendirmeye almak yararlı olacaktır.¹³⁶

Çocuk ve gençlerin çalıştırılmasında uluslararası düzenlemeleri ve bizim nihai hedefimiz onların çalıştırılmasının tamamen önlenmesi olmakla birlikte mevcut durum değerlendirildiğinde bunun oldukça uzun zaman alacağı ve halihazırda çalışmakta olan çocuk ve gençlerle alakalı alınması gereken önlemler olduğu aşıkardır. Her iki durumda da yapılabilecekler iki başlık altında aşağıda sunulmuştur;

4.4.1. Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Alınması Gereken Önlemler

Çocuk işçiliğinin önlenmesi için yapılabilecekleri gerek bu alandaki ulusal ve uluslararası mevzuattan bahsederken ve gerekse konuların içerisinde de yer yer değinmiştik. Aslında çocuk işçiliğinin sebepleri çözümün de neler olduğuna işaret etmektedir. Bu sebepler; yoksulluk, göç, istihdam darlığı, eğitim giderlerinin yüksek olması (Çocuğun çalıştırılmasına kıyasla alternatif maliyetinin de yüksek olması) veya ailelerin eğitim seviyelerinin düşük olması, özellikle yüksek eğitim sonunda iş bulmadaki zorlukların getirdiği iticilik, yasal düzenleme ve uluslararası sözleşmelerin etkin uygulanmaması, sivil toplum kuruluşlarının bu alana yeterli ilgi göstermemeleri veya yeterli kaynaklarının olmaması, işveren ve aileler başta olmak üzere çocuk işçiliğinin sakıncalarıyla ilgili yeterli bilgiye sahip olmamaları şeklinde özetlenebilir.

Çocuk İşçiliğinin önlenmesi için Sosyal Hizmetler ve Çocuk Esirgeme Kurumu bünyesindeki Aile Danışma merkezlerinin fonksiyon ve etkinliklerinin arttırılması, meslek kuruluşları-odalar-sendikaların bu konuda duyarlı olmalarının ve yaptırım uygulamalarının sağlanması, uygulanan sosyal ve yardım politikalarının gerçekten ihtiyaç sahibi olanlara yönlendirilmesi ve (çok çocuk sahibi olmayı teşvik etmeksizin) üretime geçebilmelerini mümkün kılacak yardımların sağlanması, çocukların genelde göç veya kırsaldan gelmenin başlangıçta verdiği olumsuz hava adaptasyon sorunlarının aşılması için popülist politikalardan uzak olarak ilgililerin gerçekten

¹³⁶ Sezen ZEYTİNOĞLU: Çalışan çocukların istismarı ve ihmali (İzmir, 2001), 51.

üzerlerine düşeni (mesela çocuk ve gençlerin korunmalarını içeren yasaların etkin uygulanmasını ve denetlenmesini sağlamak vb.) yapmaları gereklidir.¹³⁷

Çocuk ve gençlerin çalışmasının etkin bir biçimde izlenip denetlenmesi, bu çalışmalara halkın ve sivil toplum örgütlerinin katılımını zorunlu kılmaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda, çocuk ve gençlerin sağlıksız ve riskli işlere karşı korunması amacıyla çocukların çalıştığı koşulların izlenmesi ve bildirilmesinde yerel müdahale önemlidir. Yerel kuruluşların, merkezi yönetimin teknik ve mali yardımına hak kazanabilmeleri için bu alanda yaptıkları çalışmaları ayrıca değerlendirmeye alınmalıdır.¹³⁸

4.4.2. İş Hayatında Çocukların Korunması İçin Alınması Gereken Önlemler

Çocuk işçiliğinin bir bütün olarak bitirilmesi yakın zamanda mümkün görülmediği için uzun vadede gerçekleştirilecek hedef olarak planlamaya alınmaktadır. Gerçekten de çocuk işçiliğinin tamamen ortadan kaldırılmasının planlanması veya duygusal olarak bile bunun çok arzu ediliyor olması mevcut durumu değiştirecek midir veya şu andaki çalışan çocuk ve gençlerle ilgili önlem alınmasına engel mi teşkil edecektir? Elbetteki hayır. Madem hali hazırda çalışan çocuk ve gençler vardır, bunların korunması için yapılabilecek gerekli uygulama ve önlemlerden kaçınılmamalıdır. Bu konuda da iş hayatında çocuk ve gençlerin korunması için başta mevcut yasa ve sözleşmelerin etkin uygulaması gerekmektedir. Yapılabilecek diğer işlerden kısaca bahsedilecek olursa ;

Sokakta veya hizmet sektöründe çalışan çocukların şiddet, istismar ve ihmale uğramamaları için bu konudaki eğitim faaliyetleri ve duyarlılıkların artırılması, bunlarla ilişki içinde bulunan aile-işveren-zabıta-polis veya diğer kişilerin onların haklarının korunması ve savunmalarında yardımcı olmaları, çalışan çocuklara hizmet veren mobil sağlık-sığınma-yardım-rehberlik merkezlerinin kurulması ve sosyal

¹³⁷ Hakan ACAR: Çocuk hakları sözleşmesinde yer alan kimi haklar açısından sokakta ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar (2000), 158-160.

¹³⁸ Assefa BEQUELE ve William E. MYERS: Çocuk işçiliğinde öncelikler : çocuklar için zararlı olan işlerde çocuk çalıştırılmasının önlenmesi. Çev. Rasim BAYKALDI (Ankara, 1998), 54.

hizmet uzmanlarını da buralarda görevlendirilmesi, çıraklık eğitime önem verilmesi ve çırak çalıştıran işyerlerinin de ilgili Bakanlıkça denetlenmesi, SHÇEK'e bağlı çocuk ve gençlik merkezlerinin sayılarının artırılması, özellikle çocuğun boş vakitlerini yararlı ancak onların da hoşlanacağı bir şekilde değerlendirmelerini mümkün kılan yerlerin açılması ve potansiyel suç grubu olabilecek topluluklardan bunların uzak tutulması, ilgili kurum ve kuruluşların sivil inisiyatifler ve uluslararası örgütlerle birlikte gerekli projeleri hazırlamaları ve gerçek verilere dayanarak bunları hayata geçirmeleri gerekir.¹³⁹

Çalışan çocukların korunması, eğitimlerine devamının sağlanması ve mümkün olduğunca iş hayatından uzak tutulmaları amacıyla;

- “Ailelerin ekonomik durumlarının iyileştirilmesi ve çocukların okul ihtiyaçlarının (Milli Eğitim Bakanlığı’nın ders kitaplarını ücretsiz dağıtması vb.) karşılanması,

- Dar gelirli, çok çocuklu ve çalışan çocuğu olan ailelere yönelik Aile Planlaması hizmetlerinin artırılması” ve bu konuda çok çocuk sahibi olmayı teşvik edebilecek popülist hükümet politika ve yardımlarından kaçınılması,

- “Sokakta çalışan çocukları da kapsayan yasal düzenlemeler yapılması veya bunların kapsamının genişletilmesi,

- 8 yıllık zorunlu eğitimin sıkı uygulanması ve kız çocuklarının da okula gönderilmesinin temini yolunda çalışmalar yapılması,

- Sokakta çalışan çocukların eğitimlerinden uzak kalmaması için onlara uyan zaman diliminde ve yerde örgün eğitime alınmaları,

- Çalışan çocuklara yardımcı merkezlerin (eğitim, sağlık, rehberlik vb) çocukların işyerlerine yakın yerlerde kurulması veya mobilize olmaları,

- Çalışan çocukların sağlıklarının korunması, madde bağımlılığı, şiddet, bulaşıcı hastalıklardan korunma, öfke ile baş etme, cinsel, duygusal, fiziksel istismar, ihmal ve sağlık sorunları olduğunda sağlık kuruluşuna başvurma gibi konularda toplum katılımı ile sağlık eğitiminin planlanması,

- Mevcut yasal düzenlemelerin etkin bir şekilde uygulanmasının sağlanması,

¹³⁹ Hakan ACAR: a.g.e., 160-162.

- Bilim adamları ve üniversite çevresinin çocuk işçiliğine yönelik analitik araştırmalarının desteklenmesi¹⁴⁰ gerekir. Yine çocuk ve gençlerin televizyon veya medyadaki reklam, müzik klipleri veya çeşitli dizilerde, şiddet veya madde kullanımı gibi olumsuz davranışlara özendirilmesi engellenmelidir.¹⁴¹

- Yerel yönetimler, sendikalar, iş güvenliği ve sağlığı alanında çalışan kurumlar ve ilgili uzmanların kendi aralarında işbirliği ve koordinasyonun arttırılması da ayrı bir önem taşımaktadır.¹⁴²

Diğer yandan çıraklar kullanacakları araç ve makinaların güvenli kullanımları hususlarında detaylı olarak bilgilendirilmeli ve onlara uyulması gereken işyeri güvenlik kuralları ve muhtemel riskler önceden anlatılmalıdır. İşe başlamadan önce ve belirli periyotlarla alınması gereken sağlık raporlarının takibi ve meslekle ilgili rehberlik uygulamalarına ağırlık verilmeli ve gerektiğinde çırağın işyeri değişikliğine imkan sağlanmalıdır.¹⁴³

Verilecek eğitimlerle çocukların kaza yapmama, tehlikeli durumlardan kaçınma ve başkalarının da risklerden korunmasına yönelik doğru alışkanlıklar kazanmaları sağlanmalıdır.¹⁴⁴

İşyerinde meydana gelebilecek kaza ve meslek hastalıklarının önüne geçebilmek amacıyla işyerinin fiziki yapısının yapılacak işe göre güvenli olması, riski azaltıcı gerekli teknoloji kullanılarak hammaddenin sağlık ve güvenlik kriterlerine uygun olması, yangın ve elektrik kaçaklarına karşı gerekli önlemler alınarak periyodik bakımlarının yapılması, yeterli ilk yardım ve sağlık malzemesinin işyerinde bulundurulması ve risk analizleri yapılarak muhtemel tehlikelere karşı önceden tedbir alınmasına dikkat edilmelidir.¹⁴⁵

Çalışma ortamının gerektirdiği koruyucu malzemeler kişisel olarak tüm iş sürecinde kullanılmalı, bir kişinin kaldıramayacağı yükler mutlaka diğer çalışanların

¹⁴⁰ Media SUBAŞI: Sokakta çalışan çocukların ruh sağlığını bozan risk faktörlerinin belirlenmesi (1996), 82.

¹⁴¹ Ferhat ÇELİK: Evden Sonra Okuldaki Çocuk (İstanbul, 2006), 287.

¹⁴² Uluslararası Çalışma Örgütü: a.g.e., 40.

¹⁴³ Nazmî KARATAŞ: Çıraklık, çıraklık eğitimi ve Türkiye'deki sorunları (1986), 83.

¹⁴⁴ Erol KURAL: Bir iş güvenliği mühendisinin makaleleri ve bildirileri (İstanbul, 2003), 90.

¹⁴⁵ İstanbul Barosu Çalışma Hukuku Komisyonu: İş sağlığı ve güvenliği (İstanbul, 2004), 53-63.

da yardımı alınarak kaldırılmalı, kaygan, zayıf ve arızalı zeminde çalışılmamalı, ısıtma, havalandırma gibi dış etkenlerin yanında çalışan kişinin dikkatsizlik, yetenek eksikliği gibi kişisel özellikleri de gözönünde bulundurulmalıdır. Muhtemel kaza ve hastalık meydana gelmeden önce alınabilecek önlemlerle bunlardan kaçınılması, tehlike ortaya çıktıktan sonra ise bu sürecin kontrol altında tutulması gerekmektedir.¹⁴⁶

En az 50 işçi çalıştıran işverenler işyerlerinde işyeri hekimi (İş Kanunu m. 81) en az 50 işçi çalıştıran 6 aydan fazla sürekli işlerin yapıldığı, sanayiden sayılan işyerlerinde ise iş güvenliği mühendisi bulundurulması (İş Kanunu m. 82) yasal zorunluluğunun yerine getirilmesi ve bunun etkin olarak denetlenmesi ayrı bir önem arz etmektedir. Aslında çocuk ve genç işçiler için iş sağlığı ve güvenliğiyle ilgili özel bir tedbir alınması gerekli olmamakla birlikte genç ve tecrübesiz olmaları dikkate alınarak denetim hususunda işverenin daha titiz davranması gerekir. Ayrıca işverenin denetleme ve işçiyi koruyup gözetme borcu gereği zaten gerekli dikkat ve özeni göstermesi kanunda düzenlenmiştir (İş Kanunu m. 77).¹⁴⁷

Çalışan çocuk ve gençler için çalışmanın alternatifi olacak, ileride nitelikli iş bulmalarına yardımcı olacak ulaşılabilir ve özenilen bir eğitim ortamı sağlanmalıdır. Eğitim sisteminin, teknolojik gelişmelere ayak uydurabilecek, iş piyasasına uyumlu bir hale getirilmesi gereklidir.¹⁴⁸

Unicef'in Dünya Çocuklarının Durumuyla ilgili 1997'de hazırladığı rapor paralelinde tüm çocuklar nüfusa kaydedilmeli, çocuk istihdamıyla ilgili gerçek veriler toplanarak izlenmeli ve ticari faaliyetlerde çocuk işgücü konusunda duyarlılık geliştirilmelidir.¹⁴⁹

¹⁴⁶ Nazmi BİLİR ve Ali Naci YILDIZ: İş Sağlığı ve Güvenliği (Ankara, 2004), 15-16.; Müjdat AYDIN: Şeker sanayiinde iş sağlığı ve güvenliği (Ankara , 2004), 24.; Turgay ÖZCAN ve Gültekin KARAÇİVİ: Siemens iş sağlığı ve güvenliği el kitabı (2004), 18-19.

¹⁴⁷ Emine Tuncay KAPLAN: İşverenin Hukuki Sorumluluğu “ Özellikle Borçlar Hukuku ve İş Hukuku Açısından” (Ankara, 1992), 44.

¹⁴⁸ Sema ERDER: “Çocuklar Neden Çalışıyor? Çocuk ve Çalışma Kavramları “.Çalışan çocuk ilköğretim müfettişlerini bilgilendirme semineri, 19-23 Haziran 1995 (İstanbul, 1995), 7.

¹⁴⁹ Nazmi BİLİR: a.g.e., 125-126.

Bilindiği gibi bir konuda başarı elde edilebilmesi için teorik bazda hazırlanan düzenlemelerin pratik bazda tam anlamıyla uygulanması (dolayısıyla uygulamanın denetimi) oldukça önem arz etmektedir. Uygulamanın denetimi gönüllü sivil toplum örgütlerince yapılabileceği gibi devlet eliyle de gerçekleştirilebilir. Ülkemizde iş hayatının denetimi genel olarak kamusal düzenle ilgili olduğundan kural olarak Devlet eliyle yapılması kabul edilmiş ancak belli işyerlerinde kurulan iş sağlığı ve güvenliği kurullarınca kendi konularıyla ilgili denetim yapmaları da mümkün kılınmıştır. Devlet eliyle yapılan bu denetimler merkezi yönetime bağlı Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Milli Eğitim Bakanlığı, Sağlık Bakanlığı, Milli Savunma Bakanlığı ve Polis Vazife ve Salahiyet Kanunu kapsamında Emniyet Teşkilatı tarafından yerine getirilmektedir. Çocuk ve genç işçilerle ilgili denetimler genelde onların bildirimi, ilgili belgelerin-sağlık raporlarının ve kimlik bilgilerinin saklanması ve istenildiğinde gösterilmesi yönünde olmaktadır. Yerel yönetim ve İl Özel İdarelerinin de ilgili mevzuat kapsamında denetimleri mümkün olmakla birlikte yeterli denetçi olmaması, uzmanlaşmanın sağlanamaması ve geleneksel denetim metodlarının yetersiz kalması gibi nedenlerden dolayı bu görevler etkin ve verimli bir şekilde yerine getirilememektedir.¹⁵⁰

¹⁵⁰ Kadriye BAKIRCI: a.g.e., 380-386.

SONUÇ

Çocuk işçiliği ile mücadele hem Ülkemiz hem de Dünya genelinde devam etmekte olan bir sorundur. Bu sorunun çok kısa sürede çözülmesi ve uluslararası platformda yükümlülük altına giren her Ülkenin sorumluluklarını tam anlamıyla yerine getirmesi beklenmemelidir. Zira siyasal-ekonomik kaygılar da güden devletlerin çözüm yönünde farklı tutumları olduğu gibi kendine özgü (sosyo-kültürel, demografik vb.) değişik dinamikleri de mevcuttur. Çocuk istihdamı sorununun çözümü yanında, çocuk ve gençlerin de iş hayatında kötü şartlarda istihdamına engel olunması ayrı bir çabayı gerektirmektedir.

Çocuk ve gençlerin yasalara aykırı olarak çalıştırılmaları yanında, İş Kanunu kapsamı dışında kalanlar da dahil kanunlara uygun olarak çalıştırılan çocuk ve gençlerin haklarının korunması, çalışma süreleri ve işyeri ortamlarının iyileştirilmesi, sağlık ve güvenlik risklerine karşı korunması vb. konular da üzerinde durulması gereken önemli temalardır. Çocuk ve gençlerin çalıştırılmasının bir de vicdani-etik boyutu vardır. Çünkü kanunlarla her şeyi düzenlemek mümkün olmadığı gibi yasaların boşlukları da mevcuttur. Mesela çocuğa şefkat ve sevgi gösterilmesi, tölare edilmesi, hatalarının affedilmesi, hayata ilişkin iyi bir insan olmaya yönelik ona yaşayarak örnek olunması, kişisel sorunlarıyla ilgilenilip aile ve kardeşlerinin gözetilmesi, iyi arkadaşlar edinmesinin salık verilmesi ve yönlendirilmesi, madde kullanımı konusunda önce işyerinde duyarlı ve örnek olunması, ahlaki/kişisel gelişim-saygı-sevgi-iletişim gibi konularda da yetiştirilmesi, eğitim ve öğretimine devam etmesinin öğütlenmesi, işyerinde argo/küfürülü konuşmaların yapılmaması ve sakıncalı poster/yayınların bulundurulmaması, iletişim donanımlarını¹⁵¹ kazanmasının sağlanması gerekmektedir. Aslında bu şartlar işverenin birebir kişilik ve yaşam tarzıyla da ilgilidir. İşverene ilişkin yasalarımızda bazı kriterler öngörülmüş (yüz kızartıcı suç işlememiş olması vb.) olup çocuk ve gençlerin çalışma ortamında teslim edildikleri işverenler onların hayatında olumlu veya olumsuz çok önemli bir yer tutmaktadır ve edindikleri tecrübeler muhtemelen onların ileriki hayatlarında başvuracakları yaşam tarzlarından bazısını teşkil edecektir.

¹⁵¹ Doğan CÜCELOĞLU: 'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları (İstanbul, 2002), 188-191.

Uluslararası haklı rekabeti de tehdit eden çocuk ve genç işçiliği, maalesef Ülkelerin kısa vadede kar gözüyle baktıkları ancak uzun süreçte kanayan bir yara haline gelen sorundur. Eğitimsiz, meslek hastalığına yakalanmış veya sakatlanmış, içinde bulunduğu sosyal çevreye uyum sağlayamamış, ebeveynlerinden ayrı veya sevgi-şefkatten yoksun kalıp şiddet-sömürünün konusu olmuş kişilerin topluma yarardan ziyade zarar getirdiği herkesçe yakından gözlemlenmektedir. Bir de bu kişilerin aile kurup evlat edindiklerini değerlendirdiğimizde kendilerindeki mevcut olumsuzlukları çocuklarına ve çevresindeki insanlara yansıtma ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

Çalışan çocukların sorunlarının çözümüne yönelik yapılacak olan çalışmaların etkin ve verimli olabilmesi, başta İş Kanununun 4. maddesinde belirtilen ancak çocuk ve gençlerin yoğun olarak çalıştıkları sektör ve işkollarının bu Kanunun kapsamı alanına alınmasını gerekli kılmaktadır. Çocuk ve gençlerin küçük esnaf işletmeleri, aile içi çalışmalar, tarım ve denizcilik sektörü gibi yerlerde ücretli veya ücretsiz çalışmalarına bakılmaksızın yeknesak bir Kanun hükmüne tabi olmaları ve ilgililer hakkında bu Kanunun getirdiği denetleme ve müeyyidelerin uygulaması imkanı sağlanmalıdır.

Çocuklar gelişimlerini tamamlayamamış olmanın sonucunda kendi haklarını bilme veya ifade edebilmeden yoksun olduklarından sigortasız olarak zor şartlarda uzun süre düşük ücretle çalıştırılabilirler. Haksız rekabeti de getiren bu durum belki kısa dönemde bazı işverenlerin ayakta kalmalarını ve kar marjlarını yüksek tutmalarını sağlayabilir. Ancak sağlıklı ve eğitimsiz yetişen çocuk ve gençlerin bizzat kendileri başta olmak üzere Ülkemiz için kaybettirdikleri işverenin marjinal getirilerinden çok daha fazladır. İşte bu noktada mevcut Kanunların uygulanabilirliği ve denetim sorunu karşımıza çıkmaktadır. Mevcut iş teftiş sistemi ve uygulamalarının yeterli olduğunu söylemek oldukça güçtür. Zira yetişmiş / uzmanlaşmış personel eksikliği, kapsam dışındaki sektörlerin tam anlamıyla denetlenememesi, kayıt dışı ekonomik faaliyetlerin yoğun ve bunların tespitinin güçlüğü, araç-gereç ve donanım eksiklikleri gibi olumsuzluklar teftiştten beklenen sonuçları vermemektedir.

Zorunlu eğitimin uygulanmasıyla düşüş kaydeden çocuk ve genç işçiliği konusunda Ülkemizin asgari çalıştırma yaşıyla ilgili son yıllardaki düzenlemeleri oldukça yerindedir. Ancak yine kapsam dışı olan işlerde asgari yaş kuralı ihlal edilmekte, çocuk ve gençler kendilerini bir şekilde çalışma hayatı içinde bulmaktadırlar.

Enformel sektör denilen geleneksel küçük ölçekli işyeri uygulamaları çocuk ve genç işçilerin istihdamı konusunda diğer bir handikaptır. Zira enflasyon, işsizlik, siyasi ve ekonomik krizlerle mücadele etmek durumunda kalan hükümetler, küçük ölçekli işyerlerinin çocuk ve genç işçilerle ilgili kriterlere tabi tutulması durumunda bunun ekonomik istikrarsızlığı tetikleyebileceği ve istihdamı daraltabileceğini değerlendirmektedirler. Sanayi ve Ekonomik yapının bir bütün olarak ele alınmasını ve iyileştirilmesini gerektiren bu tür açılımlar aslında sistemin daha iyi ve yeknesak çalışmasını sağlayabilir. Ülkemizde görülmüştür ki eğer mevcut ekonomik yapı sağlam temellere inşa edilmezse uluslararası piyasalardaki ufak bir değişiklik ve dalgalanma ekonomimizde ağır hasar oluşturup krizlere yol açabilmektedir. Çocuk ve genç işçiliğinin azaltılması ve ortadan kaldırılmasında siyasi iradenin tercih ve istekliliği ile aslında hiç başvurulmaması gereken popülist yaklaşımları oldukça önem arz etmektedir.

Çocuk ve genç işçiliğiyle mücadele uluslararası konjonktüre uygun olarak iki aşamada değerlendirilmelidir. Bunun birincisi çocuk ve gençlerin çalışma hayatında istihdamlarının azaltılması, mevcut çalışanların şartlarının iyileştirilmesidir. Halihazırda değişik sebeplerle küçüklerin çalışması bir yere kadar engellenemiyorsa bile onların ağır, tehlikeli ve yüksek riskli işlerde diğer bir anlatımla en kötü biçimde çalıştırılmalarının önüne geçilmesi gerekmektedir. İkinci ve asıl olması gereken aşama da çocuk ve gençlerin işçiliğinin uzun vadede tamamen ortadan kaldırılmasıdır. Bu aşamanın gerçekleştirilmesi başta işveren, çocuk-genç ve ebeveynlerin bilinçlendirilmesi olmak üzere, eğitim, denetim, siyasi ve ekonomik istikrar, işsizliğin önlenmesi ve yetişkinler için çalışma alanlarının (istihdamın) arttırılması gibi yoğun bir çaba ve süreci gerektirmektedir.

Biz, bir yandan çocuk ve gençlerin iş hayatından uzak tutulmalarını amaçlarken, diğer taraftan da 18 yaşından büyük olan kişilerin öncelikle iş bulma sorunları ve

daha sonra da çalışma koşullarındaki mevcut sorunlarıyla yakından ilgilenmek zorundayız. Çünkü çocuk ve gençlerin çalışma nedenlerine baktığımızda başta yoksulluk ve aile ekonomisine katkı gelmektedir. Yetişkinlerin iş ortamlarının iyileştirilmesi ve gelir düzeylerinin artırılması dolayısıyla işsizlik ve yoksulluğa da çözüm getirecek ve küçüklerin çalışma gerekçelerinden bazısı da ortadan kaldırılmış olacaktır.

Ülkemiz yönünden çıraklık eğitimi de üzerinde durulması gereken bir konudur. Çıraklar yasa gereği öğrenci statüsündedirler ve süreçte eğitimlerinin aksamaması esastır. Akranlarına göre daha az ücret almaları belirlenen çıraklar iş sağlığı ve güvenliğine ilişkin hükümler hariç olmak üzere İş Kanunu kapsamı dışında bırakılmışlardır. Mesleki Eğitim Kanunu'nda birçok koruma hükmü düzenlenmiş olan çırakların en kötü şartlarda çalıştırılma şekillerinden korunması ve işverenle arasındaki ilişki çok önemlidir. Bir mesleğin öğretilmesi hedefinden sapılıp çırakların korunması için düzenlenmiş olan kuralların çalışma hayatındaki bir iş ilişkisi düzeyinde onların aleyhine kullanılması çıraklık uygulamasını zararlı bir hale getirebilmektedir. Eğer çırak direkt üretime katılıyor, meslek öğretim faaliyeti gerçekleştirilmiyor, yaşlıları gibi yüksek ücret alamayıp İş Kanunu ve diğer ilgili yasaların tüm koruma hükümlerinden 'işçi' olarak yararlanamıyorsa bu durum denetimler sıklaştırılarak önlenmelidir.

Uluslararası alanda Ülkemiz, son 10-15 yılda çocuk işçiliğiyle mücadelede çocuk ve genç işçilerin korunması yönünde çok önemli gelişmeler kaydetmiş ve çalışan çocukların sayısında düşüş kaydedilmiştir. 2003 yılı hanehalkı işgücü anketinde 12-17 yaş arası çalışan çocuk sayısında önceki yıllara nazaran düşüş eğilimi görülmektedir. Bu durumun oluşmasında Türkiye'de uzun yıllarda oluşan çocuk işçiliği ile mücadele bilincinin yerleşmeye başlaması ve bu konuda çalışan kurum, kuruluş ve sivil toplum örgütlerinin kararlı çalışmaları etkili olmuştur.

Dünya geneline baktığımızda halen birçok çocuk ve genç işçinin fuhuşun, kölelik benzeri çalıştırmaların ve savaşın konusunu teşkil ettiğini görmekteyiz. Burada dikkat edilmesi gereken diğer önemli bir konu da; çocuk ve gençlerin mağduriyetleriyle ilgili en fazla propaganda yapan veya mücadelede ön planda olan bazı ülkelerin bizzat kendilerinin doğrudan veya endirekt bu sömürüye (çocukların

savaşta öldürölmeleri dahil) sebep olmaları veya fuhuş vb. olumsuzluklara kendi ölkelerinden en fazla talep gelmesidir. Burada bir ikilem sezilmekle birlikte şimdilik devlet politikasıyla kişilerin özgürlükleri çerçevesindeki tercihlerinin farklı olabileceğini söylemekle yetinelim. Ancak öncelik sıralaması yapıldığında çocukların yaşam ve “aç” kalmama hakları en başta gelmekle birlikte bu durum çocuk ve gençlerin çalışma hayatıyla ilgili sorunlarının görmezden gelinmesini gerekli kılmamaktadır.

KAYNAKÇA

ACAR, Hakan. Çocuk hakları sözleşmesinde yer alan kimi haklar açısından sokakta ve hizmet sektöründe çalışan çocuklar. 2000.

AKMAN, Yasemin. “ Çocukluk ve Ergenlik Döneminde Gelişim”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. Ankara, 1998.

AKŞİT, Bahattin ve Nuray KARANCI ile Ayşe GÜNDÜZ-HOŞGÖR. Working Street Children in Three Metropolitan Cities: A Rapid Assessment. Geneva, 2001.

AKTAY, A. Nizamettin, Kadir ARICI ve E. Tuncay KAPLAN/SENYEN. İş Hukuku. Ankara, 2006.

AKYİĞİT, Ercan. İş Hukuku. Ankara, 2005.

ALACAHAN, Osman ve Bahattin KARAOĞLAN ile Mehmet YIKILMAZ. Çocuğun Sokakta Çalıştırılmasının Sosyo-Ekonomik Dinamikleri ve Ailelerin Demografik Nitelikleri. Sivas, 2005.

ALTINTAŞ, Betül. Mendile, simite, boyaya, çöpe : Ankara sokaklarında çalışan çocuklar. İstanbul, 2003.

ASLAN, Dinçer. Ankara ilinde hizmet sektöründeki üç iş kolunda çalışan 16 yaşından küçük çocukların özellikleri ve benlik saygısı düzeyleri. Ankara, 1997.

AYBAR, Ayşegül Doğan.”Cezayı Gören Aile, Çocuğunu Çalıştırmaktan Vazgeçiyor”, Zaman (03.09.06), 1.

AYDIN, Müjdat, Şeker sanayiinde iş sağlığı ve güvenliği . Ankara , 2004.

AYDINLI, İbrahim. İşverenin sosyal temas ve iş ilişkisinden doğan edimden bağımsız koruma yükümlülükleri ve sonuçları. Ankara, 2004.

BAKIRCI, Kadriye. Çocuk ve Genç İşçilerin Haklarının Korunması. İstanbul, 2004.

BAŞTAYMAZ, Tahir ve Aysu SERDAR. Rosetta Planı Ulusal Değerlendirme Raporu. Uludağ Üniversitesi, 2006.

BAŞTAYMAZ, Tahir. 6-15 yaş grubu Bursa'da çalışan çocuklar üzerine bir araştırma. İstanbul, 1990.

BAYDUR, Refik, "İş güvencesi" tartışmaları. İstanbul, 2004.

BEDİR, Eyüp Ve Yücel UYANIK. Rosetta Planının Analizi Ve Türkiye'nin Sosyo-Ekonomik Şartlarında Uygulanabilirliği. Ankara, 2006.

BEQUELE, Assefa (F) ve Jo BOYDEN. Çocuk istihdamıyla Mücadele, Çev. Şanar TAYŞİ. Ankara, 1995.

BEQUELE, Assefa ve William E. MYERS. Çocuk işçiliğinde öncelikler : çocuklar için zararlı olan işlerde çocuk çalıştırılmasının önlenmesi. Çeviren: Rasim BAYKALDI. Ankara, 1998.

BİLİR, Nazmi ve Ali Naci YILDIZ. İş sağlığı ve güvenliği. Ankara, 2004.

BİLİR, Nazmi. İş sağlığı ve güvenliği : temel bilgiler. Ankara, 2003.

BOIDIN, Catherina. Çalışma Yaşamında Çocuk Psikososyolojik Yaklaşım, Çev. Bülent PİYAL. Ankara, 1995.

BULUTAY, Tuncer, Türkiye'de çalışan çocuklar = Child labour in Turkey. Ankara, 1995.

CENTEL, Tankut. Çocuklar ile gençlerin iş güvenliği . İstanbul, 1982.

CÜCELOĞLU, Doğan. 'Keşke'siz Bir Yaşam İçin İletişim Donanımları. İstanbul, 2002.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı Çalışma Genel Md. Çalışan Çocuklar Bölümü. Çocuk işçiliği bilgilendirme materyali. Çev. Metin ÇULHAOĞLU. Ankara, 2001.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi İzmir Projesi Raporu. Ankara, 2005.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı. Ağaç İşleri Sektöründe Çalışan Çocuklara Yönelik Araştırma Raporu. Ankara, 2005.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı İş Teftiş Kurulu Başkanlığı, Uluslararası Çalışma Örgütü. Çalışan Çocuklar Projesi raporu : (1994-1999 dönemi proje çalışmaları). Ankara, 2000.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı, ILO, EU. Türkiye'de Çocuk İşçiliğinin En Kötü Biçimlerinin Ortadan Kaldırılması Projesi. Ankara, 2005.

Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı. Çocuk İşçiliği Ulusal Programı, "Çocuk İşçiliğinin Önlenmesi İçin Zamana Bağlı Politika ve program Çerçevesi" Taslak Metni. Ankara, Ekim 2005.

ÇELİK, Ferhat. Evden Sonra Okuldaki Çocuk. İstanbul, 2006.

EGE, Göknur BOSTANCI. "Çalışan Çocuk Kimdir?". Türkiye'de Çalışan Çocuklar Semineri, 29-31 Mayıs 2001 . Ankara, 2002.

Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. Ankara, 1998.

ENNEW, Judith. Sokak çocukları ve çalışan çocuklar : planlama için bir rehber. Çev. Çiçek Öztekin. Ankara, 1998.

ERDER, Sema: "Çocuklar Neden Çalışıyor? Çocuk ve Çalışma Kavramları ".Çalışan çocuk ilköğretim müfettişlerini bilgilendirme semineri, 19-23 Haziran 1995. İstanbul, 1995

ERTÜRK, Yakın ve Meltem DAYIOĞLU. Gender Education and Child Labour in Turkey. Ankara, 2004.

ERTÜRK, Yakın. Patterns of Child Labour in Rural Turkey. Ankara, 1994.

Genç İşçilerin Sorunları Semineri, 14-18 Nisan 1980. Ankara, 1980.

GÜNDOĞAN, Naci. Genç işsizliği. Eskişehir, 2001.

GÜRÇAY, Cemile ve Handan KUMAŞ. “ Dünyada ve Türkiye’de Çalış(tırıl)an Çocukların Profili”. Türkiye’de çalışan Çocuklar Semineri, 29-31 Mayıs 2001. Ankara, 2002

Hak-İş Çalışan Çocuklar Bürosu. Sanayide çalışan çocuklar raporu: Report of child labour in industry . Ankara , 2000.

HOŞGÖR, Ayşe Gündüz, Ertan KARABIYIK, Özgür ÇETİNKAYA ve Hasan Cemal SARGIN. Sokaktan Umuda Başarı Öyküleri. Ankara, 2005.

International Centre for The Prevention of Crime. The Role Of The Police in Crime Prevention (Kanada, 2002) Çev. Tarık Ziyad GÜLCÜ. Ankara, 2006.

International Programme On The Elimination Of Child Labour. Helping Hands or Shackled Lives? Understanding Child Domestic Labour and Responses to It. Switzerland, 2004.

İstanbul Barosu Çalışma Hukuku Komisyonu: İş sağlığı ve güvenliği. İstanbul, 2004.

KALKINÇ, Fatih. Okul Evde Başlar. İzmir, 2004.

KAPLAN, Emine Tuncay. İşverenin Hukuki Sorumluluğu “ Özellikle Borçlar Hukuku ve İş Hukuku Açısından”. Ankara, 1992.

KARABULUT, Özcan ve Şahin SERİM ile Hülya YEŞİLGÖZ. Sokaktan Okula: “Sokakta Çalışan Çocukların Eğitime Yönlendirilmesi” Projesi. Ankara, 2002.

KARATAŞ, Nazmî. Çıraklık, çıraklık eğitimi ve Türkiye'deki sorunları.1986.

KAVGACI, H. İbrahim. “ Çocuk Suçluluğuna Yönelik Polis Çalışmaları”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. Ankara, 1998.

KAYA, Cante. Öğretmenlere Öneriler. İstanbul, 2003.

KAYHAN, Necati. Türk çalışma hayatında çalışan çocukların sorunları : (motorculuk meslek grubu örneği. Ankara, 1997.

KEMERLİ, Ahmet, Oynayacak zaman yok : Küresel ekonomide çalışan çocuklar. İstanbul, 2005.

KUKLİN, Susan. İqbal Masih ve çocuk köleliğine karşı savaşanlar. Türkçesi: Nafiz Güder. İstanbul, 2002.

KURAL, Erol. Bir iş güvenliği mühendisinin makaleleri ve bildirileri. İstanbul, 2003.

KUT, Sema. “ Küçükleri Koruma Hizmetleri Örgüt ve Yönetim Sistemi”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. Ankara, 1998.

METAN, Hakan. Bu Çocuk Beni Anlamıyor. İstanbul, 2004.

MOLLAMAHMUTOĞLU,Hamdi. İş Hukuku. Ankara, 2004.

ÖNER, Avni. İstanbul Beyoğlu bölgesinde çalışan çocuklar ve sorunları. 2002.

ÖZBAY, Ferhunde. Turkish female child labor in domestic work : past and present. İstanbul, 1999.

ÖZCAN, Turgay ve Gültekin KARAÇİVİ. Siemens iş sağlığı ve güvenliği el kitabı. 2004.

ÖZENİRLER, Seda. Türkiye'de çocuk işgücü kullanımı, sorunları ve ülke açısından alınması gereken tedbirler. 2000.

ÖZKILIÇ, Özlem. İş sağlığı ve güvenliği yönetim sistemleri ve risk değerlendirme metodolojileri. Ankara, 2005.

ÖZYANIK, Ahmet. “ Sokakta Çalışan Çocuklar Sorunu, Ankara Sokaklarında Çalışan Çocuklar Projesi Modeli”, Emniyet Genel Müdürlüğü Küçükleri Koruma Hizmetleri Yönetici Semineri. Ankara, 1998.

SARIÖZ, Deniz. Çalışan çocukların sosyo-ekonomik özellikleri ile çalışma koşullarının benlik saygısı düzeylerine olan etkisi. 2001.

SARPDAG, Mustafa. Çocuk Suçluluğu ve Polis. Ankara, 2005.

SENYEN, KAPLAN Emine T. Kadın İşçinin İş İlişkisinden Doğan Hakları ve Korunması, Ankara, 1999.

SHAW, Margaret. Police, Schools and Crime Prevention: International Experience and Action (Kanada, 2004). Çev. İsmail YILMAZ ve İtibar UĞURLU. Ankara, 2006.

SUBAŞI, Media. Sokakta çalışan çocukların ruh sağlığını bozan risk faktörlerinin belirlenmesi. 1996.

ŞARDAN, Hamdi Serdar. İş sağlığı ve güvenliğinde yeni oluşumlar risk değerlendirmesi ve ohsas. 2004.

ŞEN, Y. Furkan. Dünya ve Türkiye Perspektifinden Göçmen Kaçakçılığı, İnsan Ticareti, Organ-Doku Ticareti. Ankara, 2006.

ŞİŞMAN, Yener. Sokakta çalışan çocukların yaşam koşulları ve gelecek beklentileri : sorunlar ve çözüm önerilerine yönelik Eskişehir örneği. Eskişehir, 2004.

The Ministry of Labour and Social Security Inspection Board. Report on the implementation of labour inspection policy on child labour in Turkey . Ankara, 2000.

TİSK. Sanayide çalışan çocuklar ve TİSK'in faaliyetleri . Ankara, 2002.

TİSK-ILO Pendik Sanayi Sitesi Çalışan Çocuk Bürosu .Türkiye İşveren Sendikaları Konfederasyonu, Ankara, 2000.

TUĞ, Adnan. Toplu İş Sözleşmesi. Ankara, 1996.

TÜRK-İŞ Çalışan Çocuklar Bürosu. Çalışan çocuklar : (Türkiye'de ve dünyada çalışan çocuk sorunlarına genel bakış). Ankara, 1993.

Türk Metal Sanayicileri Sendikası, MESS. İş Güvencesinde Çağdaş Ve Dengeli Çözüm Arayışları. Ankara , 2001.

Türkiye İşveren Sendikalar Konfederasyonu Personel Yönetimi Derneği. İş Sağlığı ve Güvenliği Mevzuatındaki Değişiklikler ve İşveren Yükümlülükleri Semineri. Ankara, 2004.

Uluslararası Çalışma Örgütü. Çocuk İşçiliği ile Mücadele: İş Müfettişleri İçin El Kitabı, Çev. Metin ÇULHAOĞLU. Ankara, 2004.

UŞAN, M. Fatih. Çıraklık Sözleşmesi. Konya, 1994.

ÜNAL, Ayşe. “ AB düzeyinde sosyal diyalogun bir ayağı: Avrupa iş konseyleri ve bu konudaki yeni gelişmeler”, Kamu-İş İş Hukuku ve İktisat Dergisi.Sayı 3, Cilt 8. Ankara, 2005.

ÜM, Şahiner vd. Tıbbi açıdan çocuk istismarı (Ankara, 2001)'ndan naklen Sibel Serap ÇAĞDAŞ: İstanbul ilinde sanayide çalışan çocukların karşılaştıkları istismar ve ihmaller. 2002.

ZEYTİNOĞLU, Sezen. Çalışan çocukların istismarı ve ihmali. İzmir, 2001.

http://ec.europa.eu/employment_social/fundamental_rights/pdf/civil/trainman_tr.pdf

<http://www.tisk.org.tr/yayinlar.asp?sbj=ic&id=1736>

<http://ekutup.dpt.gov.tr/ab/kob/2003.pdf>

[http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaKomisyonu/ilerleme_Raporu2004.p
df](http://www.meb.gov.tr/duyurular/duyurular/AvrupaKomisyonu/ilerleme_Raporu2004.pdf)

<http://www.ilo.org/public/turkish/region/eurpro/ankara/about/temelsoz.htm>

<http://www.iskur.gov.tr/mydocu/Rosetta/rosetta.html>

ÖZET

Çocuk ve gençler doğası gereği hukuki, sosyal, fizyolojik ve psikolojik yönlerden korunmaya muhtaçtırlar. Koruma önce ailede sonra okulda, sosyal çevresinde ve varsa iş ortamında gerçekleşmelidir. Çocuk ve gençlerin çalıştıkları işler ve çalışma ortamları elbette yetişkinlerden farklı olmalıdır. Zira çocukların ağır bir maden işinde, gece ve uzun süreli ya da içkili eğlence yerlerinde çalışamayacakları oldukça açıktır. Böylesi bir ortamda çalışacak çocuk ve gençlerin birçok yönden zarar görmeleri ve içinde bulundukları sosyal ortama sağlıklı katılımlarının gerçekleşmemesi ihtimali oldukça yüksektir.

Çocuk ve gençler önce yaşadıkları ülkelerin, daha sonra dünyanın geleceğidir. Sağlıklı ve başarılı nesillerin yetişmesi tüm insanlığın yararınadır. Çocuk ve genç işçilerin çalıştırılması ve istismarları sadece ülkemizin sorunu değildir. Modern kölelik uygulamaları da dahil dünyanın dört bir köşesinde çocukların sömürülmesi, kötü biçimlerde çalıştırılması ve savaşlarda kullanılmaları halen devam etmektedir. Hiç yoktan yakınlarını yitiren ve geleceği / ümitleri alt üst olan çocuklar savaş ve çatışmaların en mağdur kişileridir.

Uluslararası platformda çocuk ve gençlerin korunmalarının ve çalıştırılmamasının gerekliliğine artık eskisinden çok daha fazla inanılmaktadır. Çalıştırılmamanın amacı onların gerçekten olması gereken okul, kurs, spor merkezleri vb ortamlarda çalışmalarını, aile ve arkadaşlarıyla birlikte olmaları ve geleceklerini hazırlamada iyi bir donanımla yola çıkmalarını sağlamaktır. Günümüzde bu yaklaşımlar birçok ülkenin taraf olduğu uluslararası sözleşmenin konusunu teşkil etmektedir.

Ülkemiz Avrupa Birliği'ne üyelik ve müzakere sürecinin de olumlu katkısıyla son yıllarda çocuk ve gençlerin korunması ve çalıştırılmamaları konularında mevzuat ve uygulama yönlerinden çok önemli değişiklikler yapmıştır. Geleneksel olarak da eğitime ve gençliğe değer veren ülkemiz, aslında mevcut değerlerine paralel olarak yapılması gereken bu düzenlemeleri biraz da bu sürecin zorlamasıyla gerçekleştirmiş bulunmaktadır. Ama önemli olan, teori bazında atılan bu adımların denetleme, müeyyide ve uygulama aşamalarında da perçinlenmesidir.

Çocuk ve gençlerin sevgi, ilgi, takdir ve güvene yani korunmaya ihtiyaçları vardır. Uzun dönemde hedef onların tamamen iş hayatından çekilmeleri, eğitimlerine devam ederek zamanı geldiğinde iyi yetişmiş kişiler olarak çalışmaya başlamalarıdır. Kısa vadede amaç ise her nasılsa çalışmakta olan çocuk ve gençlerin iş ortamları, çalışma şartları, sağlık ve güvenlik gibi uygulamalarının iyileştirilmesidir. Siyasi iradenin de önemli olduğu her iki aşamada onların, bizlerin öz değerlerimiz ve geleceğimiz olduğu perspektifinin geliştirilmesinin sorunların çözümünde yararlı olacağı düşüncesindeyiz.

ABSTRACT

Naturally children needs protection legally, physically, psychologically and socially. Protection occurs first in the family then school, social environment and if it exists at working area. Of course the working environment of children should differ from adult's. It is clear that the children can not work in mine or at night or for a long time, at entertaining places where alcohol is drunk. It is most possible for children who work for such a place is harmed and can't adopt to their social surroundings.

Children are firstly the future of their own countries then the world's. It is useful for everybody to have healthy and successful youth. Working and exploiting of child are not the the problems of only our country. Including modern slavery applications the compulserly working, exploiting and forcing to fight of children still continue. Without use loosing the family and future the children are the most harrassed victims of wars.

Nowadays, the need for the protection and not being worked of children are more highly believed than before in the world. The aim of 'not being worked' is that the children should be working in school, course or sport complex, or be with their families / friends to properly prepare themselves for future. Today this concept is the main subject of international acts which are adopted by most countries.

With the help of EU process our country managed to make very important change legally and practically for protection of children. Traditionally knowing the importance of education and youth our country parallel to its values made such changes with some forces of that process. But it is also necessary that these steps should be backed with good practice and inspections.

The children need love, interest, appreciation and security. In the long period of time the target is to move them from labour life, make them go on their education to prepare themselves as educated people for future without harm. In the short period of time the aim is to make their working environment and health with security conditions better if they work so. Also knowing the need of political wish for both steps, it is better to improve the perspective that children are our own value and future in order to solve their problems.